

PSZICHOANALÍZIS ÉS MODERN OKKULTIZMUS

SIGMUND FREUD:
Pszichoanalízis
és telepátia

HOLLÓS ISTVÁN:
A mindennapi
telepatikus jelenségekről

FODOR NÁNDOR:
Jung, Freud
és a Poltergeist

GYIMESI JÚLIA:
Freud „orvosi hipnotizőre”

BÉKÉS VERA:
Okkultizmus
és narcisztikus
sérülések

IMAGO

EX-THALASSA

BUDAPEST

Az Imágó Egyesület lapja

Alapítva 2010-ben

Kiadja
az Imágó Egyesület, Budapest

1. [22.] évfolyam, 4. szám, 2011

Főszerkesztő: ERŐS FERENC
Szerkesztőségi titkár: KOVÁCS ANNA
Olvasószerkesztő: PALKÓ MAGDA

A szerkesztőbizottság elnöke: BÓKAY ANTAL
Szerkesztőbizottság: AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA,
CSABAI MÁRTA, ERDÉLYI ILDIKÓ, ERŐS FERENC, HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE,
SZÉKÁCS JUDIT, VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai: BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, ERŐS FERENC,
GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA, KÓVÁRY ZOLTÁN,
LÉNÁRD KATA, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA

Jelen számot szerkesztette: GYIMESI JÚLIA

E számunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

Jelen számunk az OTKA 79146 sz. projektje (A PSZICHOANALÍZIS MINT A HUMÁN
TUDOMÁNYOK PARADIGMÁJA – TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK) keretében
készült.

Az *Imágó Budapest* a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája
elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének
közreműködésével készül.

Imágó Budapest szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22. I. em. 135.
Tel., fax: (36-1) 239-6043
E-mail: imago@imagoegyesulet.hu
Honlap: <http://imago.mtapi.hu> ; <http://www.imagoegyesulet.hu>

ISSN 2062-5383

Imágó Egyesület, 2011. december
Felelős kiadó: BÁLINT KATALIN

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS ANNA
Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS
Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Terjeszti: a L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. (1088 Budapest, Múzeum u. 7.)

Bevezetés

Kevesen tudják, hogy a modern okkult gyakorlatok és elméletek komoly hatást gyakoroltak a pszichológia fejlődésére a 19. század utolsó évtizedeiben. E gyakorlatok és elméletek együttesét manapság modern okkultizmusnak nevezik, egységesítve számos rendkívül különböző filozófiát, jelenséget és gyakorlatot. A modern okkultizmus kifejezés alkalmazói elsősorban arra kívánnak rámutatni, hogy létezett a spirituális és transzcendens filozófiáknak egy viszonylag jól körülhatárolható csoportja, mely így vagy úgy jelentős hatást gyakorolt a modern ember világlátására. Noha valóban szükségesnek látszik az átfogó kifejezés használatára, fontos hangsúlyozni, hogy a modern okkult gyakorlatok és elméletek igen sokfélék voltak, és éppúgy helyet kaptak köztük a tenyérjósítás és az asztrológia, mint a kísérleti hozzáállással jellemezhető tudományos szemléletmód. Tipikus megnyilvánulásuk az Egyesült Államokban, majd Európában is teret hódító spiritizmus volt, melynek képviselői a spiritiszta gyakorlatok – így például az asztaltáncoltatás vagy a különböző médiumi képességek – segítségével szándékoztak kapcsolatba lépni az elhunytak szellemeivel.

A spiritizmus nemcsak azért kiemelkedő jelentőségű az okkult gyakorlatok sorában, mert egyfajta fókuszpontot képezve, alakítója volt a legtöbb okkult elméletnek, hanem mert igen jól szemlélteti a modern okkultizmus jellegzetességeit és dinamikáit. A spiritiszták legtöbbje ugyanis a hagyományos vallásoktól elfordulva kereste a spirituális tapasztalás lehetőségét, a transzcendens létezőkkel való kapcsolat-tartást az emberi psziché képességeként könyvelte el, e képességek alátámasztása céljából pedig gyakran a tudomány módszeréhez fordult. Ez utóbbi jellegzetesség volt az, amely egyértelműen elválasztotta a spiritizmust és más okkult gyakorlatokat a hagyományos nyugati vallásoktól. A modern okkultizmusban ugyanis a természetfeletti való kapcsolat lehetősége és a kapcsolódás mikéntje racionalizált tudásként jelent meg. Ez tette lehetővé, hogy hatást gyakoroljon a kortárs tudományra. A spiritizmus tudományos képviselői kísérleti módszerekkel igyekeztek igazolni a szokatlan jelenségek létét, és számos elméletet gyártottak azok

magyarázatára. A természetfeletti tapasztalatok e racionalizált elméleteiben az emberi psziché természetes működésének következményeként könyvelték el az okkult jelenségeket. Ezen a ponton fonódott össze a modern okkultizmus és a korai lélektan. Az így megszülető elméletek legtöbbje ugyanis pszichológiai karaktert öltött, melyekben az emberi lélek addig fel nem tárt rétegeiről, a nem tudatos pszichológiai funkciók korábban ismeretlen lehetőségeiről számoltak be a tudományos szemléletű okkultisták. Nem véletlen, hogy a 19. század iskolaalapító pszichológusai közül szinte mindenki kapcsolatba került a modern okkultizmussal és a spirítisza jelenségek kutatásával. Egyesek közülük, mint például az angol pszichológiai élet kiemelkedő alakja, Frederic Myers vagy a Nobel-díjjal kitüntetett Charles Richet – beépítették lélektani elméleteikbe transzcendens tapasztalataikat. Mások, mint például Sigmund Freud, sokkal óvatosabban bántak az okkult jelenségek kérdésével, és noha lekötötték érdeklődésüket a spirítisza gyakorlatok és a telepátia, mégis nagyon kevésbé integrálták pszichológiájukba az e területeken szerzett ismereteiket.

Az Imágó Budapest jelen számának célja, hogy felhívja a figyelmet a modern okkultizmus és a pszichológia korai kapcsolataira. Mivel az okkult jelenségek tudományos elemzői többnyire úgy racionalizálták a természetfeletti jelenségeket, hogy a tudat alatti lelki struktúrák ismeretlen megnyilvánulásaiként könyvelték el azokat, a pszichoanalízis és a modern okkultizmus kapcsolata különösen meghatározónak bizonyult. A tudományos okkultisták előszeretettel alkalmazták elméleteikben a tudattalan freudiánus és más típusú elméleteit, ám jelentős figyelem övezte az okkult jelenségeket a pszichoanalitikusok részéről is. Érdeklődésük középpontjába a telepátia kérdésköre került, melyet többségük kutatásra érdemesnek és pszichoanalitikus szempontból is releváns jelenségnek tekintett.

Természetesen a pszichoanalitikusok többsége igencsak skeptikus volt az okkult tapasztalatokkal kapcsolatban. Annak ellenére, hogy lekötötte érdeklődésüket az okkult jelenségek lehetősége, tisztában voltak a veszéllyel is, amelyet a pszichoanalízis és az okkultizmus együttműködése hordozott. A populáris okkultizmus rossz híre és a leleplezett médiumok növekvő száma ugyanis rossz fényt vetett volna a pszichoanalízisre. Részben ennek volt köszönhető, hogy Freud igencsak tartózkodóan nyilatkozott a témában, noha magánemberként igen sokat foglalkozott az okkult jelenségek, mindenekelőtt pedig a telepátia kérdésével. Az e számban közölt *Pszichoanalízis és telepátia* című, 1921-ben elhangzott előadása ékes példája annak az ambivalenciának, amely meghatározta az okkult jelenségekkel kapcsolatos alapvető hozzáállását. Érdeklődött ugyanis a telepátia kérdése iránt, pszichoanalitikus szempontból is jelentős kihívásnak tekintette a vizsgálatát, ám vonakodott elismerni létezését. Elsősorban a leleplezés szándékával viszonyult a természetfeletti

látszó jelenségekhez, és csak élete vége felé volt hajlandó elfogadni annak lehetőségét, hogy a telepátia élménye nem minden esetben illúzió, hanem a valóságos világ megfejtendő jelensége.

Nem minden pszichoanalitikust jellemzett azonban a Freud esetében oly meghatározó ambivalencia. Szép számmal képviseltették magukat azok is, akik nem első-sorban a veszélyt, hanem a kutatás ígéretes lehetőségeit látták az okkult jelenségek és mindenekelőtt a telepátia tanulmányozásában. Ezek közé tartozott Hollós István is, aki *A mindennapi telepatikus jelenségek pszichopatológiája* című, 1933-ban megjelent tanulmányával hosszú időre meghatározta a telepátia pszichoanalitikus jelentőségét kutatók gondolkodását. Írásában a pszichoanalitikus helyzetben előforduló telepatikus tapasztalatait elemzi, konklúziójában pedig a pszichoanalitikus kapcsolat fontos és vizsgálendő jelenségeként határozza meg a telepátiát. Részben Hollós nyomán a telepátia más kutatói is hasonló következtetésekre jutottak. Ezek szerint van valami a pszichoanalitikus kapcsolatban, ami – az indulatáttételi és a viszontáttételi folyamatokhoz kapcsolódva – az ismert érzékszervi modalitásokat megkerülő információátvitelhez vezethet.

Így gondolkodott Ferenczi Sándor is, aki ugyan nem dolgozott ki a Hollóséhoz hasonló átfogó telepátiaelméletet, ám egész életében aktívan kutatta a spiritizmus és a telepátia jelenségét. Valójában igen meghatározó szerepet játszott a telepátia pszichoanalitikus elméleteinek kibontakozásában. Nem csupán Hollós elméletére gyakorolt közvetlen hatást, hanem többek között a magyar származású pszichoanalitikus és pszichikus* kutató, Fodor Nándorra is, aki talán a legtöbbet tett azért, hogy a parapszichológiai és a pszichoanalitikus kutatások közelebb kerüljenek egymáshoz. A spiritizma és más titokzatos jelenségeket tanulmányozó Pszichikus Kutatás Nemzetközi Intézetének (International Institute for Psychical Research) képviselőjeként a pszichoanalitikus elvek parapszichológiai alkalmazását szorgalmazta, noha a pszichoanalízis nem örvendett különösebb népszerűségnek pszichikus kutatói körökben. Ennek ellenére néhányan mégis a pszichoanalízis és a pszichikus kutatás kapcsolatainak szorosabbra fűzésére vállalkoztak; így tett John Rickman is, aki Ferenczi halálakor egy meglepő nekrológban örökölte meg egykori mesterének és analitikusának pszichikus kutató jelentőségét. Eszerint Ferenczi jóval nagyobb szerepet játszott a pszichikus kutatásban, mint az publikált írásaiból kiderül, és igen inspiráló eredményekhez jutott.

Nem Ferenczi volt az egyetlen pszichoanalitikus, akinek okkult érdeklődését és pszichikus kutatói aktivitását az utókor leleplezte, illetve átértékelte. Fodor Nándor

* A "pszichikus" szó a következőkben a "természetfeletti, szupernormális" értelmében szerepel.

nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Freud és Jung életművét a pszichikus kutatás kontextusában is értékelni tudjuk. Az e számban közölt Freud, Jung és egy újonnan felfedezett 1909-es levél a Poltergeist-témáról című, 1963-ban megjelent írásában Freud és Jung kapcsolatának fontos parapszichológiai vonatkozásaira mutat rá, amellyel valóban el nem hanyagolható szempontokkal gazdagítja attitűdjeik és döntéseik értékelését. A Fodoréhoz hasonló írásoknak köszönhetően mára világossá vált, hogy a pszichoanalízis – és a pszichológia számos más területe – sokkal közelebb áll az okkult kérdéséhez, mint ahogyan azt korai képviselőik láttatni igyekeztek. Ezen összefüggés néhány aspektusát tárgyalja Gyimesi Júlia Tudománypolitika, telepátia és Freud „orvosi hipnotizőre” című írásában, melyben az okkult és a tudományos szemléletmód feszültségét kutatva mutat rá a pszichoanalízis egy metaelméleti krízisére. Ugyancsak e feszültség természetét boncolgatja Békés Vera is „A modern okkultizmus és az emberiség narcisztikus sérülései” című dolgozatában, kísérletet téve arra, hogy összevesse azokat a legfontosabb hajtóerőket – Freud szavaival „narcisztikus sérüléseket” – amelyek a modern embert nyitottá teszik a spiritiszta elgondolások, illetve a paratudományok (paranormális ESP stb. jelenségek módszeres kutatása) iránt. Kétségtelen, hogy a pszichoanalízis legjelentősebb képviselőit jellemezték ez utóbbi hajtóerők. Mindezek következtében a pszichoanalitikus elmélet egy speciális iránya bontakozott ki, amelyben – ugyan változó mértékben – de helyet kaptak az okkult tapasztalatok.

Az Imágó Budapest jelen számának célja, hogy felhívja a figyelmet e különleges pszichoanalitikus irányra, és hogy rámutasson azon jellemző kölcsönhatásokra, amelyek a pszichoanalízis és az okkult találkozását kísérték.

2011. november 22.

A szerkesztő

TANULMÁNYOK

Pszichoanalízis és telepátia*¹Sigmund Freud**Elöljáróban*

A kéziratnak nincs címe, 1921 augusztus 2-i keltezésű, a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület központi vezetőségének 1921 szeptember elején a Harz-hegységben tartott összejövetelére íródott. Az ebben tárgyalt anyag nagy részét Freud a „Bevezetés a pszichoanalízisbe” újabb sorozatában (Neue Folge) használta fel (XXX. előadás: Az álom és az okkultizmus).

Az a „harmadik eset”, melyet Freud bevezetőjében említ, függelékként el van különítve a kézirat többi részétől. Az „Előadások” közé lett besorolva, itt ezért nem közöljük.

[Bevezető]

Olybá tűnik, nem az a sorsunk, hogy nyugodtan dolgozhassunk kutatásunk fejlesztésén. Alighogy sikerült szerencsésen visszavernünk két támadást – az egyik újfent el akarta tagadni, amit mi bebonyolítottunk, és minden tartalmi vonatkozást mellőzve csak a tagadás motívumát olvasta a fejünkre, a másik azt próbálta a nyakunkba varrni, hogy e tartalom természetét félreismerjük, és egyszerűen összekeverjük egy másikkal², – tehát alighogy biztonságban érezzük magunkat ezekkel az ellenségekkel szemben, új veszély leselkedik ránk, ezúttal valami figyelemre méltó, elementáris, ami nem csupán bennünket fenyeget, hanem az ellenfeleinket is, és őket talán méginkább.

Valószínűleg többé nem tehetjük meg, hogy elutasítsuk az úgynevezett okkult tények tanulmányozását, azokat a dolgokat, amelyek állítólag az általunk ismert ember- és állat-lélektől különböző, másfajta pszichikai erők

¹ A fordítás alapjául szolgált: Freud, S. (1941d [1921]). Psychoanalyse und Telepathie. In: *Gesammelte Werke*, Bd. XVII, 27–44. A jegyzetek a szerkesztőtől illetve a fordítótól származnak.

² [Utalás Adlerre és Jung-ra.]

valós létezését garantálják, vagy ebben a lélekben eddig nem sejtett képességeket tárnak fel. E kutatás vonzereje leküzdhetetlenül erősnek látszik; rövid vakációm alatt háromszor volt alkalmam visszautasítani a közreműködésemet e stúdiumok szolgáltatában álló újonnan alapított folyóiratokban. Azt is érteni véljük, honnan meríti az erejét ez az áramlat. Egyebek között annak az értékvesztésnek a kifejeződése, amely a nagy háború világkatasztrófája óta minden létezőt érintett, van benne egy jó adag útkereső tapogatózás a közelgő nagy átalakulás felé, melynek mértékét egyelőre nem is sejthetjük, s bizonyára kísérlet kompenzációra is, hogy az ember más – földön túli – területen próbálja behozni azt, amit számára az élet a földön veszített vonzerejéből. Sőt még az egzakt tudományban zajló némely folyamatok is támogathatják ezt az irányt. A rádium felfedezése legalább annyira összezavarta a fizikai világra vonatkozó magyarázatlétezőségeket, mint amennyire bővítette azokat, és a legújabban nyert belátás az úgynevezett relativitáselméletbe számos értetlen csodálójának szemében a tudomány objektív hitelességébe vetett bizalmat csökkentette. Emlékeznék, hogy nemrég maga Einstein is okát látta, hogy tiltakozzék egy efféle félreértés ellen.

Nem magától értetődő, hogy az okkultizmus iránti érdeklődés megerősödése veszélyt jelent a pszichoanalízis számára. Ellenkezőleg, azt kellene kíváncsún tartanunk, hogy kölcsönös rokonszenv alakuljon ki közöttük. Önök ugyanazt a bántó, önhitt bánásmódot tapasztalták meg a hivatalos tudomány részéről. A pszichoanalízist még ma is afféle miszticizmussal hírbe hozható gyanús valaminek tekintik, az általa feltárt tudattalant pedig azok közé az ég és föld közötti dolgokhoz sorolják, amelyekre a katedrabölcsség még álmában sem mer gondolni. Az a számos felkérés, amellyel az okkultisták együttműködés céljából fordulnak hozzánk, azt mutatja, hogy félig-meddig hozzájuk tartozóként akarnak kezelni bennünket, számítanak a támogatásunkra az egzakt autoritás nyomásával szemben. Mindazonáltal a pszichoanalízisnek nem fűződik érdeke ahhoz, hogy ezt az autoritást önfeláldozóan védelmezze, maga is ellenzékben van minden konvencionálisan korlátozott, rögzített, általánosan elismerttel szemben; nem először fordulna elő, hogy a széles tömegek homályos, ám megingathatatlan sejtelmeinek nyújtana segítséget a műveltek rátartóságával szemben. Az analitikusok és okkultisták közötti szövetség és munkaközösség éppolyan kézenfekvőnek, mint amennyire reményteljesnek tűnik.

Közelebbről megvizsgálva azonban adódnak nehézségek. Az okkultisták túlnyomó többségét nem tudásvágy hajtja, nem az a fölötti szégyen sarkallja, hogy a tudomány oly sokáig elmulasztott tudomásul venni tagadhatatlan problémákat, és nem is az az igény ösztönzi, hogy új területeket hódítson meg magának. Ők sokkal inkább meggyőződéses hívek, akik megerősítést keresnek, igazolást akarnak, hogy nyíltan vállalhassák hitüket. A hit azonban, melyet először maguk akarnak bizonyítani, aztán ráerőltetni másokra, az az a régi vallásos hit,

amelyet az emberiség fejlődése során a tudomány szorított vissza, vagy egy olyan másik, amely a primitívek meghaladott hiedelmeihez még közelebb áll. Az analitikusok viszont nem tagadhatják meg, hogy tudásukat az egzakt tudományosságból származtatják és hogy annak képviselői közé tartoznak. Az emberi vágyimpulzusok hatalmával szemben, az örömeelv kísértéseivel szemben a végsőkéig bizalmatlanul az objektív bizonyosságnak egy kicsiny darabjáért készek feláldozni mindent: egy hézagtalan elmélet ragyogó nimbuszát, egy lekerekített világnézet birtoklásának felemelő tudatát, a célszerű és etikus cselekvés kiterjedt motivációja biztosította lelki megnyugvást. Ehelyett ők beérik töredékes megismerés-morzskával és homályos, minden átalakításra felkészített alapfeltevésekkel. Ahelyett, hogy csak azt a pillanatot várnák, amely lehetővé tenné nekik, hogy az ismert fizikai és kémiai törvények kényszerétől megszabaduljanak, olyan bővített és mélyebbre hatoló természeti törvények megjelenésében reménykednek, amelyeknek készek alávetni magukat. Az analitikusok alapján véve javíthatatlan mechanisztikusok. Mechanisztikusok és materialisták, még ha óvakodni akarnak is attól, hogy megfosszák a lelkit és a szellemi a maga egyelőre ismeretlen sajátosságaitól. Az okkult anyag vizsgálatába is csak azért bocsátkoznak bele, mivel arra számítanak, hogy ezáltal az emberiség vágyképzeteit véglegesen ki lehet zárni az anyagi valóságból.

Ilyen különböző gondolkodásmód mellett a hasznosságnak vajmi kevés reményével kecsegtet az analitikusok és okkultisták közötti munkakapcsolat. Az analitikusnak megvan a maga munkaterülete, melyet nem hagyhat el: a lelki élet tudattalanja. Ha munkája során okkult jelenségekre akarna vadászni, azt kockáztatná, hogy mindazt, ami kézenfekvőbb számára, nem veszi észre. Elveszítené elfogulatlanságát, pártatlanságát, előítélet nélkülségét, ami pedig analitikus felvértezetttségének és muníciójának lényegi része. Ha az okkult jelenségek a többihez hasonló módon árasztanak el, akkor előlük épp olyan kevésbé tudna kitérni, mint bármi más elől. Olybá tűnik, ez az egyetlen olyan törekvés, amely az analitikus tevékenységével összeegyeztethető.

Az egyetlen, a szubjektív veszéllyel szemben, hogy érdeklődése belevész az okkult jelenségekbe, az analitikus önkontrolljával védekezhet. Másképp áll a helyzet az objektív veszéllyel kapcsolatban. Aligha kétséges, hogy az okkult jelenségekkel való foglalkozás csakhamar oda vezet, hogy jelentős számban fogja megerősíteni az ilyenek valóságosságát; sejtethető, hogy jó darabig eltart, amíg ezeknek az új tényeknek valamiféle elfogadható elméletéhez el lehet jutni. De a sóvárogva rajtuk csügghető emberek nem fognak ilyen sokáig várni. Az okkultisták az első jóváhagyás pillanatától kezdve győzedelmesnek fogják nyilvánítani az ügyüket, a hitet az egyetlen állításról kiterjesztik az összes többire, a jelenségekről továbbviszik azokra a magyarázatokra, amelyek számukra a legkedvesebbek és amelyek igazán közel állnak hozzájuk. A tudományos vizsgálat módszereire voltaképpen csak létra gyanánt van szükségük,

hogy a tudomány fölébe emelkedhessenek. Jaj, ha ilyen magasra kapaszkodtak fel! És a körükük gyűlt közönségnek semmiféle kételkedése nem fog aggályokat kelteni bennük, a tömegeknek semmiféle ellenvetése nem fogja feltartóztatni őket. Úgy fogják üdvözölni őket, mint felszabadítókat, akik elhárították felelőlk a gondolkodás kényelmetlen kényszerét, minden, ami csak az emberiség gyerekkora és az egyes ember gyermekévei óta hit dolgában felgyűlt, ujjongva fogadja majd őket. Akkor aztán iszonytató összeomlás várhat a kritikai gondolkodásra, a determinista felfogásra, a mechanisztikus tudományra; és kérdés, hogy megálljt tud-e majd parancsolni ennek a technika az anyagi erő nagyságához, az anyag tömegéhez és minőségéhez való kérlelhetetlen ragaszkodásával?

Hiú remény, hogy, mivel a titokzatos tudattalant érinti, éppen az analitikus munka fogja elkerülni az efféle értékkatasztrófát. Ha az embereknek otthonos szellemek adják meg a végső magyarázatokat, akkor már aligha kelhetnek érdeklődést az ismeretlen lelki hatalmak analitikus kutatásának fáradtságos megközelítései. Az analitikus technika módszereit is el fogják hagyni, ha remény mutatkozik arra, hogy okkult műveletek által közvetlen kapcsolatba kerüljenek a működő szellemekkel, éppúgy, ahogy az állhatatos aprómunka szokását vágják sutba, ha a remény azzal kecsegtet, hogy valamely sikeres spekuláció révén egy csapásra meg lehet gazdagodni. Hallottunk ebben a háborúban olyanokról, akik két ellenséges nemzet közé szorultak, az egyikhez születésük folytán tartoztak, a másikhoz lakóhelyük kötötte őket; az volt a sorsuk, hogy először az egyik, aztán pedig, ha szerencsésen megmenekültek, a másik kezelte őket ellenségként. Ilyesfajta sors várhat a pszichoanalízisre is.

Mindazonáltal a sorsot el kell viselni, bármilyen legyen is. A pszichoanalízis is meg fog békélni valahogy a magáéval. Térjünk vissza a jelenhez, a soron következő feladathoz. Az utóbbi évek folyamán tettem néhány olyan megfigyelést, amelyet legalább a hozzám legközelebb állók köre előtt nem akarok elhallgatni. Több ok együttes megléte – az idegenkedés, hogy valamely, a kort uraló áramlatnak behódoljon az ember, a pszichoanalízis érdekének veszélybe kerülése miatti aggodalom és a diszkrét álcázás teljes hiánya – indít arra, hogy közlendőmet további nyilvánosság elé ne bocsássam. Anyagomnak két ritka előnyével élek. Először is mentes azoktól a megfontolásoktól és kétségektől, melyekkel szemben az okkultisták megfigyeléseinek többsége a rövidebbet húzza, másodsor bizonyítóerejét csak akkor fejti ki, miután az analitikus megdolgozásnak vetette alá az ember. Mindamellett csak két hasonló jellegű esetről van szó; egy harmadik, másfajta esetet³ csak kiegészítésképpen említék,

³ [Utalás a Dr. Forsyth és a Forsythe-történetre. Freud a „Az álom és az okkultizmus” c. XXX. előadásában tárgyalta az esetet (56-62.). In: *Újabb előadások a lélekelemzésről*. Sigmund Freud Művei, VIII. kötet. Filum, Budapest, 1999, 38-65.]

az más elbírálás alá esik. Abban a két esetben, amelyet most részletesen fogok tárgyalni, hasonló jelenségek fordulnak elő, hivatásos jövőmondók olyan jóslatai, amelyek nem váltak valóra. Azoknak a személyeknek azonban, akiknek ezeket kinyilvánították, módfelett imponáltak, következésképpen nem valószínű, hogy a jövőhöz való viszony volna bennük a leglényegesebb. Nagyon szívesen fogadok minden hozzászólást, mely magyarázatukra szolgál, valamint bármely olyan megfontolást, mely bizonyítóerejüket érinti. A személyes viszonyom ehhez a témához továbbra is ingerült, ambivalens.

I. [Eset]⁴

Pár évvel a háború előtt egy fiatalember jött el hozzám analízisbe Németországból azzal a panasszal, hogy képtelen dolgozni, mindent elfelejtett a korábbi életéből, elveszítette minden érdeklődését. A filozófia kandidátusa volt, Münchenben végezte a tanulmányait, utolsó vizsgája előtt állt, egyébként nagyműveltségű, éles eszű fickó, infantilisán csibészes, egy bankár fia, aki, mint később kiderült, egy kolosszális análerotika sikeres feldolgozásán volt túl. Arra a kérdésre, hogy valóban semmire nem emlékszik-e az életéből vagy az érdeklődési köréből, bevallotta, hogy egy regényt tervez, amely IV. Amenhotep korában játszódik Egyiptomban, és amelyben egy bizonyos gyűrű kap majd kitüntetett szerepet. Erről a regényről beszélgettünk, és csakhamar kiderült, hogy a gyűrű a házasság szimbóluma, és attól kezdve sikerült felélesztenünk minden emlékét és érdeklődését. Kiderült, hogy összeomlása egy nagy lelki megrázkódtatás következménye volt. Egyetlen, nála néhány évvel fiatalabb lánytestvére volt, akin teljes, egészen leplezetlen szerelemmel csüggött. Miért nem házasodhatunk össze mi ketten? hangzott el gyakran közöttük. Egymás iránti gyengédségük azonban soha nem lépte túl a testvérek között megengedett mértéket.

A húgába aztán beleszeretett egy fiatal mérnök. Érzelmei viszonzásra is találtak, a szülők tetszését viszont nem sikerült elnyernie. Szorult helyzetében az ifjú pár a leány fivéréhez fordult segítségért. Ő felkarolta a szerelmesek ügyét, közvetítette a levelezésüket, lehetővé tette, hogy találkozhassanak, amikor otthon töltötte a vakációt, és végül rávette a szülőket, hogy egyezzenek bele a szerelmesek eljegyzésébe, majd házasságába. A jegyesség

⁴ [Az itt közölt esettel kapcsolatban lásd Freud 1910. november 10-én Ferenczihez írt levelét: „Gyorsan egy kis újdonság (tegye el, az Öné), amely erős bizonyíték a gondolatátvitel mellett. Biztos, ez lesz az Ön nagy felfedezése.” in: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor levelezés, I/1. kötet, 1908-1911.* 348. old. Freud az esettel, rövidebben, a XXX. előadásában is foglalkozott (in: *Újabb előadások a lélekelemzésről*, 51-52. old.).]

idején történt egyszer valami fölöttébb gyanús dolog. A fivér leendő sógorával kirándulni indult a Zugspitzére, ahol ő vállalta a túravezető szerepét, de aztán eltévedtek a hegyen, veszélybe kerültek, kis híján lezuhantak a magasból, és csak nagy nehézségek árán sikerült megmenekülniük. A páciens nem is próbált ellenkezni, amikor ezt a kalandot gyilkossági- és öngyilkossági kísérletként értelmeztem. A fiatalember néhány hónappal a húga házasságkötése után kezdte meg az analízist.

Fél-háromnegyed év elteltével teljesen munkaképesen távozott, hogy aztán letegye hátralévő vizsgáját, megírja a disszertációját, majd egy teljes év múlva a filozófia doktoraként tért vissza, hogy folytassa az analízist, mert, amint mondta, filozófus lévén a terápiás sikeren túlmenő érdeklődést táplál a pszichoanalízis iránt. Azt tudom, hogy októberben kezdte el. Pár héttel később valamilyen összefüggésben a következő élményét mesélte el.

Münchenben él egy igen nagy hírű jósnő. A bajor hercegek szokták felkeresni, mielőtt valamilyen vállalkozásba készülnek belevágni. A jósnő semmi mást nem kér, csak egy dátumot kell megadni neki. (Elmulasztottam megkérdezni, hogy a dátumban az évszámnak is szerepelnie kell-e.) A jövőmondó abból indul ki, hogy a dátum valamely konkrét személy születésének napja, de azt nem kérdezi meg, hogy kié. E dátum birtokában asztrológiai könyvekben vizsgálódik, hosszas számításokat végez, majd végül erre a személyre vonatkozó próféciaát mond. A fiatalember múlt márciusban döntött úgy, hogy felkeresi a jövőmondónőt, és a sógora születési dátumát adta meg neki, természetesen anélkül, hogy megnevezte volna vagy elárulta volna, hogy őrá gondol. Az orákulum a következőt közölte: ez a személy jövő júliusban vagy augusztusban rák vagy osztriga okozta mérgezésben meg fog halni. Miután a fiatalember ezt elmondta, hozzáfűzte: És ez nagyszerű volt!

Nem értettem a dolgot és hevesen ellenkeztem: Ebben ön mit talál nagyszerűnek? Már hetek óta jár hozzám, ha a sógora valóban meghalt volna, már régen elmondta volna; vagyis a sógora él. A prófécia tehát nem teljesedett be, mit talál benne csodálatra méltónak?

Mire ő: Beteljesedni valóban nem teljesedett be. De az a különös benne, hogy a sógorom módfelett kedveli a rákot és az osztrigát meg minden ilyesmit és tavaly augusztusban tényleg mérgezést kapott a ráktól, amibe könnyen belehalhatott volna. Több szó erről nem esett.

Akkor hát vitassuk meg ezt az esetet.

Én hiszek az elbeszélő őszinteségében. Teljes mértékben komolyan vehető, jelenleg a filozófia tanáraként tevékenykedik K.-ban. Nem tudok olyan motivációról, ami arra készthette volna, hogy misztifikáljon engem. Az elbeszélése epizodikus volt és nem tendenciózus, a továbbiakban semmi más nem kapcsolódott hozzá, semmiféle következtetés levonásához nem szolgált alapul. A fiatalembernek nem állt szándékában, hogy okkult lelki jelenségek

létezéséről győzőn meg, sőt az volt a benyomásom, mintha élményének jelentését egyáltalán nem is magyarázta volna meg saját magának. Engem annyira elképesztett, tulajdonképpen kínosan érintett a dolog, hogy le is mondtam közlésének analitikus felhasználásáról.

Éppilyen kifogástalannak tűnik számomra egy más irányú megfigyelés. Annyi biztos, hogy a jósnő nem ismerte a hozzá fordulót. De tegyék csak fel maguknak a kérdést, vajon az intimitásnak mely foka szükségeltetik ahhoz, hogy az ember egy dátumot ismerőse sógorának születésnapjaként ismerjen fel. Másfelől pedig velem együtt bizonyára Önök is mindannyian a leghatározottabban kétlik, hogy a születési dátumból ilyen-olyan formulák révén, mindenféle táblázatok segítségével a sorsnak ennyire apró részleteire lehetne következtetni, mint a rákmérgezés; Ne felejtjük el, hogy hány ember születik ugyanazon a napon; Önök lehetségesnek tartják, hogy a sorsok azonossága, amelynek alapja az azonos születési idő volna, ilyen mértékben kiterjed a részletekre? Bátorkodom tehát teljességgel kizárni a vitából az asztrológiai számolgatást, azt hiszem, a jósnő valami mást tehetett, anélkül, hogy befolyásolta volna az eredményt. Vagyis úgy érzem, az illúzió egyik forrását a jósnő – mondjuk mindjárt: a médium – részéről is teljesen figyelmen kívül hagytuk.

Ha Önök elismerik ennek a megfigyelésnek a valóságosságát és őszinteségét, akkor máris eljutottunk a magyarázatához. És ekkor azonnal kiderül, ami ezeknek a jelenségeknek a zömére érvényes, hogy okkult feltételezésekből táplálkozó magyarázatuk ritka mód kielégítő, a magyarázatra szoruló maradéktalanul fedi, már ha az nem volna önmagában is oly kevés. A jósnő nem tudhatott a megadott napon született személy ténylegesen megtörtént, rák okozta mérgezéséről, s ezt a táblázataiból és számításaiból sem olvashatta ki. A kérdező azonban birtokában volt ennek a tudásnak. Az eset akkor magyarázható meg maradéktalanul, ha azt feltételezzük, hogy ez a tudás – ismeretlen úton, a számunkra ismert közlésmódok kizárásával – szállt át róla a másikra, az állítólagos prófétaóra. Vagyis, azt a következtetést kellene levonnunk: létezik gondolatátvitel. A jósnő asztrológiai munkája itt egy olyan tevékenység funkcióját kapná, amely saját pszichikai erőit eltéríti, mérsékelten terheli, úgy, hogy a másik személy rá ható gondolatai iránt fogékony és áteresztőképes tudjon lenni, hogy igazi „médium” lehessen. Hasonló mechanizmusokat pl. a vicc esetében ismertünk meg, amikor arról volt szó, hogyan biztosít jórészt automatikus lefolyást egy lelki folyamatnak.

Az analízis bevonása azonban több haszonnal jár ennek az esetnek a szempontjából és növeli a jelentőségét. Azt tanítja nekünk, hogy nem valamely közömbös tudás tetszőleges részlete közlődött egy második személy indukciója révén, hanem egy személy rendkívül erős vágya, amely az illető tudatával különleges viszonyban volt, egy második személy segítségével képes volt enyhén álcázott tudatos kifejezésre lelni, igen hasonlóan ahhoz, ahogy a spektrum

láthatatlan vége a fényérzékeny lemezen színes folytatásként érzékelhetően nyilatkozik meg. Az ember úgy véli, rekonstruálni tudja a fiatalember gondolatmenetét a vetélytársként gyűlölt sógor megbetegedése és felépülése után. Nos, ezúttal megmenekült ugyan, de ezért mégsem mond le veszedelmes kedvteléséről, és egy következő alkalommal remélhetőleg bele is fog halni. Valószínűleg ez az, ami a próféciába áttevődik. Ennek a pendant-jaként elmondhatnám Önöknek egy másik személy álmát, amelyben anyagként jelenik meg egy prófécia, és az álom elemzése igazolja, hogy a jövődőlés tartalma egy vágyteljesítéssel egyezik meg.

Mondandómat nem egyszerűsíthetem le azzal, hogy a páciensemnek a sógora halála iránti vágyát tudattalanul elfojtottként jellemzem. Végül is a tavalyi kúra során tudatossá tettük, és az elfojtásából fakadó következmények megszűntek. Azonban megmaradt továbbra is, már nem patogén módon, mégis elég intenzíven. „Elnyomott”-nak nevezhetnénk.

II. [Eset]⁵

F. városában felcseperedik egy gyerek, ő a legidősebb az öt testvér közül, mind lányok. A legkisebb tíz évvel fiatalabb nála, egyszer, amikor még kis csecsemőként dajkálja, kiejti a karjából, később a „gyerekének” nevezi. A korban hozzá legközelebb álló kishúgától a lehető legrövidebb idő választja el, mindketten ugyanabban az évben születtek. Az anya idősebb az apánál, híján van a kedvességnek, az apa évekkal fiatalabb nála, és sokat törődik kicsi lányaival, ügyeskezűségével imponál nekik. Sajnos máskülönben nem áll a helyzet magaslatán, üzletembernek alkalmatlan, a családot nem képes eltartani a rokonok segítsége nélkül. A legidősebb lány idejekorán megismeri az összes gondot, amely az apa elégtelen keresőképességéből adódik.

Miután levetkőzte merev, vad gyerekkarakterét, lassanként valósággal az erény példaképévé válik. Fennkölt erkölcsi pátozához erősen korlátozott intelligencia társul. Népiskolai tanítónő lesz, komoly tisztelet övezi. Egyik fiatal rokona, aki egyúttal a zenetanára is, bátorlalan hódolattal közeledik hozzá, őt azonban az udvarlás nem érinti különösebben mélyen. Még egyetlen másik férfi sem keltette fel az érdeklődését.

Egy napon megjelenik az anya egyik rokona, jóval idősebb nála, de, mivel ő maga csak 19 éves, még fiatal ember. Külföldi, Oroszországban él, egy nagy

⁵ [Az esetet, amelyet Freud 1911. január 3-án írt levelében „Újévi ajándékként” szintén elküldött Ferenczinek „gyűjteményébe” (lásd idézett *Freud-Ferenczi levelezés* I/1. kötet, 369. old.), Freud a XXX. előadásában is elemezte (in: *Újabb előadások a lélekelemzésről*, 48-50. old.).]

kereskedelmi vállalat vezetőjeként tehetőssé vált. Utóbb nem kevesebb, mint egy világháború és a legnagyobb zsarnokság bukása kellett ahhoz, hogy elszegényedjen. Beleszeret az ifjú és szigorú kuzinba és feleségül akarja venni. A szülők egyáltalán nem beszélnek rá lányukat a házasságra, ő azonban érti, hogy mit kívánnak a szülők. Minden erkölcsi eszmény mögött ott a fantáziavágy, hogy segítsen az apának, megszabadítsa a nehézségeitől. Úgy kalkulál, hogy leendő férje, amíg aktív cégvezető, pénzzel fogja támogatni az apát, nyugdíjat biztosít neki, amikor végleg visszavonul, hozománnyal és kelengyével látja majd el a testvéreit, tehát összeházasodhatnak. Aztán beleszeret a férfiába, nem sokkal később hozzámegy feleségül és követi Oroszországba. Néhány apró, nem igazán érthető esettől eltekintve, amely csak a visszatekintésben kap értelmet, minden remekül is megy a házasságban. Gyengéden szerető, érzékileg kielégült asszonnyá válik, családjának példásan gondját viseli. Csak egyvalami hiányzik az életéből, nem születik gyereke. Már 27 éves, nyolcadik éve házas, Németországban él és miután legyőzte minden aggályát, gondjával egy ottani nőgyógyászhoz fordul. Az orvos a specialisták szokásos figyelmetlenségével biztosítja a várható sikerről, amennyiben hajlandó alávetni magát egy kisebb műtétnek. Ő kész erre, este még megbeszéli a férjével. Alkonyodik, fel akarja gyújtani a villanyt. A férfi arra kéri, ne tegye, szeretne mondani neki valamit, és szívesebben venné, ha sötétben volna rá módja. Mondja le az operációt, a gyermektelenségnek ő az oka. Két évvel ezelőtt, egy orvoskongresszuson tudta meg, hogy bizonyos betegségek következtében a férfiak elveszíthetik a nemzőképességüket, majd a vizsgálat kimutatta, hogy az ő esetében is így áll a helyzet. E váratlan közlés után elmarad a műtét. A páciens jelenleg olyan összeomlást él át, melyet hiába próbál, nem sikerül eltitkolnia. Férjét csak apapótlékként volt képes szeretni, és most megtudta, hogy soha nem lehet apa. Három út áll előtte, mindegyik egyformán járhatatlan: a hűtlenség, a lemondás a gyerekről, a válás a férfitől. Az utóbbira jól felfogott praktikus megfontolásokból nem képes, a középsőre a legnyomósabb tudattalan okokból, amelyeket Önök könnyűszerrel kitalálhatnak. Az egész gyerekkorát az a háromszor meghíúsult vágy uralta, hogy az apjától gyereke legyen. Így tehát marad az a megoldás, amely olyan érdekessé teszi őt számunkra. Súlyos neurózisba esik. Egy jó darabig szorongásos hisztériával védekezik különböző kísértésekkel szemben, de ez aztán súlyos kényszercselekvésekbe csap át. Többször is ideggyógyintéztbe kerül, majd végül, tíz évi betegség után eljut hozzám is. A legkirívóbb tünete az volt, hogy az ágyban biztosítótűkkel odaerősítette a fehérneműjét a takaróhoz. Így árulta el a férje fertőzésének titkát, amiért ő gyerektelen maradt.

Ez a nőbeteg mesélte nekem egyszer, akkor talán negyven éves lehetett, egy élményét kezdődő deprimáltságának idejéből, amikor még nem hatalmasodott el rajta kényszerneurózisa. Hogy elterelje a figyelmét, a férje magával vitte egyik üzleti útjára Párizsba. A házaspár éppen a férfi egyik üzleti partnerének

társaságában ült a hotel halljában, amikor valamiféle izgatottságra és mozgolódásra figyeltek fel. Az asszony a szállodai személyzet egyik tagjánál érdeklődött, hogy mi történt, és megtudta, hogy megérkezett Monsieur le Professeur, és a hotel bejáratához közeli kis helyiségben tart fogadóórát. Monsieur le Professeur híres jövőmondó, nem kérdez semmit, a látogatónak egy homokkal teli tálba kell helyeznie a tenyerét, ő pedig a kéz lenyomatának tanulmányozásából kinyilatkoztatja a jövőt. Az asszony bejelentette, hogy ő is szeretne odamenni és jósoltatni magának, azonban a férje lebeszélte, mondván, hogy ostobaság. De miután üzleti partnerével együtt távozott, az asszony lehúzta az ujjáról a karikagyűrűjét és belopódzott a jós kabinetjébe. Az hosszas tanulmányozta kezének lenyomatát, majd azt mondta neki: Önre a közeljövőben nagy küzdelmek várnak, de aztán minden jól végződik, férjhez fog menni és harminckét éves korára két gyermeke lesz. A beteg szemlátomást csodálkozva és értetlenül mesélte el ezt a történetet. Megjegyzésem, miszerint mégiscsak sajnálatos, hogy a prófécia határideje idestova már nyolc éve lejárt, hatás nélkül maradt. Talán azt gondolhattam magamban, hogy a jövődőlés magabiztos merészsége, a „Kück des Rebben”⁶ készleti bámulatra.

Máskülönben megbízható emlékezetem sajnos nem biztos benne, hogy a prófécia első része úgy hangzott-e: minden jól végződik, Ön férjhez fog menni, vagy pedig így: Ön boldog lesz. Figyelmem túlságosan is a jelentőségteljes részleteket tartalmazó, élesen bevésődött záró mondatra koncentrált. Végül is a jól végződő küzdelmekről szóló első mondatok valójában azokhoz az általános frázisokhoz hasonlóak, amelyek megtalálhatók minden próféciaiban, még a készen kaphatókban is. Annál feltűnőbbben üt el ezektől a zárómondatban előforduló két szám. Kétségtől nem lett volna azonban érdektelen tudni, hogy a professzor valóban az asszony házasságáról beszélt-e? Ő lehúzta ugyan a karikagyűrűjét és huszonhét éves korához képest meglehetősen fiatalosan festett, könnyen kislánynak lehetett volna nézni, másfelől viszont ahhoz sem szükséges túl nagy rafinéria, hogy a gyűrű nyomát fel lehessen fedezni az ujján. Szorítkozzunk arra a problémára, amelyet az utolsó mondat vet fel, amely két gyermeket ígér harminckét éves korára.

⁶ [Az eredeti szövegben jiddisül idézett fordulattal („Kück des Rebben” – A rabbi pillantása) Freud *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* című esszéjében (ford. Bart István, in: Sigmund Freud: Esszék, Bp. 1982, 23–251, itt: 79-80.) a „hibás gondolatmenetre” épülő vicctípus eseteként tárgyalt példára utal, amely „a pusztán lehetőséget is szinte egyenértékűként kezeli a valósággal”. A viccben szereplő krakkói csodarabbi egyszer csak „telepatikus úton tudomást szerez” a lembergi csodarabbi haláláról, akit illően meg is gyászolnak, ám hamarosan Lembergből érkező utazók tanúsítják, hogy a rabbi kiváló egészségnek örvend, és egyikük csúfolódó megjegyzést tesz a krakkói rabbi egyik tanítványának, mondván, hogy jól felsült a rabbi, hiszen a lembergi rabbi él. A tanítvány így felel: „Na igen, de ellátni Krakkótól Lembergig, az is nagy dolog, nem?” (A ford.)]

Ezek a részletek voltaképpen teljességgel önkényesnek és megmagyarázhatatlannak tűnnek. Valószínűleg még a legmegveszekedettebb hívő sem igen vállalkozna arra, hogy a kéz vonalainak értelmezéséből vezesse le ezeket. Kétségtelen igazolásra találtak volna, ha a sors megerősítette volna őket, de nem így történt, az asszony már negyven éves volt és nem született gyereke. Honnan eredtek tehát ezek a számok és mit jelentettek? Magának a páciensnek sejtelve sem volt róla. A legkézenfekvőbb az volna, ha a kérdést egyszerűen mellőznénk, az esetet pedig mint értéktelent a sok egyéb ostoba, okkultnak vélt kijelentés közé hajítanánk.

Mármost milyen szép is volna, a legegyszerűbb megoldás és a legáhítottabb megkönnyebbülés, ha, sajnálatos módon ezt kell mondanom, nem éppen az analízis volna képes arra, hogy felvilágosítással szolgáljon ennek a két számnak az eredetéről, mégpedig ismét csak olyannal, amely teljesen kielégítő, sőt a helyzetre nézve egyenesen magától értetődő. A két szám ugyanis kifejezetten a mi betegünk édesanyjának élettörténetére illik rá. Ő csak harminc éves kora után ment férjhez és a harmincketedik életévében történt, hogy a szokásos asszonyi sorstól eltérve és mintegy a késlekedést behozandó, két gyermeknek is életet tudott adni. A prófécia tehát könnyen lefordítható: Ugyan ne keseregi már a mostani gyerektelenséged miatt, hiszen ez még semmit nem jelent, még mindig fordulhat úgy a sorsod, mint az anyádé, aki a te korodban még csak férjnél sem volt, aztán harminckét évesen mégis két gyermeke lett. A jövődőlés azt ígéri neki, hogy beteljesedik az anyával való azonosulása, ami gyermekkorának titka volt, s ez a mindezen személyes viszonyokról mit sem tudó, a homokban kirajzolódó kézlenyomattal foglalatосkodó jós száján keresztül történik. Eközben rajtunk múlik, hogy e minden értelemben tudattalan vágyteljesítés előfeltételeként megkockáztassuk: halálával fogsz-e megszabadulni mihaszna férjedtől, vagy összeszeded a bátorságodat, és elvászlsz tőle. A kényszerneurózis természetének az első lehetőség felelne meg jobban, az utóbbira utalnak a győzelemmel végződő küzdelmek, amelyekről a jövődőlés szól.

Önök felismerik, hogy az analitikus értelmezés szerepe itt még fontosabb, mint az előzőleg ismertetett esetben, mondhatnánk, ez teremtette meg voltaképpen az okkult valóságot. Következésképpen ennek a példának is egyenesen megkerülhetetlen bizonyítóerőt kellene tulajdonítanunk valamely intenzív tudattalan vágy és az attól függő gondolatok és ismeretek átvitelének lehetősége szempontjából. Csak egy módját látom annak, hogy miként lehet megmenekülni ennek az esetnek a kényszerétől és biztosan nem is fogom ezt elhallgatni. Lehetséges, hogy a páciens a prófécia és annak a kúra alkalmával történt elmesélése között eltelt tizenkét vagy tizenhárom évben emlékezethamisítást követett el, hogy a professzor csak valami általánosan jellegtelen vigasztalót mondott, ami nem kelthetne csodálatot, és hogy ő lassanként használni kezdte a tudattalanjából a jelentőségteljes számokat. Akkor elpárologna az a tényállás,

amely oly jelentős következtetéseket szeretne ránk erőltetni. Szívesen azonosulunk azzal a szkeptikussal, aki egy ilyen közlést csak akkor méltányol, ha az közvetlenül az élmény után hangzott el. Talán akkor sem aggályok nélkül. Emlékeztetnék arra, hogy professzori kinevezésem után köszönetnyilvánító kihallgatáson vettem részt a miniszternél. Amikor erről a kihallgatásról távoztam, azon kaptam magam, hogy meg akarom hamisítani a kettőnk között elhangzott párbeszédet, és soha többé nem sikerült pontosan visszaemlékezni arra a társalgásra, amelyet ténylegesen folytattunk egymással. Viszont Önökre kell bíznom, hogy ezt a választ megengedhetőnek tartják-e. Cáfolni éppoly kevésbé tudom, mint bizonyítani. Ily módon ez a második megfigyelés, jóllehet elvileg hatásosabb, mint az első, de nem ugyanolyan mértékben, mint amennyire amahhoz nem fér kétség.

Az a két eset, amelyet ismertettem Önökkel, két be nem teljesedett próféciára vonatkozik. Azt hiszem, hogy az efféle megfigyelések szolgáltathatják a legjobb anyagot a gondolatátvitel kérdésével kapcsolatban és arra szeretném ösztönözni Önöket, hogy gyűjtsenek hasonlókat. Másféle anyagból is előkészítettem egy példát Önöknek, egy olyan esetet, melyben egy különleges képességű páciens az egyik órán olyan dolgokról beszélt, amelyek a lehető legkülönösebb módon egy közvetlenül azt megelőzően átélt saját élményéhez kapcsolódtak. De megfogható bizonyítokat kell hogy kapjanak arra nézvést, hogy én csak a legnagyobb ellenállás közepette foglalkozom az okkultizmusnak ezekkel a kérdéseivel. Amikor Gasteinben keresni kezdtem azokat a feljegyzéseket, amelyeket ennek a referátumnak a kidolgozásához gyűjtöttem össze és vittem magammal, nem találtam meg azt a papírt, amelyre ezt az utolsó megfigyelést jegyeztem fel, előkerült viszont egy másik, amit tévedésből vittem magammal, és amelyen egészen másfajta, indifferens feljegyzések vannak. Ennyire erős ellenállással szemben nincs mit tenni, kénytelen vagyok az adósuk maradni ezzel az esettel, nem tudom emlékezetből pótolni. Szeretném viszont megosztani Önökkel néhány észrevételemet egy Bécsben fölöttébb jól ismert személyről, egy grafológusról, Rafael Schermannról, akinek felülmúlhatatlan képességeket tulajdonítanak. Állítólag nemcsak arra képes, hogy egy írásminta alapján megállapítsa az adott személy jellemét, hanem még az élettörténetéről is számot tud adni és olyan jóslatokat fűz hozzá, amelyeket a sors később igazol. E figyelemre méltó mutatóványok zöme persze a saját elbeszélésén nyugszik. Egyik barátom egyszer a tudtom nélkül abba a kísérletbe bocsátkozott, hogy egy tőlem származó írásmintáról kérdezte. A grafológus csak odáig jutott, hogy az írás egy idős úrtól származik – ezt könnyű kitalálni –, akivel nehéz együtt élni, mert kiállhatatlan házisárkány. Ezt azért a környezetem aligha erősítené meg. De okkult téren közismerten érvényes az a kényelmes alaptétel, hogy a negatív esetek semmit sem bizonyítanak.

Schermannról nem szereztem közvetlen tapasztalatokat, azonban az egyik páciensem közvetítésével mégis kapcsolatba kerültem vele, amiről ő mit sem tud. Erről szeretnék még mesélni Önöknek. Pár évvel ezelőtt egy fiatalember fordult hozzám, akit különösen rokonszenvesnek találtam, úgyhogy sok más beteggel szemben előnyben részesítettem. Kiderült, hogy az egyik legismertebb félvilági nővel bonyolódott szerelmi viszonyba, amiktől meg akart szabadulni, mert az megfosztotta minden önállóságától, de képtelen volt rá. Sikerült felszabadítanom és teljes bepillantást nyernem e kényszerbe, a fiatalember pár hónappal ezelőtt normális, polgári értelemben kifogástalan házasságot kötött. Az analízisben hamarosan kiderült, hogy a kényszer, amely ellen berzenkedett, egyáltalán nem a félvilági nőhöz, hanem egy saját köréből származó asszonyhoz kötötte, akivel kora ifjúsága óta folytatott viszony fűzte össze. A félvilági nőt csak bűnbaknak használta, hogy rajta élhesse ki mindazt a bosszúvágyat és féltékenységet, ami tulajdonképpen a szeretőjének szólt. Számunkra ismerős minták szerint egy új tárgyra való eltolás révén szabadult meg az ambivalenciagátlástól.

Ezt a félvilági nőt, aki a maga részéről úgyszólván önzetlenül volt belé szerelmes, a fiatalember rendszeresen a legrafináltabb módon gyötörte. Amikor azonban a nő már nem tudta tovább titkolni a szenvedését, akkor rá háramlott át az a gyengeség is, amit a fiatalember ifjúkori szerelme iránt érzett, ajándékokkal halmozta el, kényeztette a nőt, majd pedig kezdődött előről a körforgás. Amikor a kúra hatására végül szakított vele, kiderült, hogy mit akart elérni viselkedésével a szerető e pótlékánál: elégtételt akart szerezni saját öngyilkossági kísérletéért, melyet ifjúkorában követett el, amikor a szerelménél nem talált meghallgattatásra. Ez után az öngyilkossági kísérlet után sikerült végül meghódítania idősebb szeretőjét. A kezelésnek ebben az időszakában kereste fel az általa ismert Schermannnt, aki a gáláns hölgytől származó írásminták alapján ismételtén arra az értelmezésre jutott, hogy a nő erői kimerülőben vannak, az öngyilkosság küszöbén áll, egészen biztosan meg fogja ölni magát. Ezt azonban nem tette meg, hanem levetkőzte emberi gyengéit és hivatását, illetve a hivatalos baráttal szemben érvényesítendő alapelveket tartotta szem előtt. Világos volt számomra, hogy a csodafi csupán csak bensőséges vágyát nyilvánította ki páciensemnek.

Miután ezt az ürügyként használt személyt legyőzte, páciensem komolyan elhatározta, hogy megszabadul valós bilincseitől. Álmai alapján tanácsoltam neki egy tervet, amely benne képződött, hogyan tudná felbontani a kapcsolát ifjúkori szerelmével, anélkül, hogy súlyosan megbántaná vagy anyagi kárt okozna neki. Az asszonynak volt egy lánya, aki rendkívül kedvesen viselkedett a fiatal házibaráttal, állítólag semmit nem tudott annak titkos szerepéről. Ezt a lányt akarta feleségül venni a páciensem. Nem sokkal ezután tudatossá vált a terv, és a férfi rászánta magát a megvalósításához vezető első

lépésekre. Én támogattam a szándékot, amely ugyan a szokványostól eltérő, mindazonáltal lehetséges kiútnak tűnt egy nehéz helyzetből. Nem sokkal később azonban jött egy álom, amely ellenségesen a lány ellen fordult, és ekkor a fiatalember újra konzultált Schermann-nal, aki olyan szakvéleményt adott, mely szerint a lány gyerekes, neurotikus, házasságra alkalmatlan. A híres emberismerőnek ezúttal igaza volt, az akkor már a férfi menyasszonyának számító lány viselkedése egyre ellentmondásosabbá vált és el is határozták, hogy analízisbe megy. Az analízis eredménye a házassági terv elvetése volt. A lánynak teljes tudattalan tudása volt az anyja és a vőlegénye közötti viszonyról és az utóbbihoz csak Ödipusz-komplexusa okán ragaszkodott.

Nagyjából ebben az időszakban szakadt félbe az analízisünk. A páciens szabad volt, képes arra, hogy önállóan alakítsa további életét. Egy családi körén kívül álló, tiszteletreméltó lányt választott feleségéül, akiről Schermann kedvező ítéletet hozott. Bárcsak ezúttal is igaza lenne.

Önök értik már, hogy milyen értelemben szeretném magyarázni ezeket a Schermann-nal kapcsolatos tapasztalataimat. Látják, hogy minden anyagom a gondolatindukció egyetlen pontját érinti, az összes egyéb csodáról, melyet az okkultizmus állít, nincs mit mondanom. A saját életem, amint azt már nyilvánosan megvallottam, okkult tekintetben szerfölött szegényesen telt. Elképzelhető, hogy az okkult hatalmas mesebirodalmához képest Önök meglehetősen jelentéktelennek érzik a gondolatátvitel problémáját. Csak azt gondolják meg, hogy már ez a feltételezés is milyen nagy horderejű lépés volna eddigi álláspontunkhoz képest. Ma is igaz, amit a Saint-Denis székesegyház őre rendre hozzáfűzött a szent mártíromságáról szóló történet elbeszéléséhez. Eszerint Szent Dénes, miután lefejezték, fölvette a földről a tulajdon fejét és a kezében tartva még jó darabig gyalogolt. És az őr hozzátette: Dans des cas pareils, ce n'est que le premier pas qui coûte. A többi már megy magától.

Schulcz Katalin fordítása

A mindennapi telepatikus jelenségek pszichopatológiája^{*1}

Hollós István

Freud az álomról és telepátiáról szóló munkájában² tiltakozott az ellen, hogy az okkult értelmet illetően állást foglalt volna, és sajnálatát fejezte ki amiatt, „hogyan oly nehéz elkerülni ezt a benyomást”.

Véleményem szerint ez a benyomás egyáltalán nem kerülhető el. Azok a jelenségek ugyanis, amelyek élesen ellentmondanak természettudományos gondolkodásunknak, képesek érzelmileg felébreszteni bennünk az egykori, legyőzött mágikus működési elveket. A tudományosan gondolkodó ettől persze nem süllyed vissza mindjárt az infantilitás szintjére. Az infantilitás létezése ugyanakkor örök, ahogy ezt az álom, az alvás, és az emberek mindennapi életének pszichopatologikus jelenségei bizonyítják. Minden bizonnyal újjáélednek az örökké jelenlévő mindenhatósági vágyak, amikor a megfigyelő elé olyan tények tárulnak, amelyek a pszichikus hatalom kizárólagos lehetőségét sejtetik a máskülönben kérlelhetetlen fizikai valóság felett, s amelyek szerint érzékelő és motorikus mechanizmusaink felhasználása nélkül mégis valós kielégülés átélése történik. Ezek lennének tehát a telepatikus, telekinetikus, teleplasztikus stb. jelenségek, amelyek során a távolból, azaz csakis akaratom mindenhatóságának alávetve (*willing game*), gondolataink átvitelével asztalok emelkednek a magasba, vagy tárgyak keletkeznek. Az efféle kérdések vizsgálata biztosan kudarcot vall, ha munkánk során e bennünk felébredt mindenhatósági vágyakat nem tartjuk folyamatos kontroll alatt. Ez a készítés ugyanis kétféleképpen hiúsíthatja meg a munkát. Vannak olyan kutatók, akikben tudtukon kívül egyszerűen a csoda iránti feldolgozatlan infantilis vágy munkálkodik. Ez esetben az önkontroll helyébe a kényszer

* A fordítás alapjául szolgált: István Hollós (1933): Psychopathologie alltäglicher telepathischer Erscheinungen. *Imago*, 19:529-546.

¹ A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületben 1932. június 10-én tartott előadás nyomán.

² Sigmund Freud (1922): Traum und Telepathie. In: *Gesammelte Schriften*. Bd. III. S. 304. [*Gesammelte Werke*, Bd. 13. S. 165-191.]

egzakt vizsgálat lép, a vizsgálat tárgyának leírása, megvilágítása, fotózása, mérése stb. Mivel a tudós ily módon megnyugtatja magát, hogy tárgyilagosan járt el, a látens vágy észrevétlenül áttörhet, s a legdurvább tévedések útján az egykori mágikus mindenhatóság bizonyítékaival szolgálhat. A másik álláspontot azok képviselik, akik minden „okkult” jelenséget a *limine* elutasítanak azzal az indokkal, hogy már maga az ilyen kérdésekkel való foglalkozás elfogadása is ellentétes a természettudományos gondolkodással, s így méltatlan a kutatóhoz. Ebben az esetben a rossz hírbe keveredéstől és a fantasztának minősítéstől való félelem áll a háttérben. Nem is oly alaptalan ez a félelem, azt jelzi ugyanis, hogy az ember nem csak fantasztának tűnhet, hanem e félelem mögött valóban az is lehet. A bizonyos tényektől, sőt már pusztán tudomásulvételüktől való visszariadás éppen hogy nem a természettudományos gondolkodásmódba vetett erős bizonyosságot tanúsítja. Inkább a gyermekkori mindenhatósági gondolatok feldolgozatlanságáról árulkodik, amelyek újrábredését a személy tudattalanul kívánja, ám tudatosan éppen ezért kínosan retteg ettől.

Az efféle melléfogások ellen megfelelő segítséget nyújthatnak a pszichoanalízis tanai, mivel megtanítyák felismerni lelki életünk fejlődésének folyamatát, és beismerni állandó függésünket az infantilitástól. A folyamatos kontroll, illetve az öröm- és kínelv befolyásának korrigálása által egyrészt biztosíthatjuk magunkat a realitáselv egy váratlan túlkapása ellen, másrészt pedig lehetővé válik, hogy egy szigorúan tárgyilagos megfigyelési eljárást vigyünk véghez. Hogy ez mennyiben sikerült nekem ebben a munkában, azt azoknak kell megítélnie, akik számára ismerős az út a veszélyes szűzföldön keresztül, egykori mindenhatóság utáni vágyaink, és a tőlük való vak menekülés – mint túlkompenzálás – között.

Az itt bemutatott jelenségek nem kísérletek eredményei, hanem a mindennapi életben spontán módon, többnyire minden különösebb körülmény igénye nélkül előforduló események. Ebben is különböznek az okkultizmus ismert tárgyaitól; nem „nagy csodák”, de mégis „csodás jellegűek”. Miközben azonban az ember többnyire csak hall vagy olvas róluk, vannak, akik maguk is spontán megélik őket. Ezek azok a különleges események, amelyek az adott pillanatban elképesztőnek és valószínűtlennek tűnnek, de éppen valószínűtlenségük miatt egyszerűen véletlenekként könyveljük el őket. Sokáig így tettem én is. Ám mivel – különösen életem egyik komor szakaszában – feltűnően sokszor fordultak elő, úgy döntöttem, szentelek némi figyelmet nekik. Így is kellett tennem, hiszen ezek a jelenségek nem csupán ismétlődtek, hanem idővel felismerhetővé vált azoknak a feltételeknek a következetessége, amelyek között megjelentek. Ez a törvényszerűség pedig ellentmond a véletlen természetének. Hamarosan már úgy közelítettem meg őket, ahogy a mindennapi pszichopatologikus jelenségeket, amelyeket korábban szintén véletlennek tudtak be, míg a pszicho-

analízis fel nem tárta pszichológiai törvényszerűségeiket. Ma már csaknem húsz évre terjedőek a többnyire orvos és páciens között zajló analitikus kúra során szerzett megfigyelések. Pontos feljegyzéseket csupán tíz-tizenkét éve készíték. Kollégák körében gyakran tettem említést ezekről a különös jelenségekről, és majd' mindegyikük be tudott számolni hasonló élményekről. A végső lökést pedig Ferenczi adta évekkel ezelőtt, aki egy hasonló tanácskozás alkalmával a tudattalan indukciójáról beszélt nekem.

Az efféle jelenségek általános ismertsége ellenére tudtommal nem jelent meg olyan munka, amely e megfigyeléseket tárgyalná. Figyelemre méltó kivétel Helene Deutsch³ publikációja, amelyben egy, az enyémhez hasonló esetről is beszámol.

Az említett vizsgálati időszak alatt a feljegyzett esetek száma az ötszázat is meghaladta. E tanulmány keretei között azonban nincs lehetőség mindegyiket megemlíteni.

A jelenségek spontán módon jöttek létre, s ahogy említettem nem hívhatóak elő kísérleti úton, mivel lényegük ellenkezik a kísérlettel, mint ahogy például elszólást sem lehet kísérletileg előidézni. Lényegük főképp abban állt, hogy gondoltam valamire, és a páciens éppen ugyanarról a dologról kezdett beszélni. Tudjuk, hogy gondolataink gyakran elkalandoznak az épp tárgyalt témáról, vagy a beteg szabad asszociációitól. Ez egyrészt elkerülhetetlen, másrészt szabadon lebegő figyelmünk következménye, miközben párhuzamos gondolataink nem csak hogy nem zavarnak, hanem bizonyos keretek között termékenyen fel is használhatjuk őket a munkában.

Az első megjegyzés, amit itt előre kell bocsátanom, az a megkülönböztetés, amelyet minden esetben alkalmaznom kellett, hogy csak „tisztá” eseteket jegyezsek fel. Hozzá kell tennem, hogy csak azokat az eseteket jegyeztem teljes értékűként, amelyekben a páciens gondolatainak egyezése az enyémmel az érzékszervi eszközök mindenféle közvetítése nélkül jött létre; így tehát azokat, amelyek nem olyan beszélgetést követtek, amely további asszociációkkal ugyanabban az irányba vezethetett volna mindkettőnket. Ezen a ponton éles kritikát kell gyakorolni, amely minden óvatosság ellenére is gyakran elégtelennek bizonyulhat, és elkerülhetetlenné válhat a nem tiszta esetek felvétele is. De előfordulnak olyan esetek is, amelyeknél egyáltalán nem

³ Helene Deutsch (1926): *Okulte Vorgänge während der Analyse. Imago*, 12: 418-433. Freud „Traum und Okkultismus” című munkáját is meg kell itt említenem, amely semmit sem változtat 1932 júniusában tartott előadásomon, s itt csupán az ott tárgyalt eset (Forsyth) és az itt következők hasonlóságára utalok. (In: S.Freud [1933]: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführungen in die Psychoanalyse*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag S. 42.) [A Forsyth-eset leírását magyarul lásd in: *Sigmund Freud Művei*, VIII. Újabb előadások a lélekelemzésről. Filum, Budapest, 1999, 56-62. (A szerk.)]

merülnek fel ilyen aggodalmak. Olyan eredeti, saját gondolatokat említhetünk itt, amelyekkel például kora reggel munkába indultam, és a páciens az első ülésen, az első mondataiban ezekről a gondolataimról kezdett beszélni.

Szót kell ejtenem arról a nehézségről is, amely e tanulmány írása közben merült fel. Hamar kiderült, hogy az esetek a szokásosnál sokkal többet tárnak fel a megfigyelő lelki életéből. Emiatt gyakran nehézséget okozott oly mértékben felfednem saját magamat, amennyire az anyag kellő megvilágítása megkövetelte. Mégis remélem, hogy rendelkeztem kellő bátorsággal, hogy a lehetőségekhez mérten eleget tegyek a tudományos komolyság kihívásának.

Végül meg kell még jegyeznem, hogy minden egyes eset tulajdonképp csalódást fog okozni. Abban a pillanatban, amikor telepatikus jelenségről beszélünk, az infantilis érzésekből kifolyólag újra a feszült várakozás érzése tölt el bennünket, s azt hisszük, csodákról fogunk hallani. Ám a figyelmet arra a körülményre irányítanám, hogy a hallgatónak röviden be kell járnia ugyanazt az utat, amelyet én az évek során megtettem. Sok hasonló jelenség után nem csak hogy elkezdtem már nem véletleneknek látni ezeket, hanem létrejöttük egy speciális feltételét is megfigyeltem. E munka nyilvánosságra hozásához a bátorságot éppen ez, illetve egy további törvényszerűség szolgáltatta, amely az egyes eseteket jellemezte. A törvényszerűség ugyanis kizárja a véletlen eredetet.

A törvényszerűség két fajtájáról fogok itt beszélni:

A: Egy feltételről, amely mellett a telepatikus jelenségek folyvást megjelennek.

B: A módrról, ahogy a jelenségek megmutatkoznak.

A: *A feltétel illusztrálására egyelőre két esetet fogok bemutatni:*

1. eset: Az ülés alatt egy másik páciensre gondolok, aki sok gondot okozott nekem. Az eset mégiscsak szervi lehet. Nem voltam elég óvatos, a kúra megkezdése előtt vérvizsgálatot kellett volna kérnem, hogy kiderüljön, a Wassermann-teszt⁴ pozitív vagy negatív. Ez a nyomasztó gondolatom.

Ebben a pillanatban a beteg közbeveti:

„Bár tudtam volna az ügyről, hogy pozitívum, vagy negatívum.”

2. eset: Az infláció idején új lakást akartam vásárolni. Eszembe jutott, hogy hónapokkal korábban tíz millió koronát kölcsönöztem egy barátomnak, aki megígérte, hogy visszafizeti, amikor szükségem lesz rá. Ehhez a tíz millióhoz

⁴ [A Wassermann-teszt a szifilisz fertőzés kimutatására szolgál. (A ford.)]

– gondoltam – kölcsönzök tőle most még tízet. Az ülés kezdetén egy páciensnővel, aki elkésett, arra gondolok, hogy tíz millió meg tíz millió már húsz lenne, és ezzel már tudok kezdeni valamit. A páciensnő így kezdi:

„Volt még időm, éhes voltam, el akartam menni még enni valamit, és arra gondoltam: tíz perc oda, tíz perc vissza, ennyi elég lesz...”

A két közölt esetből látható, hogy olyan dolgokra gondoltam, amelyek különösen erősen foglalkoztattak. Az első estben egy beteg miatt aggódtam, a másodikban egy lakás miatt. Mindkettőnél hozzátevődött még a nagyon is zavaró gondolat, hogy eltávolodtam a kötelességemtől a beteg kárára. Hasadás jött létre a vágy között, hogy kövessem a gondolataimat, és a lelkiismeretem között, amely ellenszegült e kívánságnak. A zavaró elemeket valódi megjelenésükben el akartam rejteni a páciens előtt, és magamtól is el akartam hessegetni. Ez vagy sikerült, vagy nem, az akarat és a vágy erősségétől függően. De számunkra most nem ezen erőviszonyok eredménye a fontos, hanem maga az igen jellemző állapot. Ez pedig nem az elfojtás a tudattalanban mint eredmény, hanem egy dinamikus állapot, egy elfojtási törekvés, amely az egész pszichikai rendszeren keresztül az éntől, valószínűleg a tudatelőtteken keresztül, a tudattalanig húzódik. Fontosnak tartom, hogy ezt a különben ismert tényállást a későbbi értékelés számára ebben a formában pontosítsuk.

B: A magában a jelenségben rejlő törvényszerűség illusztrálására álljon itt még több további eset:

3. eset: Munkakezdés előtt egy konzerv kinyitásakor megsérült a kezem, és az ülés alatt hirtelen arra gondolok, vajon a fém rozsdás lehetett-e, és okozhat-e vérmérgezést. A páciens egy férfiről beszél, és elmeséli, hogy ez a férfi egyszer dicsekedve egy vérfoltos zsebkendőt mutatott, mint deflorációs trófeát, de „a vér nem szokásos rozsdaszínű volt”.

4. eset: Az esetek egyre gyakoribbá váltak, ahogy már említettem, különösen egy bizonyos időszakban, amely körülmény a későbbi beszámolók esetében is jelentőséggel bír. Ez idő tájt egy kedves, barátilag hozzám közel álló nagynéném haldoklott. Sokat szenvedtem miatta. Egyik fiát elvesztette a háborúban, akit – ahogy sok kutatás után valószínűvé vált – egy galíciai faluban temettek el. Nagynéném leghőbb vágya volt, hogy hazahozassa fia földi maradványait. Megbízott engem, hogy ezt a kívánságát még életében teljesítsem, és adott nekem egy röntgenképet, amely egy kartöréskor készült, illetve egy fogorvosi feljegyzést a fia harapásáról, hogy az exhumáláskor azonosíthassam a holttestet. A feladat kivitelezése késlekedett, és bár ez nem az én hibámból történt, nyomasztott az ügy. Egyik reggel magamhoz vettem a röntgenképeket, dokumentumokat stb. Az első ülés kezdetén látszólag céltalanul benyúltam a táskámba, éppen a csomaghoz, aminek következtében fel-

lobbant a kínos érzések és gondolatok összessége. A páciensnő a következőképpen kezdi a beszélgetést:

„Ma egy Rosa nevű szakácsnőről álmodtam, aki sok évvel ezelőtt szolgálatban állt nálam, és váratlanul különös okból mondott fel. Kiderült ugyanis, hogy az apja, aki temetőőr volt, éjjelente exhumálta a halottakat, hogy ellopja az értékeiket. Rosa a szégyen miatt mondott fel hirtelen.”

A különben intelligens, jó beszédalképességgel rendelkező páciensnő az exhumálás szót használta, és nem az ebben az esetben helyesebb kihantolást. A beszédhasználatban a latin exhumálást csak a legális kihantolásra használják, bár jelentésük megegyezik. Meg kell még jegyeznünk továbbá, hogy szeretett nagynénémet is Rosának hívták.

5. eset: Ugyanezt a nagynénémet tíz évvel korábban kezdődő karcinómával műtötték. Azóta nem mutatkozott a betegség jele, ami okot adott a kételkedésre, hogy az egykor eltávolított mogyoró nagyságú képződmény valóban karcinóma volt-e. Aztán most tizenöt évvel később karcinózis jelent meg a hashártyáján. Arra gondolok egyik ülés alatt: Nos mégis karcinómája lehetett annak idején. Erre a páciensnő egy álmról mesél, s eközben a következőt mondja:

„Mégis karcinómája volt.”

6. eset: Izgatott voltam, mert a következő beteg, aki a legutóbbi ülésen egy revolvért szegezett magára, már a váróban volt. Egy forrófejű fiatalemberről van szó. Aggódva arra gondolok, hogy talán épp most süti el a revolverét a másik szobában, és képzeletben már hallom is a lövést. A páciensnő az anyjáról beszél, aki nem hagyja őt békén, és dühösen föl-alá rohangál a lakásban: „Aztán a lakásban schiesszol⁵ ide-oda”, mondja magyarul, mégis a német szót használja hibás magyar szófordulattal – „schiesszol ide-oda”. Magyarul csak így lenne helyes: rohan ide-oda.

7. eset: Egyik páciensnő a fogyókúráról beszél, amit el akar kezdeni. Ekkor egy hirtelen, önkéntelen ötletem támad felszólító szavakba öntve: „Menjen a vízbe”, amit természetesen elhallgatok. Aztán a páciensnő folytatja: „... tavaly minden nap elsétáltunk a víztoronyig.”

8. eset: Egy fogorvosra gondolok, akit fel kell hívnom. Az orvost Barátnak hívják. A név jelentése, a *barát*, ami *szerzetest* is jelenthet. Ekkor ezt mondja a páciensnő:

„Balzac barátcsuhában dolgozott.”

⁵ [A német „schießt” szó jelentése „lő”. (A ford.)]

9. eset: A jegyzetkönyvembe nézek, és bizonyos okokból egy nevet zárójelbe teszek. A páciens ezt mondja: „Zárójelben meg kell jegyeznem”.

10. eset: Ugyanezzel a páciensnővel történt, hogy amint kivételesen egy cigarettára gyújtottam, és a nevére, a „Dames” szóra tekintettem, kivételesen németül kiáltott fel:

„Es ist so verdammt” [olyan átkozott], aztán magyarul folytatja, „hogyan ekkora fontosságot tulajdonítok a dolognak”.

Korábban már megállapítottuk, hogy ezen spontán jelenségek létrejöttének háttérében egy bennem zajló elfojtási törekvés állt. A bemutatott esetek mindegyikében ez a feltétel vagy minden további nélkül belátható, vagy pedig fennáll, még ha egyéb személyes okokból nem is tettem említést róla.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az eseteket, látni fogjuk, hogy a páciensekben felmerülő ötletek nem logikus folytatásai a gondolataimnak, hanem szabad asszociációs viszonyban állnak velük, ahogy az álomtartalom a látens álomgondolatokkal, vagy a neurotikus tünet a valós vágyakkal. Az elsődleges folyamat munkamódja az uralkodó. Ez az a törvényszerűség, amely magában a folyamatban megnyilvánul.

Páciens:

A Wassermann-reakcióra gondolok.
Tíz millió meg tíz millió az húsz millió.
Rozsdás, vérmérgezés.
Rosa nagynéném megbízásából exhumálást kell kezdeményeznem.
Attól félek, hogy eldördül egy lövés.
„Menjen a vízbe.”
Mégis karcinómája volt.
Damest szívek.
A Barát nevű fogorvos (barát, szerzetes).

Egy pozitívum, egy negatívum.
Tíz perc oda, tíz perc vissza.
A vér nem rozsdaszínű volt.
Álom a Rosa nevű szakácsnőről, akinek apja exhumálta a halottakat.
Az anya ide-oda schiesszol.
Naponta elmentünk a víztoronyig.
Mégis karcinómája volt.
„Es ist so verdammt.” [olyan átkozott]
Balzac barátsuhában dolgozott.

Korábban kiemeltük, hogy az ilyen jelenségek létrejöttének feltétele az elfojtás. Tudjuk azonban azt is, hogy a tudatról lehasadt gondolatrészek azok, amelyek az elsődleges folyamat áldozatául esnek. És amikor ezek a részek újra felszínre kerülnek, mint az elfojtott visszatérése az álomban, tünetben, vagy tévcesekevésben, elárulják az elsődleges folyamat mibenlétét. Példáink a telepátiairól egy olyan folyamatot reprezentálnak, amely során elfojtott gondolataim

torzított formában egy másik személy tudatában jelennek meg. Ez a törvényszerűség különösen lebilincseli az analitikus figyelmét. Bár a telepatikus gondolatátvitelként leírt jelenségek nem bizonyítottak, mégis egy különleges analógiáról kell beszélnünk, amely a tévcselekvés, különösen az elszólás, és ezek között fennáll. Az elszólás egy elfojtott gondolat, amely megfelelő körülmények között utat tör magának, és torzított formában felszínre kerül. Az igencsak komoly különbség itt az, hogy míg az elszólás esetében az az individuum szólja el magát, aki elfojtott valamit, ezekben az esetekben egy másik személy az, akinél az elszólás felszínre kerül. A tényállást azzal a furcsa szófordulattal fejezhetnénk ki, hogy a beteg az, aki „elszól engem”. Néha az esetek azt a benyomást keltik, mintha a páciens szavaiban szemrehányás lenne. Egy kolléga tulajdonképp azt a jelentést tulajdonította ezeknek, hogy a beteg tudattalanja figyelmeztetni akarja őt, az orvost, hogy jobban kellene figyelnie a dolgára. Persze ennél a benyomásnál nyilvánvalóan szerepet játszik az orvos bűntudata.

11. eset: Ebben az időben előfordult, hogy rajzolgattam, vagy firkálgattam, persze nagyon óvatosan, hogy ne zavarjam ezzel a páciensst. Egy ilyen alkalommal a következőt mondja a páciensnő:

„A szanatóriumban az orvos olyan sivár életet rajzolt a jövőmről.”

12. eset: Két koncentrikus félkört rajzolok egy vízszintes vonalra, és ebbe két széttartó sugarat, egy körző emblémáját, mivel éppen rajzeszközöket készülök vásárolni. Ekkor ezt mondja a beteg:

„Nos, az lehetetlen, hogy a tudattalanom ezt így ki tudta cirkalmazni, hogy N. asszonynak a kisváros környékén van birtoka stb.”

A kicirkalmazni szó ritkán használatos a magyar nyelvben, jelentése „kitalálni”, „megszimatolni rejtett körülményeket”.

13. eset: Épp egy rajzot találtam a jegyzeteim közt, amelyet kisfiam szóráskoztatására készítettem, s amelyen a nyakamban tartom őt. A képet szemlélem, és arra gondolok, hogy az előttem lévő ablakot hozzáskiccelem háttérnek. Még egy ismerős fiatal festő is eszembe jut, aki elmagyarázta, milyen nehéz ábrázolni az üvegablakot a rajzon. Ekkor ezt mondja a páciensnő:

„Egy üvegfal mögött élek; bár megszülettem, de úgy élek az anyámmal, mint egy kenguru.” A kenguru magyarul szó szerint *fiahordó*t jelent.

Nagyon jellemző, hogy a számok, amelyekre gondoltam, hasonlóan térnek vissza, mint a friss napi emlékek számai az álomban. A legtöbb esetben pontosan ismétlődnek meg, bár másként felhasználva. Egy reláció ismétlődése többnyire félreismerhetetlen. Ezt már annál az esetnél is láthattuk, amelyben tíz meg tíz millióra gondoltam, és a páciensnő arról beszélt, hogy tíz perc oda, tíz perc vissza. A következő esetek is ilyen jellegűek:

Ezt gondolom:

Ezt mondja a páciens:

14. eset: Ma egy, kettő, három, négy, egészen tízig üléssem lesz.

„Egy, kettő, három, négy látogatás várható, ez nyomaszt engem.”

15. eset: Egyik páciensnőm úgy huszonnégy éves lehet.

„Úgy tűnik, mintha minden perc huszonnégy óra hosszat tartana.”

16. eset: Még húsz pengő marad.

„Legalább hússzor megyek fel a lépcsőn.”

17. eset: Náthás vagyok, egyszerre huszonötször szoktam tüsszenteni. A gondolat egy számomra nagyon kínos üggyel áll összefüggésben.

„És ha valami huszonötször jut itt eszembe, akkor huszonötször mondjam?”

18. eset: Tizenhárom ülés volt.

Tizenhárom évesen jött meg a vérzése.

19. eset: A Fließ-féle periódus alapján⁶ azt számolgom, hányszor huszonhárom nap telt el egy bizonyos dátum óta.

A beteg ott írja le az álomban szereplő házat, amelyik irányban bátyja lakik a 23-mas számban.

20. eset: Húsz pengőt fogok kérni. A katona, huszár szóban magyarul benne rejlik a „húsz” és az „ár”, „húsz az ára” jelentés.

„A férjem huszárostélyost kért vacsorára.”

A mindig váratlanul előforduló esetek minden új jelenség esetén meglepő jelleggel bírnak. Ez az érzés, amelyet az elszólásoknál és egyéb tévcselekvéseknél is tapasztalunk, a meglepetés érzése, a lelepleződés és az ismeretlen hatalom titokzatos-ismerős [heimlich-unheimlichen] közelsége: a tudattalan. Nagyon gyakori, hogy nem marad el az igencsak meglepett tudatos én felhalmozódott erőinek kitörése, a nevetés sem.

Mielőtt továbbmennénk, röviden ismertetnem kell az esetek egy szubjektív és egy objektív körülményét.

A szóbeli vagy írásbeli beszámolóban éppen ez a szubjektív momentum megy legnagyobb részt veszendőbe, mivel hiányzik belőle a váratlanság mozzanata, s éppúgy mint a leghatásosabb helyzetkomikum, ha fel vagyunk készülve rá, a meglepő mozzanat megcsappanásával elveszíti hatása legnagyobb részét.

⁶ [Wilhelm Fließ (1855–1928) berlini fül-orr-gégész szerint az ember testi folyamatai 23 napos ciklus szerint, a lelki folyamatok pedig 28 napos ritmusban zajlanak. (A ford.)]

Az ilyen esetek személyes megtárgyalásakor gyakran hallhattam: Nos ez az eset nem meggyőző számomra, de amit én tapasztaltam, abban tényleg van valami. Nagyon valószínű, hogy ebben nem utolsó sorban ismét csak szerepet játszik a nárcizmus is, hogy a csodásat mi magunk éltük meg.

Ezzel szemben az objektív mozzanat a saját gondolataim és a páciensek „rákövetkező” szavai között álló időbeli távolság. Ez a reakcióidő mindig nagyon rövid. Úgy érkezik a reakció, akár a mennydörgés a villámlás után, azzal a különbséggel, hogy a gondolatvillanásokkor fogalmunk sincs arról, hogy dörgés következik, és csak a „mennydörgéskor” válik világossá, hogy korábban villámlott. Egészen kirívó esetekben a páciens szavai azonnali csapásként következnek a gondolataimra, néha hosszabb idő elteltével, ám ez sosem több néhány másodpercnél.

Eddig azt próbáltuk bizonyítani, hogy mindig fennáll egy elfojtási folyamat az egyik személyben, és az elfojtott a másik személyben tér vissza torzított formában. Ezen állítás helytállóságát egy másik irányból is meg kell alapoznunk.

Tapasztalataim szerint azokban az időpontokban, amikor az élet nehéz feladatok elé állított, belső konfliktusaim vagy gondjaim voltak, feltűnően gyakoribbá váltak az esetek. Sok éve, az egyik ilyen időszakban, majdhogynem több esetet észleltem, mint a megfigyelési időszak többi részében együttvéve. Emiatt némi megnyugvással állapíthatom meg, hogy az esetek az utóbbi időben ritkábban mutatkoznak. Ismerjük az úgynevezett kritikus napokat, amikor minden „félresiklik”, és az egyik tévcselekvést követi a másik. Ezekben a korábbi periódusokban elkönnyvelhettem ilyen kritikus napokat, amikor egyik telepatikus eset nyomában jött a másik.

Különösen jellemzőek ebben a tekintetben azok az esetek, amelyekben egy, kettő, vagy több páciens egymás után ugyanarról az ügyről beszélt vagy álmodott, és ez külső, közös forrásból nem volt megmagyarázható. Álljon itt néhány ilyen eset:

21. eset: Egy beteg (10 és 11 óra között) ezt meséli: „Kétszer álmodtam, hogy az anyám megbolondult.”

A következő beteg (11 és 12 óra között): „A szobalány anyját átvitték a bolondokházába.”

A következő beteg (12 és 1 óra között), a kúra végén, aki az utolsó ülésre jött, következőképpen kezdi: „A végére egy bolond álmot hozok Önnek.”

Ezen asszociációk mindegyikében előfordul a bolond szó, ebben a formában. Ez idő tájt sok engem közelről érintő okból kifolyólag nagyon erősen foglalkoztatott a pszichózis. Figyelemre méltó, ahogy az első két esetben a bolond szó különböző tárgyakra vonatkozva eltolódott, és ahogy a harmadikban az álomhoz és a vicc működéséhez hasonlóan jelzőként (bolond álom) szolgál.

22. eset: Egy páciensnő azt álmodja, hogy egy nagyon elhasznált papucs van rajta, és valaki felhúzta a cipőjét.

23. eset: Egy másik páciensnő ugyanazon a napon azt álmodja, hogy másik cipőt vett, mintha az jobb volna, de a cipő valójában feltűnően elhasznált és ócska.

Az első álmot elmesélő páciensnő (22. eset) az álmokat megelőző napon hosszú idő és nagy ellenállás után a leghevesebb módon juttatta kifejezésre agresszív és gyengéd indulatai kitörését. Kiabálni és jajgatni kezdett, a földre vetette magát, csapkodott maga körül, aztán odamászott a lábamhoz és átkarolta. Az arcát szorosan a cipőmhöz tartotta. A bennem folyó analitikus munka, hogy megfejtsem e cselekvés magyarázatát (a páciensnő a cipőfűzőt is meg akarta gyűjtani), nem tudott visszatartani attól, hogy egy egészen személyes és mellékes dologra gondoljak, mégpedig hogy a cipőm nagyon elhasznált és koszos, és már régóta halogatom, hogy beszerezzek egy újat. Később a további önanalízis bebizonyította, hogy az eset mély nárcisztikus kénérzést hagyott bennem. Bizonyára nárcizmusom e tartós és elfojtott sértettsége tehető felelőssé a jelenség miatt, hogy két páciens álma éppen ugyanezt a közös tartalmat hordozta.

24. eset: Egyik kedd délelőtt egy páciensnő egy álmot mesél, amelyben a szanatórium, ahol tartózkodik, és egy Pista nevű liftesfiú – ez az én nevem is – szerepel.

Ugyanezen a napon délután egy páciensnő a következő álmról beszél:

25. eset: „Egy nagyon magas épületben vagyok, és egy liftszerű részén állok, ketrec [cage], leereszkedés. Rémisztően magas, és nem alkalmas a leereszkedésre. Azon gondolkozom, hogy lehet az, hogy az emberek nem gondolnak arra, hogy ha egy épület ilyen magas, akkor le lehessen jönni. Később lógott ott egy kötél, amelyen megpróbáltam leereszkedni, és azon aggódtam, vajon kibírja-e. A kötélen volt egy ellensúly. Ezalatt egy kicsi lift emelkedett a magasba, és arra gondolok, hogy elengedjem-e a kötelet. Aztán mégis leengedem magam, és csodálkozom, hogyan siklok le minden veszély nélkül; aztán mégis fent voltam, és újra lejtöttem. Ez ismétlődik legalább háromszor. Mereven álltam. Aztán elmeséltem a doktor úrnak, hogy olyan könnyedén lebegtem, ahogy az az álmokban lenni szokott. Ekkor azt válaszolja, vajon ha az ember ezt nem technikailag, hanem ehelyett kémiaiilag tehetné... A kémia, ahogy most művelik, nem analitikus kémia, csak technikai empiria... P. (egy ismert szociológus és közgazdász) gúnyosan kérdezi: Mi az az analitikus kémia?”

Analizáltam a magam számára a két álmot, mint a sajátjaimat. Mindkettőben feltűntek bizonyos szembeszökő vonatkozások a lifttel kapcsolatban. Már az első, Pista nevű liftesfiúról szóló álom után eszembe jutott, hogy két nappal korábban, tehát előző vasárnap egy bécsi kolléga és felesége, illetve egy

budapesti kolléga és felesége látogatóba jöttek hozzánk. A németül folyó beszélgetésben vétettem egy durva nyelvi hibát. Eléggé jártas vagyok a német nyelvben, néha mégis megmagyarázhatatlan hibákat vétek. A bécsi kolléga felesége nevetve kijavított, s én megszégyenülve éreztem magam. Ő egyből mesélt egy hasonló esetet egy pincérről a szállodából, ahol laktak. A pincér, aki nagyon beszédes, habár nagyon rosszul beszél németül, fejfájásra panaszkodott, mivel, ahogy mondta, „hier viel liftiert wird” [„sokat lifteznek itt”]. Azt akarta mondani, hogy „gelüftet” [„szellőztetnek”]. Úgy tűnik, ettől a „liftierentől” még jobban megsértődtem, mintha azt gondoltam volna: Azért az én német tudásom közel sem ilyen rossz.

Ezt az emléket már az első Pista „liftesfiú-álom” után figyelemre méltónak találtam, és a vasárnapi esettel együtt lejegyeztem az álmot az ülés után. Ezután véletlenül vettem észre, hogy ezt a feljegyzést a jegyzetfüzetem borítólapjára hamarjában oda írtam, ahova vasárnap épp ezeknek a vendégeinknek felvázoltam az elmeegógyintézet alaprajzát, ahol akkoriban laktunk.

A második álomban liftfantáziák csapongó zűrzavara jelenik meg, s én ezeket, ahogy az első álomban a liftesfiút, a bizonyos vasárnapi esettel és megszégyenüléssel hoztam összefüggésbe. Figyelemre méltó módon ebben a második álomban találtam egy részt, amely életem talán legnagyobb megszégyenülésére emlékeztet.

Harminc évvel ezelőtt írtam egy tanulmányt a progresszív paralízis magyarországi elterjedéséről. Az akkoriban levont következtetéseket ma már nem tartanám fenn egyetemlegesen. A tanulmány mégis széles körben elég sikeres volt szociológiailag érdekes attitűdje miatt, és nagy elismerést váltott ki a nagyközönségben. A bizonyítási eljáráshoz statisztikai adatokat használtam. Nos, munkámat durván megtámadták statisztikai oldalról, és az, aki tarthatatlannak tartotta a munkát, éppen az a P. úr volt, aki az álomban gúnyosan kérdezi: Mi az az analitikus kémia? Hozzá kell tennem, hogy akkoriban belementem egy polémiába P.-vel, amely során P. még élesebben válaszolt; a folyóirat szerkesztőjének ellenállása miatt pedig nem jelenhetett meg a viszontválasz. Kétféle szégyent kellett elviselnem; először is, hogy egy olyan speciális tudományt hívtam segítségül, amelyben jártasságom elégtelen voltát – persze nem abban az értelemben, ahogy kritikusom találta – el kellett ismernem, másodszor pedig, hogy nem hozhattam nyilvánosságra a helyesbítésemet, s így a feltétel nélküli megadás látszatát kellett keltenem.

Figyelemre méltó, hogy az álomban is egy speciális tudományról – a kémiáról – van szó, amellyel a páciensnő a derekasságomat akarja bizonyítani P. előtt, aki – a hallomások alapján – a pszichoanalízis nagy ellenzője. Legyen itt megjegyezve, hogy a páciensnőnek tudomása volt arról, hogy abban az időben foglalkoztam kémiával. Úgy tűnik, hogy ahogy fentebb az asszociációk,

úgy itt az álmok is, eltolódott területen olyan mozzanatokat érintenek, amelyek számomra kínosak, és elfojtás alatt állnak. Ebben az esetben a kínos dolog a vasárnapi esemény volt. Úgy tűnik, hogy egy ilyen megszágyenyülés elég ahhoz, hogy minden vele analóg, kellemetlen elfojtódott élményt – ahogy ezt az álommunkából ismerjük – újra felszínre hozzon. Ezzel aztán, ahogy a gyújtózsínór meggyújtásakor, fellángolhat minden elhalványult, tudatelőttés, vagy akár a tudattalanba száműzött nárcisztikus sértettség. A fent leírt telepátia egyik feltételének éppen ez az állapot tűnik, amikor is a tudatalattiba mozgott és aktuálisan elfojtott indulatok, ebben az esetben nárcisztikus sértettség, éppen elfojtás alatt állnak, illetve elfojtásukra törekszünk. Itt a vasárnapi nap maradványai korábbi elfojtott analóg nárcisztikus sértéseket ébresztettek fel, amelyeket valószínűleg egészen a gyermekkorig nyomon követhetnénk. Lelki életem ezen összetevői megtalálhatóak az álom alkotóelemeiként mindkét páciensnő álmainak magyarázatában. Arra következtethetünk tehát, hogy éppúgy, ahogy a páciensek korábban leírt telepatikus ötletei „elszólták” az elfojtott gondolataimat, itt a páciensek megálmodták ezeket.

Felmerül az a kérdés is, hogy melyik féltől indul ki a telepatikus átvitel. Nem mindig bizonyos, hogy az orvos, vagy a páciens a „küldő”, illetve a „fogadó” fél. Vannak olyan esetek, amelyekben az első benyomás alapján a páciens adja vissza az én gondolataimat, holott ez a gondolatom már lehet eleve egy átvitel is a páciensről felém.

A következőkben olyan eseteket veszünk szemügyre, amelyeknél a páciens gondolata tevődött át rám.

26. eset: A páciensnő azzal a közléssel kezdi az ülést, hogy volt egy álma, de elfelejtette. Rémült, mint mindig, feláll, és ahogy ilyen izgatott állapotban szokott, fel-alá járkál a szobában, odajön az íróasztalomhoz, és nézi a felül heverő írást.

„Furcsa írás”, mondja, „álló írás, érdekes. Ki lehetett ez a férfi?”

„Igen”, mondom, „egy érdekes férfi. Egy matematikus.”

Rövid szünet után folytatom:

„Egy elsőrangú matematikus. Egyszer tartott egy nagyon megvilágító erejű előadást tanítványai szűk, privát körében Einstein relativitás-elméletéről.”

Aztán különös módon még jobban belebocsátkozok:

„Volt ebben a körben még egy matematikus.” Nem szándékoztam megemlíteni a nevét, de végtére is nem találtam ebben semmi rosszat: „B. professzor volt.”

Ekkor a páciensnő a homlokára csap:

„B. professzorról álmodtam”, és elmeséli az álmát.

Sok hónapja tartó megbeszéléseink alkalmával sosem esett szó erről a professzorról. Bár neve ismert, személyesen távol állt mindkettőnkől.

Ahogy megfigyelhetjük, ebben az esetben nagyobb közlékenység, akarom mondani fölösleges bőbeszédűség jellemzett engem, ami általában véve ellentmond az analitikus technikának.

Vannak ugyan esetek, amelyeknél bizonyos rugalmasságot tanúsítunk ebben a tekintetben, ám ennek mindig indokoltnak kell lennie. Nos ennél az esetben, ahogy az alább következőknél is, később az volt az érzésem, hogy az eljárásmodomat inkább bizonyos lazaság, mintsem céltudatosság jellemezte. Persze ebben az esetben utóbb megállapíthattam, hogy valóban engedékenységnak bizonyult, ahogy mondatról mondatra tudatos ok nélkül, mintegy ismeretlen kényszert követve, egyre tovább és tovább beszéltem a matematikusról. Itt világos, hogy én voltam az, aki fogadta a páciens gondolatait (ebben az esetben az álmot). Bizonyossá vált ebben az esetben az is, hogy a páciens általam telepatikusan átvett gondolata elfojtott, elfelejtett gondolat volt. Éppen ennél a páciensnőnél egyébként gyakran ismétlődtek hasonló esetek.

27. eset: A páciensnő ismét elfelejtette az álmát, ezért emlékezetébe akarja idézni az elfelejtettet, és szabad asszociációkba kezd. Ekkor eszébe jut, hogy édesanyja előző nap elvesztett egy pénztárcát, amit először nagyon sajnált. Később aztán azzal vigasztalta magát, hogy talán szegény emberek találták meg, s akkor a Jóisten, így mondta az anyja, sokszorosan megtéríti gyermekeinek a veszteséget.

Ekkor eszembe jutott egy eset, ami azonban látszólag messze eltéríthetett volna a munkánktól. Mindazonáltal megmagyarázhatatlan késztetés lett úrrá rajtam, hogy belátásom ellenére is elmeséljem a következő kis történetet:

„Erről eszembe jut egy történet abból az időből”, mesélem, „amikor még az elmeegógyintézetben tevékenykedtem. Az ápoló az ajtóhoz rohant, az irgalmas nővér pedig kérdezte a kifelé sietőt, hogy hova fut.

„Kiszökött egy beteg”, mondja az ápoló levegőért kapkodva, és tovább akar menni. De a nővér nyugodtan folytatja:

„Hagyja, ne fusson utána, Szent Antal vissza fogja hozni majd.”

Ezeknél a szavaknál a páciensnő kifakad:

„Tudom már az álmot. Szent Antalról, akinek Olaszországban, N-ben láttam a kápolnáját, eszembe jut egy korál, erről álmodtam.”

28. eset: Így fordult elő az is, hogy a páciens hozta elő az én elfelejtett gondolataimat.

Egy kirándulásra gondolok, amit egy számomra nem túl kellemes társaságban kellett volna tennem. Valószínűleg ez volt az ok, ami miatt elfelejtettem a tervezett kirándulás helyszínének nevét. Az ülés elkezdődik, és a páciensnő első mondata a következő:

„Dobogó szívvel gondolok...”

A magaslat neve, ami egyébiránt teljesen ismert számomra, „Dobogókő”.

29. eset: Elfelejtettem egy kolléganőm nevét, ami különben egy közkeletű szó. Délelőtt többször is gondoltam rá, de nem jutott eszembe a név. Ekkor egy páciensnő egy fiatal férfiről beszél, akinek nem tudja felidézni a nevét.

Megint arra gondolok, hogy én is keresem az elfelejtett nevet, de alig van időm elgondolkozni, amikor a páciensnő így folytatja:

„Ez az a bizonyos Hajdu, aki sosem ismeri meg az embert, és tegnap egy közös barátnőnkől tudtam meg a nevét.”

A kolléganő neve Hajdu.

Ahhoz, hogy megkíséreljük megmagyarázni, melyik irányba is működhetett az átvitel – tőlem a páciens felé, vagy a páciensből felém –, a libidóból kell kiindulnunk. Ez alkalommal azonban csupán a jelenségek, és azon körülmények megállapítására fogok szorítkozni, amelyek között létrejöttek. Annyit ugyanakkor mégis előre kell bocsátanom, hogy a libidinózus megszállás szükséges ezek létrejöttéhez, és ahol nem volt átvitel a kezelés során, ott ilyen jelenségek is alig fordultak elő. Következésképp a libidó-fogalom és az átvitel realitása is új igazolást nyerhet.

Ha emezek mellett más hasonló jelenségeket is tekintetbe veszünk, amelyek az orvosi praxison kívül idegenekkel, ismeretlenekkel fordultak elő, arra a következtetésre is juthatnánk, hogy a libidó szélesebb hatókörrel rendelkezik, mint ahogy ezt szokásosan az érzékszervek működési körére támaszkodva becsüljük.

Közlök néhány olyan esetet, amelyek kívül állnak az orvos–páciens viszonyon.

30. eset: Egyik este egy rám nézve sértő ügyből kifolyólag telefonon beszéltem egy úrral, akinek a viselkedése nagyon felidegesített, és arra ragadtattam magam, hogy a sértő „paraszt eljárás” szavakat használjam. A magyar szóhasználatban ez súlyos sértés. Ezt követően sajnálkoztam a meggondolatlanságom miatt. Emellett az a lehetőség is eszembe jutott, hogy ebből még kellemetlenségeim is adódhatnak. Ezen az estén összetalálkoztam egy barátommal, és bár az ügy, és főleg a „paraszt” szó miatt, amit nem kellett volna használnom, folyamatosan a szégyen, sajnálkozás, kényelmetlenség, és az akkoriban könnyen érthető valós félelem érzéseivel foglalkoztam, mégsem említettem neki az esetet. A barátom tizenkét éves fiáról kezdett beszélni, és panaszkodott, hogy az utóbbi időben gyakoriak nála a szorongásos állapotok. Aztán így folytatta:

„Meg kell jegyeznem, hogy ebben a korban én szintén szorongásos állapottól szenvedtem. Különösen akkor tört rám a félelem, amikor a házunkból” – az akkori Váci úton laktak – „kijöttem, és a faluból parasztkocsik csengettyűs lovakkal paradicsomot hoztak” (parasztkocsik paradicsommal). Figyelemre méltó, hogy a szó, amely miatt annyira felizgattam magam, – a magyar

„paraszt” kifejezés – a barátom mondatában kétszer is visszaköszön: paraszt – paradicsom.

A következő eset teljesen idegen környezetben történt:

31. eset: Az egyik Bécsből Budapestre tartó utazásom alkalmával már az út vége felé unottan egy bécsi újságot vettem a kezembe, hogy megfejtsek egy keresztretjtvényt. Eközben a vagonban két ismeretlen úr elég hangosan földműveléssel kapcsolatos dolgokról beszélgetett. A keresztretjtvényben épp egy hét betűből álló „görög istennő” nevét jelentő szót kerestem. A kezdőbetűje már ismert: M; egy másodpercig gondolkodtam, majd rögtön jött a megoldás: Minerva. De még annyi időm sem volt, hogy az M után beírjam a többi betűt, amikor az egyik úr ezt mondta a másiknak: „Az emberek egy Minerva-kocsit vásároltak.”

És végül még egy eset, amit csakis a véletlennek kellene tulajdonítanunk.

32. eset: Egy osztrák városon való átutazás közben, egy ismerősöm esetével összefüggésben, élénk képzetek járnak a fejemben arról, ahogy utazások alkalmával a férfiek bizonyos kiváltságokat élveznek. Magam elé képzelem a helyzetet, ahogy egy férfi az útítársnőjével bemegy egy szállodába, majd magát és a hölgyet mint „X úr és X asszony – a felesége [Gattin]” jelenti be. Ebben a pillanatban a villamos, amellyel utazom, befordul a sarkon, és ott a következő feltűnő betűk villannak a szemem elé egy cégtáblán: Gattinger.

Tudom, hogy ezen utóbbi esetek közlésével abba a veszélybe sodrom magam, hogy kritikátlannak tűnök, és még azt a bizalmat is elveszíthetem, amit a korábbi esetek fel tudtak kelteni. Nem tudom kizárni, és nem is tehetem meg, hogy kizárom annak lehetőségét, hogy tudtomon kívül animista vágyak keríthetnek hatalmukba. Ám ezen az oly jól ismert „utcai” esetek elhallgatása sem segítene. Az esetek vizsgálatát megelőzően a hitetlenségnek éppoly kevésbé engedelmeskedhetünk, mint a hiszékenységnak. Én a leghihetlenebb eseteket is feljegyeztem, és egy előttem álló munkában nem fogom elutasítani, hogy ezek tömegében is törvényszerűségeket keressek. Amit eddig találtam bennük, az nagyon kevés. Néha úgy tűnik, hogy ezek a véletlenek – ahogy a 32. esetben – a vicc működési módját követik. Remélem azonban, hogy lesz bátorságom elvetni ezirányú feltevéseimet, ha mégsem találnék semmit.

* * *

Végezetül szeretnék ide csatolni még néhány különálló észrevételt. Majdnem mindegyik eset további analízisre szorult. Néhány eset analízisének lefolytatása során – éppúgy mint az álmok vagy tünetek analízisénel –, azt tapasztaltam, hogy többértelműek, és különböző törekvések értékes sűrítéseit reprezentálják.

Lefektettem továbbá ezen telepatikus átvitelek elméletét. Ennek az elméletnek, amelyről ma nem tudok részletesebben beszámolni, van egy története. Ahogy fentebb említettem, már nagyon régen, 1915-ben beszéltem e jelenségekről Ferenczivel, amikor Bécsből Budapest felé utazva véletlenül találkozunk a vonaton. Akkoriban egy másik kérdéssel foglalkoztam, mégpedig az idegkötegek kereszteződésének problémájával. Egy fizikussal közösen felállítottunk egy teóriát, mely szerint a kereszteződés, illetve az idegköteg tengelyi elfordulása a zavaró „indukció-áramlatok” megszüntetését célozza, és csak ott áll fenn, ahol az idegkötegek nem megfelelő ingerületeket vezetnek. Tehát idegi indukcióról beszéltem. Ám Ferenczi az „indukció” kifejezés kapcsán a telepatikus jelenségekre fordította a szót, s azt két személy tudattalanjának indukciójaként határozta meg. Csupán sok évvel később mertem megkockáztatni azt a gondolatot, hogy az idegkereszteződés „neuromotorikus indukció” segítségével történő magyarázata, és a tudattalan ezen indukciója nem csupán véletlenül, hanem logikailag is összekapcsolódik. Ha elméletünk szerint létezik intra-individuális idegi indukció, akkor elképzelhetünk egy inter-individuálisat is. Az idegi ingerület ezen indukált távhatása az idegrendszerben megadhatná a különböző személyek idegrendszere közötti úgynevezett telepatikus hatások magyarázatát. Úgy gondolom, hogy egy későbbi alkalommal bővebben tudok majd beszélni erről a kérdésről.

Végül szót ejtek egy gondolatról, amelynek eszünkbe kell jutnia, feltéve hogy valóban létezhet ilyesfajta gondolatátvitel az orvos és a páciens között az analitikus munka közben. Az analitikusnak ilyenkor olyan tényezőkkel kellene számolnia, amelyek tudtán és cselekvőképességén kívül, tehát kiszámíthatatlanul működnek. Azt hiszem azonban, hogy ma még korai lenne gyakorlati következtetéseket levonni ezekből a jelenségekből.

Ha valaki közelebről szemügyre veszi a pszichoanalízis módszerét, akkor olybá tűnik, mintha befolyással lett volna rá az orvos és páciens egy efféle tudattalan viszonyának érzete. Persze valójában minden racionálisan megalapozott: Felhasználhatjuk saját ötleteinket mások álmainak megfejtéséhez, hiszen minden emberben az elfojtás, háritás és szimbólumképzés közös mechanizmusai uralkodnak. Elég ésszerű az a feltétel is, amely mellett az orvos ötletei „beilleszkednek” a páciens magyarázandó anyagába, mégpedig hogy az orvos mentes legyen azoktól a komplexusoktól, amelyek hatása alatt a páciens áll, s így szabadon tudjon asszociálni. De éppen ez a pont, az orvos belső szabadságának feltétele nyerhet a fentebb bemutatott tapasztalatok alapján mélyebb jelentőséget. Eddig azt mondtuk, hogy az orvos, aki saját komplexusaival küzd, a pácienséhez hasonló panaszait éppúgy elfojtja és elhárítja majd előtte, ahogy maga a beteg. Az orvos gyógyulásával, saját elfojtásának megszűnésével a páciens elfojtásaival szemben nyitottá, az elfojtott tudattalan tartalom iránt pedig fogékonyrá válik. A fentebb ismertetett esetek alapján azt

is kijelenthetnénk, hogy éppen a páciens elfojtása az orvos szabad és fogékony tudattalanjával szemben reprezentálja a legmegfelelőbb szituációt a tudattalan esetleges kommunikációja számára.

Olykor azt tapasztaljuk, hogy hosszú analitikus munka után, a megfelelő magyarázat és a páciens belátása ellenére sem szűnik meg a tünet, mígnem egy szó, amely hozzánk tolakodott, hirtelen megvilágosodásként hat. A régi probléma megoldódik, a helyzet, amelyet korábban csupán megértettünk, most minden kétséget kizáróvá, meggyőzővé válik, anélkül, hogy meglelnénk e csoda magyarázatát magában a szóban, amely ezt a hatást előidézte. A sikert azzal magyarázzuk, hogy végül hatott az átdolgozás és az ismétlés. Ez a türelmes munka valószínűleg nélkülözhetetlen a sikerhez. A bemutatott tények után mégis ki kell zárunk, hogy a megváltó szó, amely sűrítése által a páciens lényegébe talált, tulajdonképpen nem a páciens által legmélyebben elfojtott szó volt-e, amely a kedvező szituációnak köszönhetően átvivődött az orvosra.

Egy feltevést fejtettünk itt ki, amelyet tények terheltek ránk. Helyességéről a vizsgálatnak kell döntenie, amely igen bonyolultnak ígérkezik. S megismételjük, hogy a hitetlenség kezdettől fogva elutasító magatartása a feldolgozatlan hit felfuvalkodott palástja.

Dobos Elvira fordítása

Tudománypolitika, telepátia és Freud „orvosi hipnotizőre”

*Gyimesi Júlia**

A pszichológia történetírói ez idáig meglehetősen kevés figyelmet szenteltek a pszichoanalízis alakulását kísérő demarkációs törekvéseknek. Ez utóbbiak célja elsősorban az volt, hogy a pszichoanalízis képviselői elhatárolják rendszerüket a tudományok, illetve az áltudományok egyes irányzataitól. Tekintetbe véve a pszichoanalízis kezdettől fogva ingatag tudományos pozícióját, döntő jelentőségű volt minden olyan demarkációs kísérlet, mely a pszichoanalízis elveinek és módszereinek megvilágítására, illetve bizonyos, azzal össze nem egyeztethető elképzelések kizárására irányult. E folyamat nemcsak azt segítette elő, hogy tisztázódjanak a pszichoanalízis kérdései és válaszai a tudományos nagyközönség és a laikusok körében, hanem sok esetben hozzájárult a formálódó pszichoanalitikus elméletek kikristályosodáshoz is. Elsőként James P. Keeley (2001) hívta fel arra a figyelmet, hogy a freudi tudattalankoncepció, mely mind a mai napig az elmélet bázisát képezi, valójában éppen az előbbi demarkációs törekvések eredményeképpen született meg. Freud ugyanis Frederic Myers, az abban az időben igen elismert angol szaktekintély tudattalanelméletétől igyekezett elhatárolni saját rendszerét, amikor közreadta a tudattalanról szóló első átfogó és rendszerezett tanulmányát (Freud, [1912] 1997). Myers elmélete sok tekintetben hasonlónak bizonyult a freudi elképzeléshez, ám Myers esetében a tudattalan nem a racionális, materialisztikus világfelfogás kereteihez illeszkedett, hanem transzcendens jelentőséggel bírt. Noha ez utóbbi jellegzetesség érthető módon nem volt összeegyeztethető a pszichoanalízis rendszerével, nem csupán az elmélet e sajátossága adott okot az elhatárolódásra.

Myers ugyanis Freudhoz nagyon hasonló módon közelítette meg a tudattalan problémáját. Ő is az álmok és a hipnózis tanulmányozásának talaján jutott el a tudatküszöb alatti lelki folyamatok feltételezéséhez, és Freudhoz hasonlóan, ugyancsak a tudattalan személyiségrész működését feltételezte a pszichés patológiák hátterében. Mindez részben abból következett, hogy Myers Freud és Breuer *Tanulmányok a hisztériáról* (1895) című művének alapos ismerője volt, sőt, rendkívül sokat tett azért, hogy a pszichoanalitikus tanok ismertté vál-

* A tanulmány az OTKA 79146 számú „A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – történeti és elméleti vizsgálódások” című projekt keretében készült.

janak Angliában. Ám az általa lefestett tudattalan nem csupán a patológia forrása volt, hanem a szellemi-spirituális szférához való kapcsolódás útja is. Myers megközelítésében a tudatküszöb alatti lelki létezők egy magasabb, nem anyagi természetű világ részei, amelyek átjárást biztosítanak a materiális földi és a testetlen, kozmikus dimenziók között (Myers, 1903). Az elmélet ezen aspektusa érthető módon ellenállást válthatott ki a materialista elveihez mindenkor ragaszkodó Freudból. Ellenállását csak fokozhatta, hogy Myers maga azon lélektani áramlathoz tartozott, melynek képviselői nem tartották kizártnak a testetlen lélek és ennek megfelelően a halál utáni élet lehetőségét. E kutatók igen sokat merítettek a 19. század utolsó évtizedeiben hódító spiritiszta irányzatokból, melyek mindegyike a halál utáni élet és a túlvilággal való kapcsolattartás lehetőségét ígérte.

Noha a lélektan történései eddig nem tulajdonítottak jelentőséget e különleges pszichológiai iránynak, tekintetbe véve, hogy a múlt századforduló majd' minden jelentősebb lélektani gondolkodója kapcsolatba került a spiritiszta jelenségek kutatásával, többé nem halogatható ezen irány elismerése és vizsgálata. E tudósok – köztük a svájci pszichológus Théodore Flournoy, a Nobel-díjas Charles Richet és az amerikai lélektan atyja, William James – a pszichológia fontos és vizsgálendő területeként fogták fel a spiritiszta jelenségek, így a médiumizmus, az asztaltáncoltatás és más látszólag természetfeletti képességek vizsgálatát (lásd például Flournoy, 1911; Richet, 1923; James, [1886] 1986). Noha a spiritiszta hipotézist, miszerint a természetfeletti jelenségek háttérben holt lelkek ténykedései állnak, többnyire nem fogadták el, vizsgálódásaik során mégis gyakran arra jutottak, hogy a szokatlan megnyilvánulásokért a tudatküszöb alatti lelki instanciák spirituális vagy transzcendens sajátosságai felelősek. E konklúzió szerint a tudattalan képes arra, hogy a személyes psziché határait meghaladva, mintegy kiáramoljon a külvilágba, felderítve az ismert érzékszervek által hozzáférhetetlen tartalmakat.

A tudattalan e transzcendens jellege rendkívül sokféle módon ölthetett formát az előbbi kutatók elméleteiben. Egyesek, mint például Myers, a tudattalan funkciók ismeretlen csatornáit feltételezték, melyek lehetővé teszik, hogy a halandó ember kapcsolatban lépjen a halhatatlan világ létezőivel. Noha ezen elméletek többségénél a halhatatlan, spirituális világ pontos mibenléte és tartalma homályban maradt, a kutatók, a spiritizmushoz és más modern okkult irányzatokhoz való kötődésük eredményeképpen, becsempészték pszichológiájukba a transzcendencia és a transzcendens valóságokhoz való kapcsolódás lehetőségét. Mások nem feltételeztek transzcendens létezőket és valóságokat, ám a természetfelettinék tűnő jelenségek tudományos tanulmányozása és magyarázata során úgy oszlatták el a spiritiszta történéseket kísérő misztikumot, hogy azokat a tudattalan folyamatok addig fel nem tárt sajátosságaiként könyvelték el. Olvasatukban a médiumi képességek a tudat-

talán ismeretlen képességeiként jelentek meg, melyek következtében a médium túl tudott lépni saját pszichéjének és érzékszerveinek korlátain, és mintegy belemerülve a másik ember emlékeibe, érzéseibe és vágyaiba, meghaladta a saját lelki világát és énhatárait szabta kereteket és lehetőségeket.

A transzcendencia fogalma az előbbi kutatók körében pszichológiai fogalomként vált, melyet a tudatküszöb alatti lelki folyamatok újonnan felfedezett sajátosságaként könyveltek el. Noha elméleteikben csupán implicit módon jelent meg a személyes psziché transzcendenciájának gondolata, újításaikban mégis arra a legtöbbször ki nem mondott előfeltételezésre támaszkodtak, miszerint tudattalanunk képes arra, hogy rajtunk kívül álló eseményekkel, tudatos vagy tudattalan tartalmakkal lépjen kapcsolatba. E kutatók igen változatos módokon racionalizálták a tudat alatti lelki folyamatok előbbi sajátosságait. A francia tudományos élet kiemelkedő figurája, Charles Richet például kriptesztéziának nevezte el az elme e képességét, amely véleménye szerint egyaránt felelőssé tehető a telepátiáért és a materializációs jelenségekért (Richet, 1923). Mások – köztük Fodor Nándor (1947, 1953), Helene Deutsch ([1926] 1973), Hollós István (1933), Jule Eisenbud (1946), Emilio Servadio [1934] 1973) és Jan Ehrenwald (1954) – a psziché transzcendenciáját a telepátia fogalmára szűkítették. Álláspontjuk szerint tudattalanunk képes a telepatikus kommunikációra, mi több, a pszichoanalitikus helyzet különösen kedvez az efféle kommunikációs formák működésének. Akadtak továbbá olyan pszichoanalitikusok is – mint például Freud vagy Ferenczi – akik ugyan nem hangsúlyozták a pszichoanalitikus helyzet telepatikus vonatkozásait, de újító elméleteikkel mégis megalapozták a telepátia pszichoanalitikus elméletét (lásd például Ferenczi, [1899] 1999, [1909] 2000, [1932] 1996; Freud, [1921] 1973, [1933] 1999). Freud késői nézetei az áttételi folyamatokról és a telepátiáról, Ferenczi elképzelései az indulatáttételről, az introjekcióról és a projekcióról nemcsak kiváló alapot szolgáltattak a későbbi kutatásoknak, hanem tisztán pszichoanalitikus keretben, a misztikumot mellőzve írták le a másik ember pszichés folyamataihoz való tudattalan kapcsolódás mechanizmusait.

Nem véletlen, hogy a tudományos és laikus nagyközönség számos képviselőjének fejében összekapcsolódott a pszichoanalízis tudománya a telepátia kérdéskörével és az okkult jelenségekkel. Annak ellenére, hogy nem csupán a pszichoanalízisben, hanem a lélektan számos más irányzatában is felbukkant a transzcendens tudattalan elképzelése, a kritikusok előszeretettel hivatkoztak a pszichoanalízis és az okkult kutatás feltételezett kapcsolataira. Fontos hangsúlyozni, hogy Freud minden ellenkező híreszteléssel szemben alapvetően szkeptikus volt az okkult jelenségek és a telepátia kérdésével illetően. Sőt, tökéletesen tisztában volt a veszéllyel is, amelyet a telepátia ügyének felkarolása hordozott. E tekintetben sokkal vakmerőbbnek

bizonyultak tanítványai, mindenekelőtt Jung és Ferenczi, akik nem csak jobban vonzódtak az okkult kutatásához, hanem sokkal kevésbé is aggódtak a pszichoanalízis imázsáról.

Ám a pszichoanalízis tudományos legitimációjának elengedhetetlen feltétele volt, hogy Freud és követői elhatárolódjanak a transzcendens tudattalankoncepciók minden változatától, és saját lélektanukban egy immanens, racionális és materialista alapokon álló tudattalanelméletet dolgozzanak ki. Freud idejében számos elképzelés látott napvilágot a tudattalan folyamatok létéről és működéséről, ám mivel ezek szinte mindegyike megőrizte az említett transzcendenciát, tudományos elfogadottságuk és sikerük elmaradt (például Myers, 1903; Richet, 1923). Freud diadalának kulcsa az volt, hogy a szexualitás elméletéhez, így az ösztönökhöz és a biológiához kötötte rendszerét, aminek eredményeképpen a pszichoanalízis tudattalanelmélete beilleszthetővé vált a tudományba. Számos adat utal arra, hogy Freud teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy csak a biológiai lehorgonyzás segítségével győzedelmeskedhet a rivális, transzcendens tudattalanelméletek felett (Freud, [1912] 1997; Jung, [1963] 1997). Tudatos döntés volt a részéről, hogy elhatárolódott az okkult kutatás minden formájától, amely rossz hírbe keverte volna a pszichoanalízist. Nem minden pszichoanalitikus tulajdonított azonban nagy jelentőséget az okkult és spiritisza kutatási irány kizárásának. Valójában meglehetősen kevesen voltak azok, akik felismerték az okkultizmus fenyegetését, és olyan határozottan léptek fel ellene, mint Freud. Egyikük az angol pszichoanalitikus, Ernest Jones volt, aki elsősorban Freud életrajzának megírásával szerzett magának hírnevet.

Ernest Jones és a pszichoanalízis jó hírneve

Ernest Jonesról meglehetősen negatív kép alakult ki Magyarországon. Ez elsősorban abból következett, hogy Jones meghatározó szerepet játszott Ferenczi Sándor megbélyegzésében és háttérbe szorításában. Azt a látszatot keltette ugyanis, mintha Ferenczin élete vége felé elmebaj lett volna úrrá, és ezt jelölte meg a Ferenczi és Freud között kialakult nézeteltérések forrásaként is. Ugyancsak a betegség számlájára írta Ferenczi forradalmi elméleteinek kibontakoztatását is. Ennek következtében a világ sokáig nem ismerte fel Ferenczi újító elképzeléseinek jelentőségét. Csupán az utóbbi évtizedekben sikerült hitelt érdemlően bizonyítani, hogy Ferenczi elméje egészen a halála pillanatáig tiszta maradt, és, hogy Jones híresztelései mögött csupán szakmai féltékenysége állhatott (Erős, 2004).

Mindezek következtében Jones manapság leggyakrabban amolyan ravasz manipulátorként, a pszichoanalízis imázsának mindenre elszánt védelmező-

jeként tűnik fel. Noha igaz, hogy Jones elsősorban tudománypolitikus volt, és nem elsősorban a felfedezés vágya vezérelte, hanem sokkal inkább a pszichoanalízis pozíciójának és elveinek megerősítése, szép számmal gyártotta a pszichoanalitikus elméleteket is. Ezek azonban általában nélkülözték az újításokat. Jones teljes mértékben hű maradt a Freud által lefektetett pszichoanalitikus elvekhez, elméleteiben pedig nem szándékozta ezeket kibővíteni vagy átszínezni. Ehelyett a pszichoanalízis igazságának újabb és újabb bizonyítékait nyújtotta; pszichoanalitikus elemzés alá vetette például a vallás egyes aspektusait, a rémálmokat és számos más irracionális jelenséget (Jones, 1954). Konklúzióiban mindig a pszichoanalitikus gondolkodás tipikus példájával szolgált: az irracionálist racionális oksági összefüggésekre cserélte, a misztikumot leleplezte, megmutatva, hogy még a legmagasztosabb emberi tapasztaltok hátterében sem találhatunk mást, mint elfojtott vágyakat és tiltásokat. Írásait és leveleit tanulmányozva egyértelműen kirajzolódik, hogy Jones nagy súlyt fektetett a pszichoanalízis jó hírvének megőrzésére, és pontosan tudta, mi szükséges ahhoz, hogy Freud tana az olykor vehemens kritikák ellenére is a tudomány részévé válhasson. A tudomány politikájának ismerőjeként teljes egészében tisztában volt a pszichoanalízisnek mint tudományos elméletnek a sajátosságaival és feltételeivel. Nem véletlenül jegyezte meg önéletrajzi írásában a *Free Associations*-ben a következőket:

„Egy filozófus vagy egy pszichológus számára nem létezik lenyűgözőbb probléma, mint hogy miért, hogyan és mikor fogadnak el „igazoltnak” az emberek egy állítást.” (Jones, 1959, 202.)

Talán az sem véletlen, hogy Jones különösen nagy hangsúlyt helyezett a pszichoanalitikus elveken nyugvó demisztifikálásra; a babonák és irracionális hitek leleplezésére és magyarázatára. A pszichoanalízis ezen aspektusa központi szerepet játszott munkáiban és törekvéseiben. Felismerte, hogy a korabeli pszichológiai elméletek jelentős részéhez képest a pszichoanalízis éppen szekularizált tartalmával tud újat mondani, ezért ennek megőrzése és hangsúlyozása az elmélet tudományos integrációjának biztosítója lehet. Az *On the Nightmare* című kötetének konklúziójában mindezt a következőképpen foglalja össze:

„A tudomány egyik legfőbb törekvése, hogy objektíven tekintsen a világra, a civilizációra és az életre. E törekvés gátjait, amelyek tudatos gátlásokból, például előítéletekből erednek, bizonyos mértékben legyőztük: de most kezdjük csak a keményebb és fontosabb munkát, a tudattalanból eredő gátak elűzését. Az első lépés ebben az irányban, hogy megvilágítsuk e tudattalan működés természetét és hatásait, amelyek megzavarják és eltorzítják tudatos ítéleteinket. Freud volt az úttörő volt ezen az úton, amelyhez ma már lehetséges csatlakozni:

és ha ez beteljesül, az emberiségnek a jövőben kevesebbet kell törődnie azon sötét oldalakkal, amelyek megszegyenítik történelmének könyvét, mint ahogyan az itt megvizsgált babonák tették.” (Jones, 1954, 350).

Mindezek tükrében érthető, hogy Jones különösen érzékenyen reagált a modern okkultista és spiritizista kutatás és a pszichoanalízis közeledésére. Minden alkalmat megragadott, hogy kifejezze az ezzel kapcsolatos aggodalmait, és, hogy lebeszélje a számára sosem elég szkeptikus Freudot arról, hogy lépéseket tegyen az okkult irányába. E tekintetben szigora már-már túlzó volt; életrajzát olvasva úgy tűnik, mintha a pszichoanalízis atyja Jones útmutatása nélkül menthetetlenül elsüllyedt volna az okkultizmus mocsarában. A pszichoanalízis sikerének kulcsát a racionális, materialisztikus attitűdben látta, és rendkívül veszélyesnek ítélte meg mindent, ami ettől eltérni látszott. Annak ellenére azonban, hogy nem nézte jó szemmel a pszichoanalízis és a misztikus vagy okkult tanok közeledését, objektivitását dicséri, hogy Freud életrajzában külön fejezetet szentelt Freud okkult érdeklődésének (1957). A fejezet pedig igen-csak informatív, és minden ellenkező híreszteléssel szemben a tények jelentősebb elhallgatása nélkül ad számot a pszichoanalízis atyjának okkult vonzalmairól. Noha e vonzódás jelentőségét Jones véleményem szerint eltúlozza, figyelemre méltó, hogy aggodalmai ellenére éppen ő volt az, aki a nyomatékossította életrajzával Freud okkultizmusának fontosságát. Azok számára ugyanis, akik a pszichoanalízis diszkreditálása során Freud és egyes követőinek okkult érdeklődésével példálóztak, szinte minden esetben kiindulásul szolgált Jones életrajza. Olvasatukban Jones összefoglalója amolyan leleplező munkává változott, amely megkérdőjelezi Freud szkepticizmusát, és feltárja titkos okkult érdeklődését. Érdekes kettős motiváció fedezhető tehát fel Jones műveiben; egyfelől már-már túlértékelte a veszélyt, amelyet Freud okkultizmusa és az okkult gyakorlatok és jelenségek térhódítása jelentett, másfelől viszont életrajzában éppen ő keltette azt a látszatot, mintha a pszichoanalízisnek és Freudnak valóban köze lenne az okkulthoz.

Levelezésükben Jones Freud feltételezett okkultizmusának állandó ellenlábasaként tűnik fel, aki ugyan többnyire sikertelenül, de igyekszik eltántorítani mesterét attól, hogy felkarolja a telepátia ügyét. Ez utóbbi volt az egyetlen az okkult jelenségek sorában, melynek létezésétől Freud nem zárkózott el és kutatásra érdemesnek tekintett (Freud, [1921] 1973, [1933] 1999). Fontos azonban megjegyezni, hogy Jones álláspontját nem csupán személyes aggodalmi, hanem eltérő tapasztalatai is alakíthatták. Ez utóbbiakra egy 1926-os levelében hívta fel Freud figyelmét:

„Kétségtelenül igaza van, mint mindig, mikor azt mondja, hogy túlságosan nyomaszt a telepátia-ügy, mivel idővel le kell győznünk az ellenállást, amit kelt, csak úgy, mint minden más esetében. De Ön szerencsés, hogy egy olyan ország-

ban él, ahol a „keresztény tudomány”, a „pszichikus kutatás” mindenféle formája hókuszpókusszal és tenyérjólással vegyítve nem uralkodik olyan mértékben, mint itt, hogy fokozzanak minden pszichológiával szembeni ellenállást. Csupán ezen az alapon itt két könyv született, hogy rossz hírbe keverjék a pszichoanalízist.” (Freud, Jones, 1993; 1926. február 25., Jones, 1993, 592.)

E levél szerint az Angliában uralkodó, pszichológiai kutatásokkal gyakorta összefolyó spirituális és vallási alapon álló irányzatok diszkreditáló hatása állt Jones aggodalmainak hátterében. Különösen figyelemre méltó, hogy az egyébként jeles tudósokkal büszkélkedő Pszichikus Kutatás Társaságát¹, mely a modern parapszichológia első fóruma volt, szintén potenciális veszélyforrásként említi. Mindez arra utal, hogy a pszichikus kutatók mai napig jellemző állásfoglalásával szemben – miszerint a pszichikus kutatás korai (1880-as évekbeli) spiritiszta törekvéseket is magába foglaló időszakát követően a Társaság tudományos pozíciója megszilárdult – a kívülálló tudományos közösség, de legalábbis Jones, még mindig az okkultizmus veszélyes ágaként könyvelte el azt. Ebben a közegben nyilvánvalóan veszélyes vállalkozásnak bizonyult az előbbiekkal való bárminemű összefonódás.

Ugyanakkor érdemes megemlíteni azt is, hogy Angliában mindenekelőtt a pszichikus kutatók ismerték és alkalmazták a pszichoanalitikus elveket. Ezért nem kizárt, hogy Jones aggodalmainak hátterében az is szerepet játszott, hogy néhány pszichikus kutató örömmel ápolt volna kapcsolatokat Freuddal és a pszichoanalízis más képviselőivel. Amennyiben ez az együttműködés megvaló-

¹ Az 1882-ben, Angliában alakult Pszichikus Kutatás Társasága a spiritiszta és más látószólag természetfeletti jelenségek tudományos vizsgálatával foglalkozott. Az alapító, Henry Sidgwick a következőképpen foglalta össze a Társaság célkitűzéseit:

„A Pszichikus Kutatás Társasága azért jött létre 1882 elején, hogy szervezett és módszeres módon tanulmányozza azon vitatható jelenségek nagy csoportját, amelyeket a 'mesmerikus', 'pszichikus' és 'spiritiszta' jelzőkkel illetnek. Számtalan hozzáértő megfigyelő múltban és jelenben feljegyzett tanúskodása alapján, beleértve ezekben különböző országok jeles tudósainak közelmúltbeli megfigyeléseit, úgy tűnik, hogy jónéhány illúzió és megtévesztés mellett, jelentős mennyiségű olyan jelenség létezik, amelyek első látásra semmilyen általánosan elfogadott elmélettel nem magyarázhatók, és amelyek, ha valódiságukhoz nem fér kétség, nagy érdeklődésre tarthatnak számot. A fennmaradó jelenségek vizsgálatára ez idáig csupán egyéni erőfeszítések születtek, ám sohasem létezett megfelelő alapokkal rendelkező szervezett tudományos társaság azok vizsgálatára.

A Társaság célja, hogy e problémákat mindenféle előítélet vagy részrehajlás nélkül közelítse meg, a pontos és szünet nélküli vizsgálatodás szellemében, amely lehetővé tette a tudomány számára oly sok nem kevésbé homályos és hevesen vitatott probléma megoldását. A Társaság alapítói teljes mértékben tudatában vannak azoknak a kivételes nehézségeknek, amelyek körülveszik a kutatás ezen ágát, de azt remélik, hogy türelmes és módszeres erőfeszítésekkel maradandó eredményekhez fognak jutni.” (Sidgwick, [1882] 1996, 3–4.)

sul, Jones angliai monopolhelyzete minden valószínűség szerint megrendül. Elképzelhető, hogy Jones saját pozíciójának megőrzése érdekében óvta mesterét a az okkult kutatásoktól.

Noha az előbbi lehetőséggel kapcsolatban csak feltételezésekkel élhetünk, világos, hogy Jones félelmei nem minden esetben bizonyultak alaptalannak. Freud alapvető szkeptikus attitűdjét megcáfolva, időnként meglehetősen veszélyes kijelentéseket tett személyes elköteleződéseit illetően. Noha ezek jelentősége a freudi életmű egészéhez viszonyítva igen csekély, mégis figyelemre méltó szempontokkal egészítik ki Freud szakmai motivációinak értékelését. E tekintetben a legnagyobb hatással egy 1921-ben kelt levele bírt, melyet a pszichikus kutató Hereward Carringtonnak írt. E levél bevezető sorai sokáig nem hagyták nyugodni sem a pszichoanalízis, sem pedig a pszichikus kutatás képviselőit:

„Nem tartozom azok közé, akik a kezdetektől fogva elítélik az úgynevezett okkult pszichológiai jelenségek vizsgálatát, mint ami tudománytalan, megvetendő, sőt veszélyes. Ha tudományos karrierem kezdetén állnék, nem pedig ahogy most, a végén, akkor talán nem választanék más területet, minden nehézség ellenére.” (idézi Fodor, 1959, 12-13.).

Noha Freud néhány évvel később úgy nyilatkozott, hogy az előbbi sorok nem tőle származnak, az eredeti levél megkerült, és abban valóban Freud kézírása volt olvasható. Elképzelhető, hogy egyszerűen csak megfeledezett a levél tartalmáról, ám az sem kizárt, hogy utóbb megbánta, hogy ilyen egyértelműen és nyíltan foglalt állást a pszichikus kutatás ügye mellett. A levél sokak számára mind a mai napig egyértelmű bizonyítékát nyújtja Freud titkolt okkultizmusának. E kutatók azonban nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy Freud alapvetően nagyon óvatosan közelített az okkult jelenségek kérdéséhez, és írásaiban elsősorban a természetfeletti jelenségek leleplezésére, pszichoanalitikus redukciójára törekedett (Freud, [1899] 1973, [1904] 1973, ([1922] 1973). A titokzatos együttállásokat és megérzéseket többnyire az elfojtott vágyak által létrehozott torzításoknak tudta be, és csupán egyetlen kivételt engedett meg, a telepátia jelenségét. Ám ezt is pszichoanalitikus keretben szándékozott elemezni, továbbra is racionális, oksági összefüggések után kutatva (Freud, [1921] 1973, [1933] 1999).

Annak ellenére tehát, hogy Freud időnként tanúbizonyságot tett a telepátia és a pszichikus kutatás iránti érdeklődéséről, elméleteiben továbbra is megőrizte szkeptikus pozícióját. Hogy valóban fel tudjuk mérni Freud okkult érdeklődésének jelentőségét, érdemes azt összevetnünk a modern okkultizmus és a pszichoanalízis valódi egyvelegét nyújtó elméletekkel.

Freud „orvosi hipnotizőre”

A természetfeletti és a pszichoanalízis egyvelegét nyújtó elméletek általában nem csupán a tudományosságot nélkülözték, hanem igen gyakran a laikus nagyközönség szándékos félrevezetését is szolgálták. A pszichoanalízisre vagy Freud személyére való hivatkozással a szerzők a kétes elképzelések és mutatóványok tudományos alátámasztottságát kívánták demonstrálni, amellyel nagyobb szavahihetőségre tehetek szert a naiv publikum körében. Természetesen ezen elméletek és gyakorlatok rendkívül destruktívan hatottak a pszichoanalízis tudományos pozíciójára, azonban ennek ellenére sem sikerült minden esetben megakadályozni a visszaéléseket.

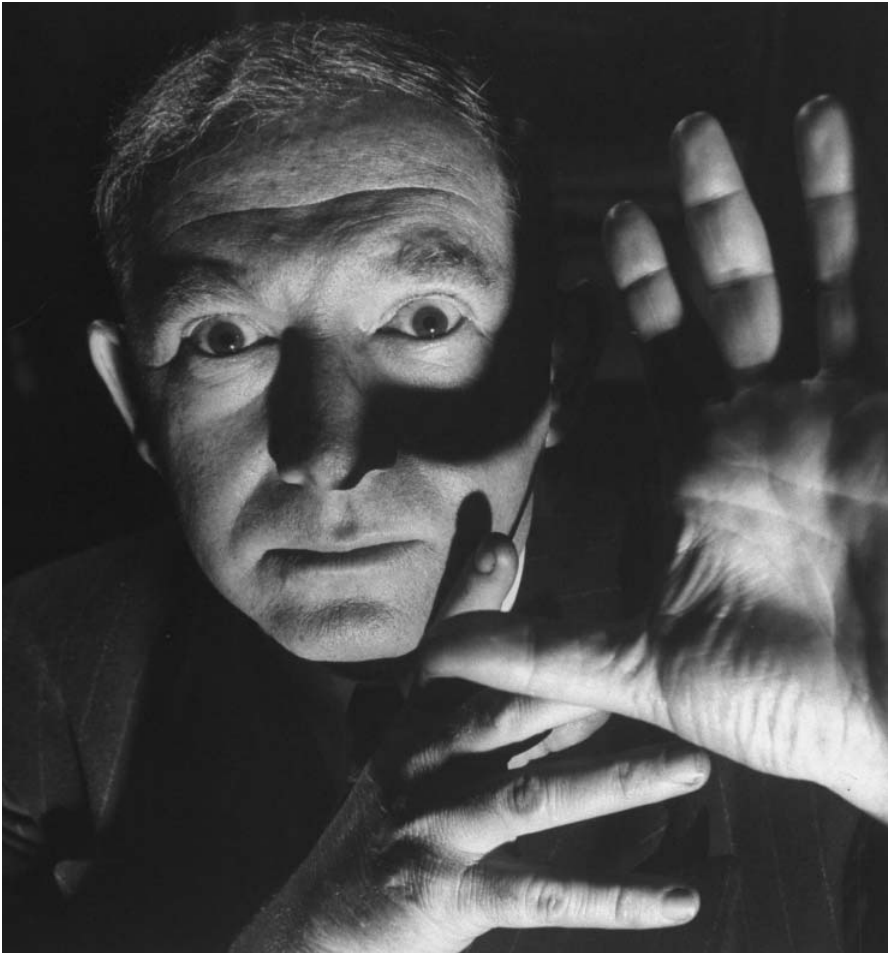
Az előbbieket tipikus példája a magyar származású, majd az Egyesült Államokban ismertté vált Polgár Ferenc (1900–1979) pályafutása. Polgár hipnotikus és telepátikus képességeivel szerzett magának hírnevet, tanárai között pedig elmondása szerint maga Sigmund Freud is helyet foglalt. Az *Egy hipnotizőr története* [The Story of a Hypnotist] című, 1951-ben megjelent önéletrajzi munkájában tárta írásos formában is a nyilvánosság elé páratlan hipnotizőri képességeinek történetét, amelyben, ha nem is kifejezetten hálásan, de igen sokatmondóan emlékszik vissza a Freuddal töltött hónapokra. Mindezt egy, a jelenkori tudományból kiábrándult, ám tudományos érveket alkalmazó ember attitűdjével teszi, akinek „képességei” felette állnak a tudományos szkepticizmusnak:

„Nem vagyok orvos. Tudós sem vagyok a szó valódi értelmében. Talán még kisebbségi komplexusom is van, mert sosem tanultam az orvostudományt. De abban a szerencsében volt részem, hogy Sigmund Freudtól kezdve napjaink vezető pszichiátereiiig, számos modern tudóssal vitathattam meg a hipnotizmus és a telepátia jelenségét, egy új kor új tudományának adatait.

Mindazonáltal az orvosok csak lassan kezdik el használni a hipnózist mint terápiás eszközt. A kutatás tudományos módszerein felnevelkedve, a bizonyosságot keresik minden technikában. De a hipnózis területén a bizonyosság keresése labirintusba vezeti az orvost. Csupán néhányan tudnak szert tenni a tudásra, és talán senki sem tud igazán szert tenni rá, ha nem bír egy bizonyos alapvető képességgel. Sokat tudnak zongorázni, de csak kevesen virtuóz módon. Sokan megtanulhatják a hipnózis elméletét, de csak kevesen tudják, hogyan alkalmazzák.” (Polgár, 1951, 11.)

Polgár hipnotikus képességei szoros összefüggésben fejlődtek telepátikus képességeivel, amelyek együttesen kivételes mutatóványokra tették őt alkalmassá. Nemcsak hipnotikus szuggesztíói bizonyultak ugyanis elsőprő erejűnek, hanem gondolatolvasói képességei is, amelyek kivételes emlékezetével párosulva amolyan misztikus mágussá tették őt az amerikai nagyközönség

szemében. Noha Polgár elsősorban a szórakoztatóiparban tudta gyümölcsöz-
tetni tehetségét, igen figyelemre méltó, hogy mindvégig a hipnózis tudomá-
nyossága és terápiás alkalmazhatósága mellett érvelt. Ugyanakkor legalább
ennyire hangsúlyozta saját személyének, illetve saját képességeinek jelentő-
ségét a hipnózis erejében, amellyel mégiscsak a benne szunnyadó titokzatos
erőkhöz, és nem a tudományhoz kötötte hatékonyságát. Karrierjének csúcspontját
jelentette, mikor New Yorkban a CBS csatornán műsort kapott, amelyben hip-
notikus és telepatikus képességeiről tett tanúbizonyságot.

Polgár Ferenc hipnózis közben (a Life magazin archívumából)

Ám – ahogyan arról önéletrajzában beszámol – rögs út vezetett a sikerig, melynek egy fontos fázisát képezte a Freuddal való együttműködés. 1924-ben találkozott először Freuddal, aki akkor ugyan már régóta nem foglalkozott hipnózissal, ám Polgárt mégis „hipnotizőrré tette”. Ennek ellenére mégsem emlékszik vissza meleg szívvel egykori mesterére; idézeteiből egy kissé bizalmatlan tudós képe rajzolódik ki, aki saját, hipnózissal kapcsolatos kudarca miatt viseltetett szkepticizmussal a fiatal Polgár iránt. Noha Polgár beszámolója meglehetősen valószínűtlennek tűnik (lásd alább), mégis érdekes adalékokat nyújt a pszichoanalízist fenyegető obskúrus törekvésekről és szemléletmódokról. Több idézettel is szolgál Freudtól, amelyek nem elsősorban Freud személye miatt figyelemre méltóak (mivel megbízhatóságuk igencsak kérdéses), hanem mert a hipnózisról és pszichoanalízisről kialakított laikus-okkult nézetek tipikus példáját nyújtják.

Visszaemlékezései szerint Freud a következő szavakkal nyilatkozott Polgár hipnotizőri képességeiről: *„Fiatalember, maga úgy tudja, hogyan kell hipnotizálni, ahogyan egy technikus, de azt nem tudja, hogy az alany miért esik hipnózisba. Gyakorol egy technikát, de nem tud semmit az emberi elme működéséről”* (Polgár, 1951, 17.).

Polgár elmondása szerint bizalmatlansága ellenére Freud mégis arra bátorította, hogy tanuljon nála, és meghívta a Bécsi Egyetemen tartott előadásaira. Már az első alkalommal felkérte arra, hogy mutassa be hipnotizőri tudományát a hallgatónak, amelyet Polgár meg is tett, és óriási sikert aratott. Ezután hat hónapon keresztül rendszeresen találkoztak Freuddal, amit Polgár a következőképen summázott:

„Nem lennék itt, ahol ma vagyok, anélkül a hat hónap nélkül. De soha nem tudtam meggyőzni a hipnózis analitikus és terápiás hatékonyságáról, és ő sem tudott meggyőzni arról, hogy igaza volt, hogy feladta a hipnózist a pszichoanalízisért. Voltak vitáink. Voltak nézeteltéréseink. Én voltam a gyermek, ő volt a bölcs, és mégis ő akart mindent tudni a hipnotizmusról... De végül mégis Freud orvosi hipnotizőre lettem, és megkért hogy tegyem azt a pácienseivel, amitől ő vonakodott: hipnotizáljam őket. Én technikus lettem, ő pedig a saját kutatásának mestere. Freud pátriárka volt, igazi tudós, feledékeny személy – annyira feledékeny, hogy elfelejtette kifizetni a szolgálataimat, én meg egy jó ideig túl félénk voltam ahhoz, hogy emlékeztessem erre” (Polgár, 1951, 34.).

Polgár beszámolója alapján Freuddal való viszonya meglehetősen ambivalensnek (és valószínűtlennek) tűnik, ezért nem meglepő, hogy végül mégis elváltak útjaik. Polgár ennek okait „szakmai” ellentétekben látta:

„Saját feladatomban vesztett ügynek tűnt. Túl fiatal voltam ahhoz, hogy meggyőzzem Freudot. Ha húsz évvel idősebb lettem volna, és akkor jöttem volna

Freudhoz, amikor döntés előtt állt, talán meggyőzőbb lettem volna. Túl késő volt már, Freud majdnem hetven éves volt. Ha húsz évvel fiatalabb lett volna, talán rugalmasabb lett volna és használta volna a hipnotizmust a pszichoanalízisben, és én pedig pszichiáter lettem volna.

De 1924-ben Freud betegeskedett. Kedvelt engem és annyi ideig maradhatam volna, ameddig csak akarok. De tudtam, hogy ő és én az ellentétes oldalon állunk.” (Polgár, 1951, 40-41.)

Természetesen nem véletlenül hangzanak valószínűtlennek Polgár szavai. Noha valóban ismeretségben állt Freuddal, kapcsolatuk a legkevésbé sem úgy alakult, ahogyan azt Polgár lefestette. Anna Freud döntő szerepet játszott Polgár leplezésében, aki a Syracuse-i Egyetem professzorától, Wesley R. Wellstől szerzett tudomást Polgár könyvéről. Wesley R. Wells a Carl Murchison által szerkesztett *The Journal of General Psychology*-nak írt recenziót a könyvről, melynek közlése előtt Anna Freudot is tájékoztatta Polgár gyaníthatóan valótlan visszaemlékezéseiről. Anna Freud 1952-ben levélben köszönte meg Wellsnek, hogy felhívta figyelmét a könyvben közölt kitalációkra, és sietve cáfolta azokat:

„Ön abszolút helyesen jutott arra a következtetésre, hogy amit Polgár elmond az apámmal való kapcsolatáról Bécsben, a legrosszabb fajta koholmány. Abból, amit olvastam, arra következtetek, hogy valamikor találkoznia kellett az apámmal, mivel egy-két általa említett dolognak (például, ahogyan leírja apám megjelenését) van köze az igazsághoz. Természetesen ezt bármilyen fénykép alapján is tudhatja. Abban is igaza lehet, hogy apám nagyon hüvös volt hozzá és »öt perc alatt elküldte«. A többi fantázia. Csak hogy néhány pontot említsek: – Bécsi lakásunk nem a második emeleten volt; az apám soha életében nem nyitott saját maga ajtót egy látogatónak; az apám soha nem tartott előadást reggel fél 9-kor az egyetemen. Az egyetlen előadások, amelyeket valaha tartott nem az egyetemen voltak, hanem szombat esténként a Pszichiátriai Klinikán. Az apám nem alkalmazta a hipnózist 1895 után, 1900 után pedig semmiképpen sem, sosem tartott előadásokat róla, sosem demonstrálta azt, sosem használta a pácienseivel, és semmilyen különösebb érdeklődést nem tanúsított az iránt a valódi pszichoanalízis kezdetétől.” (Anna Freud levele Wesley R. Wellsnek, 1952. március 25.).

Anna Freud szavai meglehetősen egyértelműen jelzik, hogy Polgár története Freudot illetően kitaláció. Freud biztosan nem szorult Polgár segítségére a hipnózis alkalmazásában, és az is igen valószínűtlen, hogy tanítványává fogadta volna. Ez az eset nem csupán a pszichoanalízissel és Freud nevével való visszaélés egy tipikus példája, hanem felhívja a figyelmet a pszichoanalízisben alkalmazott hipnózis és a telepátia laikus összemosásának lehetőségére is. Nem véletlen, hogy éppen Freudhoz jutott el Polgár Ferenc annak idején. A psi-

choanalízis ugyanis felkeltette az okkult iránt vonzódók figyelmét. Jelen esetben a hipnózis szolgált összekötő láncszemként, amelynek kétes híre végigkísérte történetét. Mesmertől Baird-ig minden korai képviselőjének küzdeni kellett elismertetéséért, melynek hátterében nem csupán elméleti és módszertani problémák, hanem a tudománytól messze álló szemfényvesztő visszaélések is álltak. Nem csoda, hogy a hipnózis módszere még Freud idejében is bizalmatlanságot szült, és az sem valószínűtlen, hogy mindez szerepet játszott abban, hogy Freud a hipnózist a szabad asszociáció módszerére cserélte a pszichoanalízis tudományos megbecsülése érdekében.

Továbbra is kérdés azonban, hogy pontosan mi volt az a freudi pszichoanalízisben, ami az okkult kutatóinak és alkalmazóinak figyelmét felkelthette. Kétségtelen, hogy a pszichoanalízis okkultistákra gyakorolt vonzereje egyes módszereinek és elméleteinek – így a hipnózisnak, a tudattalannak vagy az álomelemzésnek – látszólagos rejtélyességből következett. A pszichoanalízis célja éppen az volt, demisztifikálja e fogalmakat, amelyet a tudományos materializmus útján haladva meg is tett. Figyelemre méltó, hogy ennek ellenére mégis vonzónak bizonyult egyes okkultista irányzatok és személyek számára. Mindez többek között abból is fakadt, hogy a pszichoanalízis részben valóban egy olyan hagyomány örököse volt, amely az emberi lélek kifürkészhetetlenségét, titokzatos erőforrásait igyekezett feltárni, és ez időnként szükségszerűen összekapcsolódott a természetfeletti magyarázat lehetőségével. Mindez a tudattalan elméleteiben kristályosodott ki, amelyek között a freudi pszichoanalízis kifejezetten szekularizált, materiális álláspontot képviselt. Ez azonban mégsem bizonyult minden esetben elegendőnek ahhoz, hogy eltántorítsa azokat, akik a pszichoanalízis rendszerében nem az ösztönök követeléseit, hanem a modern okkult gyakorlatok kiterjesztésének lehetőségét látták meg.

A másik oka annak, hogy a pszichoanalízist oly sok okkult jelenségekkel foglalkozó tudós és laikus igyekezett felhasználni, a pszichoanalízis elveivel kapcsolatos tájékozatlanságban volt keresendő. Még a tudós társadalom legnagyobbjait is sokáig jellemzett valamiféle tudatlanság a freudi elmélet alapjait és intencióit illetően, aminek eredményeképpen nem látták világosan, hogy a klasszikus pszichoanalízis nem hagy helyet a természetfeletti tapasztalatoknak. Meglepő módon ez még a tudattalan transzcendens elméleteit kidolgozó tudósok számára sem volt egyértelmű, akik újra és újra kifejezték abbéli reményüket, hogy saját elméleteik és a pszichoanalízis egy napon összeegyeztethető lesz (például Flournoy, 1911; Jephson, é.n.; Mitchell, 1918). Amikor aztán fény derült Freud szkepticizmusára, némi sértődöttséggel fordultak el a pszichoanalízistől, mint ami nem ad lehetőséget a spirituális vagy transzcendens valóságok integrációjára, és indokolatlan mértékben kötődik a biológiához, mindekelőtt pedig a szexualitás elméletéhez (lásd például Carrington, 1911). Nem véletlen, hogy azok, akik a legvehemensebben bírálták a freudi szexualitás

elméletet, saját pszichológiájukban azt gyakran spirituális tartalmakkal helyettesítették. Így tett Carl Gustav Jung is, aki analitikus lélektanában részben saját spiritizsita elköteleződéseire és tapasztalatira alapozva a tudattalan spirituális elméletét dolgozta ki (lásd Jung, [1896] 1983, ([1902] 1916).

A harmadik oka annak, hogy az okkult jelenségek kutatói között népszerűvé vált a pszichoanalízis, az volt, hogy Freud minden erőfeszítése ellenére sem sikerült rendszeréből kiirtani a transzcendencia, az okkult vagy a spiritualitás lehetőségét. Ez részben annak volt köszönhető, hogy Freudnak magának sem sikerült teljes egészében leszámolnia misztikusabb elképzeléseivel (Jones, 1957). Másfelől, a pszichoanalitikus elméletek egy része – például a tudattalanról, az indulatáttételről és a viszontáttételről szóló tanok – nyitva hagyta a transzcendens tapasztalás lehetőségét. Noha a freudi rendszerben az előbbieket nem kerültek kidolgozásra, feltűnő, hogy Freud legjelentősebb tanítványai, Jung és Ferenczi esetében jóval nagyobb teret kaptak. Mindez nem csupán az „elfojtott visszatéréséről” tanúskodik, hanem arról is, hogy a pszichoanalízis materializmusa ellenére is potenciálisan spirituális elmélet maradt. Ez utóbbi lehetőségét a pszichológiai dimenzió bevezetése alapozta meg, melyben már nem a biológiához, hanem egy egyelőre megfoghatatlan, nem anyagi természetű létezőhöz kötötték az emberi viselkedés mozgatórugóit. Az így bevezetett pszichológiai valóságot aztán könnyedén el lehetett vágni bizonytalan biológiai lehorgonyzásától, és a spirituális létezők dimenziójába transzformálni.

Ebben az összefüggésben érthetővé válnak a Jones túlzottnak tűnő aggodalmai: a pszichoanalízis valódi képviselőinek el kellett kerülniük a telepátiával, valamint az okkult és spiritizsita gyakorlatokkal való bárminemű összefonódást. Ha a pszichoanalízis korai képviselői vállalták volna az okkult jelenségek iránti érdeklődésüket, és ezzel együtt elrugaskodtak volna a megismerő tudomány szabta keretektől és korlátoktól, azzal komoly veszélybe sodorták volna tudományukat. Nem véletlen, hogy a pszichoanalízis elmélete került ki győztesként a tudattalan különböző, rivális elméletei közül; Freud ugyanis a tudattalan megismerésének objektív, racionális útját kínálta, mellőzve a természetfeletti vagy misztikus elméleteket. A transzcendencia vagy a természetfeletti lehetősége azonban a pszichoanalízis materialista alaptételei ellenére megbújt a diszciplína metaelméletében, amely aztán később feszegetni kezdte a Freud által meghatározott kereteket. Részben ennek köszönhető, hogy a laikus nagyközönség fejében, így Polgár számára is, összekapcsolódott a pszichoanalízis rendszere a természetfeletti tapasztalással. Félreismerték ugyan a pszichoanalízis valódi tartalmát és céljait, ám ugyanakkor ráéreztek annak metaelméleti krízisére is, amely a racionális és az okkult feszültségében testesült meg. Az e feszültség kezelésére való törekvés a pszichoanalízis fejlődésének rejtett alakítója volt, mely mind a mai napig, ugyan többnyire rejtett módon, de formálja a lélekelemzés tudományát.

IRODALOM

- CARRINGTON, H. (1911): Introduction. In: Théodore Flournoy: *Spiritism and Psychology*. Harper & Brothers, New York, 1–20.
- DEUTSCH, H. ([1926] 1973): Occult processes occurring during psychoanalysis. In: Georges Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. Souvenir Press, London, 133–146.
- EHRENWALD, J. (1954): *New Dimensions of Deep Analysis: a Study of Telepathy in Interpersonal Relationships*. Allen & Unwin, London.
- EISENBUD, J. (1946): Telepathy and Problems of Psychoanalysis. *Psychoanalytic Quarterly*, 15: 32–87.
- ERŐS F. (2004): *Kultuszok a pszichoanalízis történetében: egy Ferenczi-monográfia vázlata*. Józseveg Műhely, Budapest.
- FERENCZI S. ([1899] 1999): Spiritizmus. In: Mészáros Judit (szerk.): *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások. 1897–1908*. Osiris, Budapest, 27–30.
- FERENCZI S. ([1909] 2000): Indulatáttétel és magábavetítés. In: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor. Új Mandátum*, Budapest, 75–85.
- FERENCZI S. ([1932] 1996): *Klinikai napló*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FLOURNOY, T. (1911): *Spiritism and Psychology*. Harper & Brothers, New York.
- FODOR, N. (1947): Telepathy in Analysis: a discussion of five dreams. *Psychiatric Quarterly*, 21/2: 178–189.
- FODOR, N. (1959): *The haunted mind: a psychoanalyst looks at the supernatural*. New York: Garrett.
- FODOR, N. (1971): *Freud, Jung and, Occultism*. University Books, New Hyde Park, New York.
- FODOR, N., CARRINGTON, H. (1953): *The story of the poltergeist down the centuries*. Rider, New York; Hutchinson House, London.
- FREUD, A. (1952): Anna Freud levele Wesley R. Wellsnek, 1952. március 25. (A Bécsi Freud Múzeum jóvoltából)
- FREUD, S. ([1899] 1973): A premonitory dream fulfilled. In: G. Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. International Universities Press, New York, 49–51.
- FREUD, S. ([1904] 1973): Premonitions and Chance (an Excerpt). In: G. Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. International Universities Press, New York, 52–55.
- FREUD, S. ([1912] 1997): Megjegyzések a nem-tudatos fogalmáról a pszichoanalízisben. In: Erős Ferenc (szerk.) *Sigmund Freud Művei VI. Ösztönök és ösztönsorsok*. Filum, Budapest, 7–14.
- FREUD, S. ([1921] 1973): Psychoanalysis and Telepathy. In: Georges Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. International Universities Press, New York, 56–68.
- FREUD, S. ([1922] 1973): Dreams and telepathy. In: Georges Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. International Universities Press, New York, 69–86.
- FREUD, S. ([1933] 1999): Az álom és az okkultizmus. In: *Újabb előadások a lélekelemzésről*. Sigmund Freud Művei, VIII. kötet. Filum, Budapest, 1999, 38–65.

- FREUD, S., BREUER, J. (1895): Studies on Hysteria. In: *The Standard Edition of Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 2. Eds. James Strachey in collaboration with Anna Freud. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, London, 1955.
- FREUD, S., JONES, E. (1993): *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones, 1908–1939*. Ed.: Andrew R. Paskauskas. Harvard University Press, Cambridge MA.
- HOLLÓS, I. (1933): Psychopathologie alltäglicher telepathischer Erscheinungen. *Imago*, 19: 529–546. Magyarul lásd a jelen számunkban: A mindennapi telepatikus jelenségek pszichopatológiája.
- JAMES, W. ([1886] 1986): Report of the Committee on Mediumistic Phenomena. In: *Essays in Psychical Research*. Frederick H. Buckhart, Fredson Bowers, Ignas K. Skrupskelis (eds.): Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 14–19.
- JEPHSON, I. (é.n.): *Psychoanalysis and Psychical Research*. (Archives of the Society for Psychical Research)
- JONES, E. (1954): *On the Nightmare*. The International Psychoanalytic Library. No. 29. L. & Virginia Woolf at the Hogarth Press, and the Institute of Psycho-analysis, London.
- JONES, E. (1957): Occultism. In: *The Life and the Work of Sigmund Freud*. Vol. III.: Basic Books, New York, 375–408.
- JONES, E. (1959): *Free Associations. Memoirs of a Psycho-Analyst*. Basic Books, INC., Publishers, New York.
- JUNG, C. G. ([1896] 1983): The Border Zones of Exact Science. In: *The Collected Works of C.G. Jung*. Supplementary Volume A, Melbourne and Henley, Routledge and Kegan Paul, London, 5–19.
- JUNG, C. G. ([1902] 1916): On the Psychology and Pathology of So-Called Occult Phenomena. In: *Collected Papers on Analytical Psychology*. Moffat Yard and Company, New York, 1–93.
- JUNG, C. G. ([1963] 1997): *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- KEELEY, J. P. (2001). Subliminal Promptings: Psychoanalytic Theory and the Society for Psychical Research, *American Imago*, 58: 767–791.
- MITCHELL, T. W. (1918): Psychology of the Unconscious and Psychoanalysis. *Proceedings of the Society for Psychical research*, Vol. 30, 1918–1919: 134–173.
- MYERS, F. W. H. (1903): *Human personality and its survival of bodily death*. Longmans, Green and Co, London.
- POLGÁR, F. (SINGER, K.) (1951): *The Story of a Hypnotist. My Adventures in Telepathy, Hypnosis and Memory*. Hermitage House, Inc., New York.
- SERVADIO, E. ([1934] 1973): Psychoanalysis and Telepathy. In: George Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. Souvenir Press, London, 211–220.
- SIDGWICK, H., MYERS, F. W. H. ([1882] 1996): *Presidential Addresses to the Society for Psychical Research. 1882–1911*. Thoemmes Press, Bristol.
- RICHTER, C. R. (1923): *Thirty Years of Psychical Research: Being a Treatise on Metapsychics*. W. Collins Sons, London.

A modern okkultizmus és az emberiség narcisztikus sérülései

Békés Vera

„Hasztalan próbálkozás ugyanis *közömbösséget* színlelni oly kutatások iránt, melyeknek tárgya az *emberi természet számára nem lehet közömbös.*”

(I. Kant: Bevezetés *A tiszta ész kritikájá*-hoz [AX])

Sok újdonságot nem lehet remélni attól, aki a modern okkultizmus témájához érdemben hozzá szeretne szólni. Az olvasónak joggal támadhat az a benyomása, hogy az elmúlt százötven évben erről a tárgyról már minden mellette vagy ellene szóló érvet leírtak vagy kimondtak. Mégis, az eredeti dilemmákat illetően a mai ember sem okosabb, mint az újkori filozófus tudósok voltak. Írásomban a modern tudomány és az okkultizmus találkozásának azokat a sajátosságait próbálom nagy vonalakban felvázolni, amelyek ezeket a dilemmákat makacsul feloldatlanul hagyták és hagyják.¹

A 19–20. századi okkultizmus (ezen belül a különösen a spiritizmus, illetve későbbi paratudományos változata) kifejezetten *modern* fejlemény. Gyökerei természetesen visszanyúlnak a legkorábbi időkig, mégis, az ismerhető és ismerhetetlen világ közötti határoknak az a szenvedélyes *feszegetése*, ami a mai parapszichológiai törekvéseit jellemzi, nagyon sok tekintetben legalább annyira eltér tradicionális elődeiétől, mint amennyire a Galilei, Bacon, Descartes és Newton nevével fémjelzett újkori természettudományok különböznek arisztotelianus-skolasztikus elődeiktől. A szűkebben vett modern spiritizmus ugyanis – itt Gyimesi Júlia összefoglaló megfogalmazását idézem: „...a tudomány és a technika rohamos fejlődésének, valamint a nyugati vallások megrendülésének

¹ Jelen dolgozat az OTKA 79146 számú „A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – történeti és elméleti vizsgálódások” című projekt keretében készült. Az írás egyes részleteiben a következő korábbi munkáimra támaszkodtam: „Az újdonság jelei – A tudományos döntések természete” (*Polanyiana*, 2002), „Palágyi Menyhért reakcióidő kísérletei a kolozsvári egyetem pszichofiziológiai laboratóriumában” (*Magyar Filozófiai Szemle*, 2005/3), „Amikor a XVII. században isten matematikus lett” (*Polanyiana*, 2005), „Tudásszociológiai olvasatban – Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezéséről” (*BUKSZ* 2006/1).

összjátékában született.”² Ebben az összjátékban mindegyik tényező egyformán fontos, és kapcsolatuk boncolgatására az alábbiakban még visszatérek. Tehát mindamellett, hogy a spiritizmus avagy okkultizmus változatos formái mögött végső soron a léleknek a testtől független, a test halálát túlélő másfajta létezés ősi elvének 19. századi változatára bukkanunk, fontos észrevenni, hogy a modern okkultizmus követőit leginkább az különbözteti meg a régiektől, hogy a meggyőződésük szerinti igazság felderítésében *nem* valamilyen archaikus orákulumot, és *nem* is a vallási kinyilatkoztatás tekintélyét, hanem végső soron a modern *természettudomány alapelveit* és elfogadott intézményeit ismerik el legfőbb kognitív autoritásként.³ Eljárásaikban, gyakorlatunkban pedig elsősorban a kortárs tudományos közösség kulturálisan elfogadott adatgyűjtési, érvelési és bizonyítási mintáihoz igyekeznek igazodni. Általánosan fogalmazva törekvéseiket is mondhatni, a természettudomány nyelvén fogalmazzák meg. A legfontosabb céljuk, hogy az élőlények és környezetük között olyan valóságos kölcsönhatásokat vizsgáljanak, illetve azok létezését kísérleti úton is bizonyítsák, amelyek nem magyarázhatók meg a szervezet és környezete közötti kapcsolattartás eladdig ismert formáival. A spiritiszta illetve parapszichológiai kutatások tehát nem természetfölötti, nem misztikus – azaz elvileg sem megismerhető, transzcendens – tünetenyekre irányulnak, hanem meggyőződésük szerint olyan evilági, valóságos kölcsönhatásokra, amelyeket még nem sikerült fölfedezni, ám amelyekről szilárd meggyőződéssel vallják, hogy – kellően kifinomult empirikus kísérletek során, a tudomány eszközeivel észlelhetővé tehető, felderíthető, létezőmódjuk tapasztalati úton lesz bizonyítható.⁴ Ne feledjük, hogy a tudományos ismeretet az ókori görögöktől kezdve „a bizo-

² Gyimesi Júlia: *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Typotex Bp., 2011, 13.o.

³ Márkus György hermeneutikai kísérleteiben arra mutat rá, hogy történelmi koronként más és más kulturális „intézmény” jut fő, kitüntetett szerephez az igazság megismerésében. (Márkus Gy. Tudományképünk változásai – in: *Uő: Kultúra és modernitás*. T-Twins – LAK. Bp. 1992, 191.) Annak, hogy ezt a megismerési formát tudományként azonosíthassuk, szükséges, bár nem elégséges feltétele, hogy azt maga az adott kultúra kifejezetten megkülönböztesse egyéb megismerési formáktól, így a hétköznapi megismeréstől, valamint a legfőbb kognitív autoritáért folytatott olyan versengő kulturális formáktól, mint a művészet, a mágia vagy a vallás.

⁴ Elusive Quarral – *A Scientific Appraisal of Psychic Research* c. könyvének bevezető interjújában, mely az alkalomból készült, hogy mint elkötelezett szkeptikus tudós, meghívott vendégként részt vett „Az amerikai parapszichológusok a tudomány fejlődésért” címmel rendezett konferencián 1979-ben. – Ray Hyman kifejtette, hogy kellemesen csalódott a konferencia alkalmával, mint-hogy csak kevesen voltak, akik a parapszichológia scientista kritikusainak legrosszabb előítéleteit látszottak igazolni. Jóval többen voltak azok, akik valódi tudományos elkötelezettséggel folytattak módszeres (gyakran laboratóriumi) vizsgálatokat. És bár maga Hyman továbbra is szkeptikus maradt mindenfajta ESP jelenséggel kapcsolatban, azt azonban örömmel ismerte el, *hogy a jelenség kutatói éppen olyan őszintén és elszántan küzdenek a csalások és csalók ellen, mint a szkeptikusok.*

nyitás képességének állapota” különbözteti meg a megismerés egyéb módjaitól, hogy tehát a tudósok állításaikat mindenkor logikai érvekkel valamint belátható bizonyítékokkal igyekeznek alátámasztani, s ezt várják el társaiktól is.⁵ Az viszont, hogy mely korban mit fogad el a tudósok közössége bizonyítottásnak, nagy mértékben függ attól a tudományképtől, amelytől a tudósok csoportja a maga ismeretelméleti autoritásának kitüntetett voltát kölcsönzi. Márkus György hangsúlyozza, hogy a tudományképek jóval többet jelentenek bizonyos tradíciók pusztá foglatatánál: nyílt vagy burkolt formában alapvető normatív elemeket is tartalmaznak, egyszerre orientálják a folyó tudományos gyakorlatot, és szabályozzák egyebek között pl. azt is, hogy ki és milyen feltételekkel jogosult e tevékenység folytatására, illetve ki nem. „Amikor képet adnak arról, *mi* is voltaképpen a tudomány, egyszersmind arról is döntenek, mely tudás *jogosult* a kitüntetett ismeretelméleti autoritásra.... Így a tudományképek történeti változásai összefüggenek mind a tudományos ismeretek felépítésével, mind az alkalmazásukat és fejlődésüket körülvevő társadalmi mátrixszal.”⁶

Felvetődik a kérdés, hogy milyen szerepe lehetett a modern spiritizmus kibontakozásában a tudomány és a technika rohamos fejlődése mellett a nyugati vallások megrendülésének. Ám a válasz előtt még tisztázni kellene, hogy mi a viszony a tudomány és technika fejlődése és a nyugati vallás megrendülése között. És itt érdemes megfontolni a történeti szemléletű tudományfilozófusok (pl. Polányi Mihály és Thomas Kuhn) tapasztalatát. Ők ugyanis már régen figyelmeztettek arra, hogy szemben a közhiedelemmel, a történelemben nem a nagy tudományos felfedezések okozzák világképünk radikális fordulatait, vagyis, a nagy újítók nem azért szakítanak koruk bevett tudományos szemléletével, mert új tényeket fedeztek fel. Ellenkezőleg: a nagy újítók rendszerint annak *köszönhetően* tudnak új fölfedezésekre jutni, hogy ilyen vagy olyan okból képesek a kor uralkodó tekintélyei által formált szemlélettől elszakadni. „A tudomány a reneszánsz késői gyermeke volt – mondja Polányi Mihály – hiszen Kopernikusz és Vesalius felfedezéseinek idejére a reneszánsz már túl van legfényesebb korszakán és rávetül az ellenreformáció árnyéka. Kopernikusz és Vesalius a bevett szemlélet tekintélyétől való elszakadásuknak *köszönhetően* fedeztek fel új tényeket – nem pedig azért szakítottak a tekintéllyel, mert új tényeket fedeztek fel.”⁷

Vagyis, zsenialitásuk nem abban áll, hogy a bevett szellemben nevelkedett társaiknál pontosabban vagy elfogulatlanabbul figyelték a világot, hanem abban, hogy nem tisztelve koruk meghatározó tudományos tekintélyeit, képe-

⁵ Márkus: im. 191.o.

⁶ Márkus: im. 192.o.

⁷ Polányi M.: *Tudomány, hit társadalom* – in: Uő: *Tudomány és ember*. Argumentum PMSzFT Bp. 1997. 28.o.

sek voltak kiaknázni olyan észlelési lehetőségeket, amelyek csak egy másik paradigma felől nyílnak meg. Kopernikusz 1500 táján kánonjogot tanult az itáliai egyetemeken. Itt szívta magába azt az új szellemet, amely lehetővé tette, hogy szabadon vitatkozhassanak a régi pitagoreus doktrínákról. Ezután már a heliocentrikus világgép tántoríthatatlan híveként tért vissza hazájába, jöllehet – teszi hozzá Polányi – a történeti kutatások egyértelműen kiderítették, hogy az elmélet keletkezésének idején empirikusan semmivel sem lehetett alátámasztani a kopernikuszi világgépet.

A másik példa Vesalius, aki amikor először vizsgálta meg az emberi szívet, és nem találta benne a nagy Galenos által feltételezett csatornát, „úgy gondolta, bizonyára szemmel nem látható; néhány évvel később azonban, amikor a tekintélybe vetett hite már megrendült, merészen kijelentette, hogy ez a csatorna nem létezik.”⁸ S épp így, mutat rá Thomas Kuhn: a nem teljesen az arisztotelészi fizika hatása alatt nevelkedett Galilei zsenialitása sem abban állott, hogy pontosabban vagy elfogulatlanabban figyelte meg a lengő testet, mint arisztotelianus szellemben nevelkedett társai (akik egy szálon lengő testben nem ingát, hanem csak kötéllel akadályozott eső követ láttak), hanem abban, hogy „kiaknázta a középkori paradigmaváltás következtében megnyíló észlelési lehetőségeket.”⁹

Ilyen tudománytörténeti példák száma tetszés szerint szaporítható. Ha ezzel a szokásoshoz képest fordított szemlélettel tekintünk vallás és tudomány újkori viszonyára, akkor látható, hogy (bár a képlet kissé leegyszerűsített, de mégis van magyarázó ereje): nem a tudományos felfedezések rengették meg a vallási tekintélyt, hanem fordítva: az egész nyugati társadalomszerkezetet érintő hatalmas változások tették lehetővé a vallási tekintélytől való eltávolodást, és ennek köszönhetően indult aztán fejlődésnek az újkori tudomány. E hosszan tartó folyamat során a tudományok számára egészen új perspektívák nyíltak és új feladatok támadtak. A „kopernikuszi fordulat” több pusztán címkénél, valódi *fordulatot* jelent. Hogy egy 18. századi nyelvfilozófiai példát lássunk: Herdernek eleve megrendült a vallási tekintély és a Szentírásba foglalt dogmák iránti feltétlen bizalma, és ennek következményeképpen tudja leszögezni minden leendő nyelvtudomány egyik legfontosabb alap-posztulátumát, hogy tudniillik a nyelv az ember műve, nem pedig a kinyilatkoztatás révén nyert isteni adomány. Ezzel nem csak a nyelv(ek) eredetéről való bevett nézetet módosította, de radikálisan megváltoztatta a nyelvi jelenségek és törvényszerűségek magyarázatának irányát és módját is. A teremtetéstörténet és Bábel mítosza helyett evilági magyarázatot kellett keresni a nyelvek sokféleségére és változására. Éppígy például a valódi történettudomány megszületésének is feltétele volt, hogy

⁸ Polányi: im. 28.o.

⁹ T.S.Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Bp. 2000. 126.o.

az események alakulásában ne a transzcendencia megnyilvánulásának *jeleit* lássuk, hanem evilági kölcsönhatások, összefüggések hálózatát.

A modern spiritizista gondolkodás ebben az erőterben született, és ebben az értelemben evilági típusú – monisztikus – mintákat követett. A 19. század saját utolsó harmadától pedig saját jogán is hozzájárult a scientista-pozitivista „ténytudományokkal” szemben kritikát megfogalmazó antipozitivistá alternatív tudományos törekvésekhez. Hiszen a modern okkultizmus „nem csupán a modernitás feszültségeinek kivetülése és következménye volt, hanem az önmagunkról való tudás új formája, egyfajta pszichológia, melyben rendhagyó módon keveredett a szekularizált a spiritualitással, a hit a racionális bizonyítékokkal.”¹⁰

*

Ferenczi *Klinikai Naplójában* olvasható, egy a tudomány határait sokak szerint igencsak feszegető talányos utalás: „...És itt kell az úgynevezett okkultista kutatási irányzatot bevonni. Szenvedő emberek analízise során rendkívül gyakran fordul elő a gondolatátvitel. Az embernek néha az a benyomása, hogy az efféle folyamatok realitása bennünk, materialistákban erős érzelmi ellenállásba ütközik; s bár bepillantást nyerünk ebbe a folyamatba, mégis úgy érezzük, olyasmi ez, mint Pénélopé szétfosló vászna vagy álmaink szertefosló szövete. Lehetséges, hogy itt egy *negyedik* ‘narcisztikus sérüléssel’ állunk szemben, nevezetesen, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk, hanem olyasmi, aminek az Én ritmikus kiáramlásával az univerzumba – amely egyedül mindentudó és ennél fogva egyedül intelligens – meg kell újhodnia és regenerálnia kell. De erről majd máskor.”¹¹

Ahhoz, hogy világos legyen, mire vonatkozik az utalás, és hogy miért éppen egy lehetséges *negyedik* ez az érzelmi ellenállást kiváltó narcisztikus sérülés, ismernünk kell a pszichoanalitikus mozgalom történetét végig kísérő, főleg Freudtól eredő önmeghatározási reflexiókat, amelyek arra irányultak, hogy tudománytörténeti-tudományelméleti kontextusba helyezzék a pszichoanalízist. E reflexiók között is fontos szerepet játszott Freudnak a magyar *Nyugat* számára készült esszéje.¹²

¹⁰ Gyimesi, 2011, 13.o.

¹¹ Ferenczi Sándor: *Klinikai Napló*, 127.o. Ferenczi e fontos bejegyzésére – amitől a pszichoanalízis történetirői gyakran szemérmesen eltekintenek – Gyimesi Júlia disszertációja hívta fel a figyelmet.

¹² Sigmund Freud: A pszichoanalízis egy nehézségéről. *Nyugat*, 1917, 1.sz. 47-52.o. Új fordításban megj. Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Európa 2003.444. Jelen idézetek a régi, *Nyugat*-beli fordításból származnak. Az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy ugyanebben a *Nyugat* számban jelent meg egyebek között Kaffka Margit *Hangyaboly* c. regényének első része valamint a Lengyel Menyhértől *A csodálatos mandarin* c. pantomim is.

Ebben az írásban, amely mindmáig a pszichoanalízis tudománytörténeti „alapelbeszélésének” tekinthető, Freud, miután rövid bevezetőt szentel a narcizmus fogalmának, rátér fő mondanivalójára: az emberiség általános narcizmusát, önszeretetét eddig három súlyos sérelem érte a tudományos kutatás irányából.

Az első nagy trauma Kopernikusz nevéhez fűződik, jöllehet a földközpontság elvének tagadását tulajdonképpen már az ókortól többen is kimondták. Mikor azonban Kopernikusz tanait közönségesen elfogadták, ezzel „az emberi önszeretetet az első, a kozmikus bántás érte.” Az emberiség narcisztikus ábrándja szerint ugyanis elhitte, „hogy lakóhelye, a föld, a mindenség legközepeén nyugszik s nap, hold és csillagok körben forognak körül. Ártatlanságában érzékeinek jelentéseire támaszkodott, mert hiszen érezni nem érzi a földnek semmi mozgását, s akármerre lát el szabadon, egy kör közepén látja magát, mely a külső világot befogja. A föld e központi fekvése pedig kezessége volt számára annak, hogy a föld uralkodik a világegyetemen, s ez vágott abbeli hajlandóságához, hogy magát a világ urának érezze.”¹³

A második nagy trauma Darwinhoz köthető: addig „Művelődése rendjén az ember a többi teremtetett állatok fölé úrnak vetette fel magát. S még ez urasággal sem elégedve meg azon volt, hogy szakadékot vonjon az állatok mivolta s a magáé közé. Elvitatta tőlük a értelmet, maga meg azzal dicsekedett, hogy halhatatlan lelke van, s magas isteni származásra hivatkozott, melynél fogva elszakíthatja az állatvilággal való közösség kötelékét.”¹⁴ Megjegyzendő, tette hozzá Freud, hogy ez a fajta gőg csak a fejlett társadalomban, s ott is a csupán a felnőttek szemléletében jelentkezik: „A kezdetleges ember, a totemizmus fokán, nem látott benne megütköztetőt, hogy családfáját valamely állati őstre vezesse vissza. A mítosz, mely ama régi gondolkodás leülepedése, az istenekkel állatalakot váltat s az első idők művészete az isteneket állatfővel ábrázolja. A gyerek nem tud különbséget a maga s az állat mivolta közt, s a mesében csodálkozás nélkül veszi, hogy az állatok gondolkoznak és beszélnek – szorongási indulatot, mely az emberi apának szól, áttol a kutyára vagy a lóra, anélkül, hogy ezzel az apát akarná kisebbiteni.”¹⁵

Az isteni kiválasztottság illúzióját az evolúció elmélete rombolta szét: „Tudjuk mindnyájan, hogy Ch. Darwin s a társai és követői kutatása nem sokkal több, mint félszázad előtt az ember e kevélykedésének véget vetett. Az ember nem egyéb és nem különb, mint az állatok, maga is az állatvilágból származott s egyik fajtához közelebb, máshoz távolabb rokon. Későbbi szerzeményei nem tudták e hasonlatosság bizonyítékait elmosni, melyek úgy

¹³ S.Freud: im. 47.o.

¹⁴ S.Freud: im. 48.o.

¹⁵ Uo. 48.o.

testi alkatában, mint lelki berendezésében adódnak. Ez íme a második, a biológiai sérelme az emberi narcisszizmusnak.”¹⁶

A harmadik trauma pszichológiai természetű, s épp ezért minden korbbinál érzékenyebben érint bennünket. „Mert az ember, ha kívül meg is aláztatott, fejedelemnek érzi magát önnön lelkében. Felügyelő szervet teremtett magában, mely megvigyázza szándékait és cselekvéseit, hogy összeférnek-e követeléseivel. Ha nem, akkor irgalmatlanul megfékeztetnek s visszavonatnak. Az énnak belső észlelője, a tudat, tudósítja a lelki nyüzsgés legnevezetesebb eseményeiről, s az ezen tudósításoktól igazgatott akarat végbeviszi, amit az én rendel, megváltoztatja, ami magától szeretne megtörténni.”¹⁷

Freud azt tanácsolja az elbizakodott Én-nek: „Hallgass ebben az egy pontban az okos szóra! Ami benned lelki, az nem esik egybe az előtted tudatossal – más dolog, hogy valami végbemegy a lelkedben s más, hogy tudj róla. ... Ki tudja, még ha nem is vagy beteg, megmérni, mi minden rezeg a lelkedben, amit sohasem tudsz meg vagy amiről hamisan értesülsz.... Szállj magadba, önnön mélységeidbe s elébb ismerd meg magad, majd aztán megérted, miért kell megbetegedned s talán el is tudod kerülni, hogy megbetegedj... A pszichoanalízis így akarta az ént kitanítani. Ám a két felvilágosítás: hogy a nemiség ösztönéletét bennünk nem lehet egészen megfékezni s hogy a lelki folyamatok magukban tudattalanok s csak tökéletlen s megbízhatatlan észlelet útján jutnak el az énhöz s vettetnek alája: *tulajdonképpen azt az állítást jelenti, hogy az én nem úr a saját házában*. S együttvéve az önszeretet harmadik sérelmét jelenti, melyet a pszichológiai neveznék. Nem csoda, ha az én nem kegyeli a pszichoanalízist s makacsul megtagadja tőle a hitet.”¹⁸

Világos, hogy nem Freud fölfedezése okozta „az emberiség önszeretetének harmadik sérelmét” (ti. azt a felismerést, hogy az Én nem korlátlan úr a saját házában). A tudattalan lelki folyamatok feltevésének természetesen éppúgy megvannak az előzményei, mint bármelyik nagy horderejű felfedezésnek. Freud olyan nevezetes filozófusokat tekint jogosan az elődjének a tudattalan felfedezésében, mint például Schopenhauer. A pszichoanalízis tudományos újdonsága abból adódik, hogy „a nemiség lelki jelentőségéről s a lelki élet tudattalan voltáról szólót nem elvontan állítja, hanem olyan anyagon bizonyítja be, mely minden embert személyében érdekel s kikényszeríti, hogy e problémával szemben állást foglaljon.” De egyben ez a magyarázata az ellenséges fogadtatásnak is: „éppen ezért fordítja maga ellen a kelletlenséget s az ellenállást, mely a filozófus nagy neve elől még riadtan tér ki.”¹⁹ Thomas Kuhn

¹⁶ Uo. 48.o.

¹⁷ Uo. 49.o.

¹⁸ Uo. 51.o. (Kiem.: B.V.)

¹⁹ Uo. 52.o.

Galileire vonatkozó megjegyzését kiterjesztve azt mondhatjuk, hogy Freud igazi zsenialitása abban állt, hogy képes volt kiaknázni egy már a XVIII. században elkezdődött átfogó szemléletváltással megnyíló észlelési lehetőséget²⁰, s ennek köszönhetően fölfedezni olyan tényeket, amelyekről azután joggal mondhatta, hogy „tulajdonképpen szégyellni való, hogy ezt egyáltalán fel kellett fedezni.”²¹

Ezt a freudi „elbeszélést” fűzi tovább a késői Ferenczi, és így válik érthetővé, (és természetesen vitathatóvá vagy akár megfontolhatóvá) hogy mit is értett a lehetséges „negyedik nárcisztikus sérelmen”.

Ferencziről tudjuk, hogy korai pályafutásától kezdve érdeklődést, méghozzá tudományos igényű érdeklődést mutatott az modern okkultista jelenségek iránt. Korai „pre-freudiánus” írásai között több is érinti a témát, melyekben igyekszik értelmezni és egyúttal tágabb ismeretelméleti kontextusba helyezni a témát. Már az egyik legkorábbi írásában, a „Spiritizmus” címmel, a *Gyógyászat* számára írott ismertető összefoglalójában számbavette, mondhatni, tematizálta a spiritizmus és tudomány viszonyának legfontosabb gondolatait.²² „A filozófiának végzete, hogy nincsen a történelmében fokozatos fejlődés, hanem az elmék az egyik túlzásból a másikba esnek, figyelmen kívül hagyva a két véglet közti igazságot. Most is ilyen hirtelen nézetváltozásnak lehetünk tanúi az eszmék terén. A cafrangtól és szofisztikus okoskodásoktól megtisztított ‘megismeréstan’ mindegyre hevesebben döngeti az ‘anyag-elvűség’ megdönthetetlennek látszó bástyáit.” A modern szkeptikus kételkedése ma éppen a materializmus lapos tételei ellen fordul: Hogyan nyugodjam bele – idézi Ferenczi a modern szkeptikus érvét, anélkül, hogy állást foglalna mellette vagy ellene – „mikor azt sem tudjátok nekem bebizonyítani: van-e atom, van-e rezgés, és nem csupán látszat-e minden történés. Azt mondja a fizika: nincs metafizika. Hát nem éppen úgy bebizonyíthatatlan dogmákon: az anyag és erő hitelvein alapul a materializmus, mint a monoteizmus az Istenbe vetett hiten?” Ilyen és ehhez hasonló eszmemenetből fejlődött ki az a meggyőződés, hogy a tudomány csődöt mondott, tehát vissza kell térni a szellemekhez és a kísértetekhez... Olyan ez, mint a haladó szekér, de amelyet két ló ellenkező irányba húz; hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban,

²⁰ Jelen írás keretei nem teszik lehetővé annak bővebb kifejtését, hogy mit jelent, és hogyan alakult korántsem egyenes vonalú története a 18. századi alapvető szemléletváltásnak. Mindennek bővebb kifejtésére mindenek előtt *A hiányzó paradigma* c. könyvemben tettem kísérletet. (Latin Betűk, Debrecen 1997.)

²¹ S.Freud: A pszichoanalitikus mozgalom története. In: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi.1989.97.o.

²² Ferenczi Sándor: Spiritizmus – in: *Gyógyászat*, 39. 1899. júl. 23. Új megj.: Mészáros Judit (szerk.) *Ferenczi Sándor: A pszichoanalízis felé – fiatalkori írások 1897-1908.* 27-30. Elemzését ld. még: Mészáros J.-Hidas Gy.: A pályakezdő Ferenczi. *Thalassa* 1991/1. 44.o.

miközben maga a szekér folytonos rázkódások között zezgugos vonalban döcög előre.”²³

A tudomány története megtanított bennünket arra, hogy kár a felvilágosodás nevében öntelten és elhamarkodottan ítélni, mert a jelenkori spiritizmus is csak a tudománynak „még igen kevésbé művelt földjét” igyekszik művelni, akárcsak annak idején az alkimisták. „És majd a spiritisztikus mozgalomnak is az lesz az eredménye, ami régen az alkímiának volt. Akkor aranyat kerestek, és sok-sok hasznos vegyi összetételt fedeztek fel.”²⁴

A tekintélyérvek keveset nyomnak a latba. „Ne a vizsgálat előtti vagy a nélküli tagadás legyen tehát a spiritizmus elleneseinek a harcmódja. Hanem azzal a tárgyilagossággal, ami az igazi tudóst jellemzi, fogjanak hozzá a tények bíráló megvizsgálásához. Ne restelljenek leülni a kopogtatóasztal mellé, vagy elmenni a laikusokból álló spiritiszta gyűlésre. Hiszen a tárgy már szociológiai szempontból is van olyan fontos, hogy a legjobbaink is foglalkozhassanak vele. Vigyék el magukkal a tudomány fegyvereit, rendezzék a szeánsszokat kísérleti alapon, igyekezzenek megfigyelni mindent, távol tartani minden szándékos megtévesztést, s így eldönteni, mennyi a dologban az önámítás és mennyi az igazság.”²⁵

S hogy Ferenczi mennyire komolyan gondolta mindezt, azt az a tény is tanúsítja, hogy maga is kísérletezett pl. az automatikus írással, és spiritiszta szeánsszokat is látogatott. Yill Stefko, aki a paranormális jelenségek elismert kutatója egy 2005-ös cikkében olyan neves pszichoanalitikusokról ír, akik valamilyen mértékben involválódtak a paranormál jelenséglátás kutatásában. Itt beszámol egyebek között arról, hogy Ferenczi egykor Felletár Emil professzor és törvényszéki orvosszakértő társaságában felkeresett spiritiszta szeánsszokat. Felletár lányunokája médium volt. Ferenczi egy papírlapra azt a kérdést írta fel, hogy mit csinál éppen az a személy, akire most gondol. A válasz az volt, hogy felül, kér egy pohár vizet és meghal. Ferenczi az órájára nézett, és észrevette, hogy késik az illető paciensevel való találkozájáról, és távozott, mert késében volt. Amikor odaérkezett a házhoz, értesült arról, hogy mindaz pontosan úgy történt, ahogy a médium mondotta.²⁶

Ferenczi – megannyi kortársával, egyebek között Junggal vagy a fizikus Wolfgang Paulival egyetemben – éveken át gyűjtött „okkultista” tapasztalato-

²³ Ferenczi S. *Spiritizmus* – Új megj. In. Mészáros J. szerk. 1999. 28.o.

²⁴ Ferenczi S. *Spiritizmus* 29.o.

²⁵ Ferenczi S. *Spiritizmus* 29.o.

²⁶ Stefko nem adja meg a történet forrását, de a konkrét részletek – különösen Felletár Emil professzor említése, akit a Ferenczi irodalom nem különösebben tart számon – arra engednek következtetni, hogy mindez Fodor Nándor elbeszéléséből származik, aki a húszas években interjút készített Ferenczivel Amerikában. (Nandor Fodor: *Between Two Worlds*. N.Y.1964)

kat, folytatott kísérletet és gyártott elméleteket magyarázatukra. Freud, akit kapcsolatuk kezdetétől e kutatásokról rendszeresen tudósított, a kérdésben eleinte – illetve mindvégig – erősen ingadozott: az iróniától az óvatos kíváncsiságig. Pontos lenyomata ennek a jellemző és érthető ambivalenciának, amikor Ferenczi Seidlernével, a berlini médiummal kapcsolatos biztató tapasztalatokról számolt be, Freud válaszában ezt írta: „A megrázkódtatáson immáron túljutottam, és úgy tekintek az egészre, mint bármi másra, ami nem éppen könnyű dolog. ...Legyünk-e hát e tapasztalat alapján okkultisták? A legkevésbé sem; mindössze gondolatátvitelről van szó. Ha ez bebizonyosodik, el kell hinnünk – de akkor már nem lelki jelenség lesz, hanem tisztán szomatikus, viszont első rendű újdonság. Addig viszont hallgassunk róla a némák szótlanságával. ... Él bennem némi aggodalom, hogy valami nagy dologra kezd rájönni, de felhasználása igen komoly nehézségekbe fog ütközni.” (F 75) Ferenczi megnyugtatója, hogy „Az okkultista hajlam legcsekélyebb nyomát sem tudom magamban felfedezni; emiatt kár lenne aggódni” (Fer 76). Ahogy nőtt Ferenczi lelkesedése, úgy fokozódott Freud ironikus távolságtartása: „Kedves Barátom, Biztosan meg van rökönyödve, hogy nem reagáltam megrendítő közlésére, miszerint Ön egy valóságos médium... Látom jönni a feltartóztathatatlanul közelgő sorsot, s észreveszem, hogy a sors Önt rendelte arra, hogy fényt derítsen a misztikára és hasonló dolgokra. Éppoly hiábavaló, mint szűkkeblű dolog volna Önt visszatartani ettől. Mégis, úgy vélem, megéri megpróbálkozni azzal, hogy legalább lassítsuk a sors menetét. Arra szeretném kérni Önt, hogy még két évig titokban gyűjtögessen s csak 1913-ban lépjen elő a *Jahrbuch*-ban és nyíltan. Ön ismeri a gyakorlati ellenérveimet és titkolt kínos érzéseimet.” (F 185)

A „titkos” gyűjtögetések – mint tudjuk – folytatódtak. A levelezésből az is kiderül, hogy Freud figyelemmel kísérte ezeket a munkálatokat, és olykor módszertani tanácsokat is adott a kísérletekhez.

„Jung azt írja, – válaszol például Freud Ferenczi további indukciós kísérleteire – hogy az okkultizmust is meg kellene hódítanunk, s engedélyemet kéri, hogy hadjáratra induljon a misztika birodalmába. Úgy látom, egyikőjüket sem lehet visszatartani. Legalább egymással összhangban járnának el – veszélyes expedíciók ezek, és ide nem tudom követni önöket.” (F 216)

Gyimesi, aki értekezésében végig követi az okkultizmus és a pszichoanalitikus mozgalom belső történetét illetve érintkezéseit a spiritiszta mozgalmakkal, lényeges különbségekre mutat rá: „Míg a korai lélektan transzcendenciára nyitott kutatóit, mint Myers, Flournoy vagy James, a spiritiszta médiumok tanulmányozása valamiféle spirituális tudattalan elméletéhez vezette, addig az okkult jelenségekkel kapcsolatban meglehetősen ambivalens Freud mindenkor az immanens, intrapszichikus kauzalitást kereste. Előbbieknél éppen a spiritiszta jelenségek racionális analízise vezetett a pszichológiai dimenzió *rejtett potenciáljainak* feltételezéséhez mely a szokatlan jelenségek spiritiszta magyarázatát

volt hivatott érvényteleníteni.”²⁷ Ne feledjük, ez a kor a fizika eladdig rejtett erői felfedezésének kora (Röntgen, katódsugárzás, változó földmágnesesség stb.) E rejtett erők megismerésének élménye joggal töltötte el nagy reményekkel a modern embert, s keltett a pozitivista materialista-objektivistá magyarázatok mellett új modern okkultista várakozásokat is, azonban jogos Gyimesi Júlia megállapítása, hogy: „Noha pszichológiájukban a természetfeletti tapasztalatok objektív megértésére és tudományba illesztésére törekedtek, azok racionalizációját a psziché természetes képességeként való meghatározásaként végezték el, így valójában nem a titokzatos jelenségeket övező misztikumot oszlatták el, hanem csupán áthelyezték azok dimenzióját az emberfelettiből az emberibe.”²⁸

Freud nem volt okkultista, természettudományos magyarázatot keresett, s „a lélek rejtett dimenzióinak valóban racionalista elméletét dolgozta ki, mellyel nem csupán elhatárolódott a tudattalan spirituális felfogását képviselő rivális elméletektől, hanem a modern ember önmagáról való tudásának radikálisan új formáját alapozta meg.”(71.o.) Ferenczi pedig meggyőződése szerint szinte mindvégig Freud intencióit követte. Akkor is, mikor a telepátia jelenség átfogó és szisztematikus pszichológiai elemzését szorgalmazta, még ha Freud éppen a tudományos pozíciót féltve nem bátorította is ebben.

Ha viszont ez az értelmezés helytálló, akkor Jung és Ferenczi felfogásbeli különbsége, amely kezdetben annak tűnhetett, talán nem is metafizikai természetű, és végső soron nem is gyökeres. Úgy gondolom, hogy Ferenczi szövegének kontextusa megengedi az ilyen értelmezést is. A Freud által megnevezett, az emberiség három narcisztikus sérülését okozó három nagy felfedezés: Kopernikusz, Darwin és ő maga, Freud. E harmadik hozta a tudattalan felfedezését, azt a felismerést, hogy az ember nem úr a saját Én-jében sem, akkor és ott is tudattalan erők kormányozzák, amikor azt véli, hogy öntudatának teljes birtokában cselekszik. Ezek a traumák monista sőt, materialista keretben az ismert vagy remény szerint feltárható természeti törvények alapján értelmezhetők. Kérdés, hogy mit jelent a lehetséges negyedik „narcisztikus sérülés”, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk...”

Láttuk, hogy már a „prefreudianus” Ferenczitől sem volt idegen ilyenfajta gondolatok. Egy korai rövid és kevésbé méltatott írása, A tudás mérlege címmel jelent meg a Bródy Sándor szerkesztette *Jövendő* c. lap természettudományos rovatában 1903. december 27-én²⁹ Ez a cikk egyfajta ismerettani összefoglalója Ferenczi nézeteinek, és gondolatai e tekintetben egész pályá-

²⁷ Gyimesi, 2011, 71.o.

²⁸ Gyimesi: 2011, 71.o.

²⁹ Ferenczi S.: *A tudás mérlege* – Új megj. In: Mészáros J. szerk. 1999.190-192.o.

futása során nem változtak. Erősen bírálja a természettudományban uralkodó mechanisztikus redukcionista törekvéseket, „amikor a lelki jelenségeket is természettudományi fogalmakkal igyekeznek meghatározni, és anyagi, atomisztikus alapon próbálják magyarázni önmagukat, a saját egyéniségüket is.”³⁰

Megérne egy alaposabb vizsgálódást az „a *panteizmusnak*, helyesebben *pánpszichizmusnak* ez az elmélete”, amit Ferenczi Kant ismeretтанára alapozva felvillant. Azonban itt csak három mozzanatot emelek ki, és csak a harmadikra térek ki bővebben. Egyfelől Ferenczi – Haeckel alapján, akiről ebben a népszerű ismertetésben nem tesz említést – hitet tesz a monizmus mellett: „Az egyetlen dogma, amelyet ma minden művelt embernek vallania kell: a monizmus, vagyis az a hit, hogy a világ egységes.”³¹

Gondoljunk arra, hogy ez az időszak a természettudományok új típusú forradalmainak kora: a már-már nyugvópontonra érkezettnek tűnő természettudományos rendszerek hirtelen megváltoztak, új „rejtélyes energiákat” fedeztek föl, a világ új dimenziói tárultak föl egészen új megközelítésekben. És itt most nem csak pl. Röntgen felfedezésére, az X sugárra, vagy Einstein relativitás-elméletére kell gondolnunk, hanem pl. a matematikus Georg Cantor „átlós eljárására”, amellyel az észlelés számára hozzáférhetővé tette azt a tényt, hogy többféle matematikai végtelen van, és hogy a (nem megszámlálhatóan végtelen) valós számok többen vannak, mint a (megszámlálhatóan végtelen) természetes számok. Nem véletlen például Bertrand Russell lelkesedése: „A matematikai végtelent korábban körülvevő nehézségek megoldása valószínűleg a legnagyobb eredmény, amivel csak korunk dicsekedhet. ...az elmúlt korok legkiválóbb elméi próbálták megválaszolni, azokat a látszólag megválaszolhatatlan kérdéseket, amelyeket az éleai Zénon feltett. Végül Georg Cantor megtalálta a feleletet, és meghódított az értelem számára egy új és hatalmas birodalmat, mely eddig a káosz és az ősjátszának volt átengedve.”³²

Visszatérve Ferenczi írásához, a második elv („hitágazat”): A fizikai világban tapasztalható egység elve „lényegében azonos kell, hogy legyen azzal, amelynek uralmát a saját lelkivilágunkban tapasztaljuk. Ha másként volna, megdőlné a monizmus is.”³³ Ez a tétel, amelyet maga illet spinozai értelemben vett panteizmus illetve pánpszichizmus néven, ebben a korszakban a legkevésbé sem rendkívüli.

A harmadik elv az, amely itt különösen figyelemre méltó. Mindebből következik, állítja föl a paradoxont Ferenczi, hogy „még ha nem is hagyjuk el a

³⁰ Ferenczi S.: *A tudás mérlege*. im. 191.o.

³¹ Ferenczi S.: *A tudás mérlege*. ih. 191.o.

³² A matematika tanulmányozása. In.: *Miszticizmus és logika*. Magyar Helikon Bp. 1976. 102.o.

³³ Ferenczi: *A tudás mérlege*. ih. 191.o.

szorosan természettudományos alapot, akkor is megdől a *tudatos és tudattalan* közti éles határvonás lehetősége. És itt újra paradox kijelentést kell tennem: amit öntudatnak nevezünk, az lényegében öntudatlan. Az öntudatlan pedig igen sokszor magán viseli a tudatosság, értelmesség bélyegét.”³⁴ Amire itt igazán érdemes felfigyelni, az maga az érv, amit e paradoxon alátámasztására fölhasznál: „Tudatosnak mondjuk például a gondolkodást. Tényleg tudatos is, mert tudunk róla. De csak azt tudjuk, hogy van. Azt, hogy miképp történik, mi a lényege, nem tudjuk, nem érezzük. Úgyhogy a bölcseleő nem akkor mond igazat, amikor azt mondja ‘ich denke’, hanem amikor azt mondja: ‘Es denkt in mir.’ ‘Valami gondolkodik bennem.’ Vagyis a tudatos gondolkodás lényege öntudatlan.”³⁵ Az ismeretelmélettel foglalkozó filozófusok jól ismerik az idézetet. Ez mondhatni a legnagyobb horderejű „antikarteziánus krédo”, nem Kanttól, hanem kortársától, a fizikus és filozófus göttingeni tudós professzortól, G.C. Lichtenbergtől származik. Az ő egyik nevezetes aforizmája, ami azóta is az egyetlen igazán releváns alternatívája a descartes-i cogito elvnek. Tudjuk, Descartes számára amennyire – legalábbis elméletileg – elképzelhető volt, hogy érzékszerveink minden tekintetben megcsalhatnak bennünket, annyira megkérdőjelezhetetlennek tartotta, hogy a gondolkodó én sajátmagáról, önmaga gondolkodó voltáról biztos tudattal, azaz öntudattal rendelkezik. Ezt az elvet nagyon sok szempontból bírálat tárgyává tették a következő évszázadokban, kivéve egyetlen mozzanatot azt az elvet, hogy az ego, aki tudatában van önmagának, egyben teljes mértékben uralja is öntudatát. Lichtenberg pedig éppen ezt nem tartja magától értetődőnek. Arra figyelmeztet, hogy félrevezető, vagyishogy túlságosan sok azt állítani, hogy Én gondolkodom. Helyénvalóbb lenne helyette ezt mondanunk, hogy „Valami gondolkodik bennem”. Freud, akinek Lichtenberg az egyik kedvenc gondolkodója nem hiába írta: „Joggal mondta róla Goethe, hogy tréfás ötletei voltaképpen mély problémákat rejtenek; talán még helyesebb lenne azonban azt mondani, hogy Lichtenberg ötletei problémákat oldanak meg... Lichtenberg legnagyobb erénye a bennük foglalt gondolat s az a pontosság, amellyel célba talál.”³⁶

A „gondolódik”, a „valami gondolkodik bennem”, avagy „valami felöltik bennem” lichtenbergi ötlet a huszadik század elején meglehetősen ismert és népszerű gondolat volt. Azt tanította mindazoknak, akik nem tudták elfogadni

³⁴ Ferenczi: *A tudás mérlege* 191.

³⁵ Ferenczi: *A tudás mérlege* 191.

³⁶ S. Freud: *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*. Gondolat, Bp. 1982. 109.o. Ha valaki összegyűjtené azokat a huszadik századi gondolkodókat, akikre ennek a titkos „titkos klasszikusnak” egyik vagy másik ötlete nagy hatással volt, s akik mondandójuk megfogalmazásakor Lichtenberg egyik vagy másik aforizmáját hívták segítségül akkor a névsort Ernst Machtól, Sigmund Freudtól, Pólya Györgytől L.Sz.Vigotszkijon és Ferenczi Sándoron át Wittgensteinig és tovább hosszan kellene folytatnia.

azt a Descartes-től eredő racionalista hagyományt, mely szerint az Ego tökéletesen azonos önmagával, és ennek maradéktalanul tudatára is juthat, hogy az én-fogalom nem kizárólag valamilyen homogén atomi (végső és oszthatatlan) entitásként gondolható el, hanem ellenkezőleg, valami olyan belső struktúrával rendelkező szubjektumnak, amelynek nincs feltétlenül garantált szabad hozzáférése önmagához. Itt még egy további kitérőt kell tennünk. A filozófusok Kant Észkritikája óta alapvető fontosságúnak tartják a metafizika úgymond kopernikuszi fordulatát: azt a belátást, hogy *nem* a megismerés igazodik a tárgyakhoz (ahogyan az egymással szívósan hadakozó empirista és racionalista újkori gondolkodók addig mindannyian hallgatólagosan előfeltételezték). Nem azt kell kérdeznünk, hogy vajon a racionális belátás vagy pedig a tapasztalat vezeti-e az embert a tárgyról való biztos tudáshoz, hanem azt a kérdést kell föltennünk, hogy, miként lehetséges egyáltalán tudás, azaz, milyen tulajdonságokkal kell bírnia egy tárgynak, ahhoz, hogy mi képesek legyünk megismerni. „Az észnek ... bár tanulnia kell a természettől, de nem az iskolás gyermek módján, akinek a tanító azt beszél, ami neki tetszik, hanem a hivatásos bíró módján, aki rászorítja a tanúkat, hogy az ő kérdéseire válaszoljanak.”³⁷ Ez a Kant által javasolt fordulat valóban forradalmasította a természettudományok alapjául szolgáló ismeretelméletet. Azonban – s ezt már Kant kortárs bírálói (Herder, Hamann, Lichtenberg) is felrótták neki: a megismerő szubjektumot, az Én-t lényegében ő is, akárcsak Descartes, csupán egy öntudattal bíró atomisztikus individuumként fogta fel. Márpedig az elvont, elszigetelt („karteziánus”) ego egyedül, önmagában nem képes végrehajtani a második kopernikuszi fordulatot. Mivelhogy ami az én-ben „gondolódik”, az nem pusztán az én-ből fakad, hanem éppannyira más én-ekkel közös tudatból, a közös nyelvet használók közös tudatából.³⁸ A kanti értelemben vett megismerésben alapvető szerepet játszó ’szemlélet’ és ’fogalom’ nem adódik eleve a megismerő én számára, hanem csak kulturálódás, szocializálódás útján bontakozik ki, és csak egy jórészt tudattalan és spontán tanulási folyamat eredményeképpen születik meg. Az egyén tehát egyfelől nem elszigetelt atom, hanem társas én. Másfelől (s ez a szemlélet vezet majd a pszichoanalízis irányába), a gondolkodó én tudata korántsem homogén: olyan folyamatok zajlanak benne, amelyek némelyikéhez nincsen közvetlen hozzáférése, sőt tudomása sincsen. Vagyis az én-fogalomban a 18. század második felében megjelentek egy kifejezetten antikarteziánus paradigma körvonalai, amelyek filozófián túli

³⁷ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* (Kis János ford.) Atlantisz Kiadó, Bp. 2004. 30.o.(B XIII)

³⁸ Ezt a kérdéskört nagyon alaposan körbejárta Kelemen János: *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában* c. könyvében. Akadémiai Kiadó, 1990

következményeit csak mintegy száz-százötven évvel később kezdték összefüggő elméletekbe foglalni.

Az bizonyosra vehető, hogy az „es denkt in mir” utalás nem véletlen Ferenczi korai írásában. Feltehetően jól ismerte Lichtenberg írásait, van, ahol névvel is hivatkozik rá. Így például 1909-es előadásában idézi egyik Lichtenberg – „A 18. század egyik legszellemesebb német írója” – egyik paradox kérdését, hogy miért nem jut eszébe a tudósoknak, hogy felfedezéseik nemcsak nagyító, de kicsinyítő üveg segítségével is lehetne jutni. Így „az örökös bűvárkodó kutatást, a mely a részletekbe ássa be magát, és az *egész* feletti áttekintésről megfeledkezik nem árt időnként abbahagyni, és az eddig nyert eredményeket bizonyos távlatból egységesen áttekinteni.”³⁹

Végigtekintve Ferenczi egész pályáján azt találjuk, hogy késői felvetése a lehetséges „negyedik sérülés”-ről egyáltalán nem jelent fordulatot. Ferenczi ezt a felvetést hosszú évek analitikus tapasztalatában megélt élményei alapján, egy (potenciális) *tudományos* közösség számára rögzítette. Ne feledjük: már Freud is azt állította, hogy az önhitt emberiség három nagy traumáját *tudományos* felismerések okozták. S éppen ezért Ferenczi negyedik narcisztikus sérülésről tett utalását a korábbiak fényében érdemes úgy szemlélni, hogy ez a gondolata – legalábbis anticipációja szerint – egykor még lehet, hogy az elismert tudományos felfedezései közé fog tartozni.

Más kérdés, hogy ez a „trauma” további érdekes általánosabb tudománykritikai megfontolásokra ad okot. Ilyesmiken gondolkodott el Max Weber, amikor 1917-ben a német „Szabad diákszövetség” kérésére előadást tartott „A szellemi munka mint hivatás” címmel.

Weber Tolsztojt idézi, mert ő vetette fel legélesebben a modern civilizáció nagy dilemmáit. Tolsztoj nyomán elgondolkodik azon, hogy a halál a kultúra számára *nem* értelmes jelenség. „Éspedig azért nem, mert a civilizált, a haladásba, a végtelenbe behelyezett egyedi életnek a maga saját, immanens értelme szerint nem szabadna befejeződnie. Mert hiszen aki benne van, az előtt mindig ott áll még a további haladás; akárki meghal, sohasem a csúcson áll, mert a csúcs a végtelenben van...”⁴⁰ Tolsztoj kései regényeiből olvashatjuk ki azt a felismerést is, fűzi hozzá Weber, hogy a régi öregek számára a halál az élet szerves körforgásába helyezkedve a saját benső értelme szerint is a természetes és megnyugvást hozó befejezést jelentette, azt, hogy „nem volt már több rejtvény, amit meg akart oldani”. Ezzel szemben a modern kultúra embere ’bele van helyezve’ abba a folyamatba, amelyben a civilizáció szüntelenül gazdagodik gondolatokban, tudásban, problémákban, s így ő belefáradhat az életbe, de

³⁹ Ferenczi Sándor: A psychoneurosisokról. A Budapesti Orvosi Kör 1909 évi előadásyclusából. In: *Lélekelemzés*. Dick Manó kiadása. Bp. 1909. IV. 64.o.

⁴⁰ Max Weber: *A tudomány és politika mint hivatás*. Kossuth, Bp. 1995. 30. o.

nem érezheti azt elégnek. Mert abból a tengernyi újból, amit a szellemi élet nap mint nap megszült, ő csak egy parányit részt tud megkaparintani, és mindig csak valami átmenetet, semmi végérvényeset; ezért számára a halál értelmetlen tény. S minthogy a halál értelmetlen, önmagában a kultúrával áthatott élet is az, hiszen éppen a maga értelmetlen „haladni akarásával” bélyegzi értelmetlenségé a halált.” Ebből következik a nagy kérdés, hogy voltaképpen „mi a tudomány hivatása az egész emberiségen belül, és mi az értéke?”⁴¹

A tudományos munka soha nem előfeltevés nélküli, mondja Weber, hiszen „mindennemű tudományos munkának mindig előföltévése az, hogy érvényesülnék a logikai és metodikai szabályok: a világban való orientálódásunknak ezek az általános alapjai [ezek kevésbé problematikusak]... De előföltévése még az is, hogy a tudományos munka eredménye *fontos* abban az értelemben, hogy tárgya *'megismerésre méltó'*. És nyilvánvaló itt rejlik az összes problémánk. Mert ez a feltevés már nem bizonyítható a tudomány saját eszközével. A tudomány végső értelmére csak *utalni* lehet, s azt azután el kell utasítanunk vagy el kell fogadnunk, az élettel kapcsolatos saját végső állásfoglalásunktól függően.”

Webernek ezek a később a modern szimbolikus logika egyik legkomolyabb teorémájában új értelmet nyerő felismerései váratlan megvilágítást adnak a modern okkultizmus problematikájának is. Hiszen, ha jogosnak tűnik a természetre és kozmoszra vonatkoztatva megkérdezni, hogy vajon méltók-e a megismerésünkre, akkor belátható, hogy a modern tudományképhez idomuló okkultista törekvések céljával kapcsolatban is föl kell tennünk ugyanezt a kérdést: az okkult vizsgálódások tárgya vajon méltó-e a megismerésünkre. – Ugyanis, minthogy a modern paratu-domány többnyire természettudományos igényekkel közeledik a feltárandó misztikus világhoz, ezért ha kapunk is választ a feltett kérdéseinkre (pl. tényleg felfedezünk ismeretlen kommunikációs „csatornákat”), ez az eredmény éppúgy nem lesz képes nekünk megnyugvást hozni, ahogy a folyamatosan haladást produkáló tudomány sem. Lehet, hogy a szkeptikus természettudós tartózkodó, óvatossága nem „ellenállást” (és itt most nem a bornírt, harcos materialista lapos szkeptikus ítélkezéséről van szó), hanem rezignáltságot jelent? Lehet, hogy voltaképpen nem a „negyedik traumával” nem kíván szembesülni, hanem már ismeri azt a kezdeti eufória után bizonyosan föllépő csalódottság érzését, amit Weberrel közel egyidőben, a tolsztojanizmusra nyitott Ludwig Wittgenstein előre jelez a *Logikai-filozófiai értekezés* bevezetőjének végén? Wittgenstein itt kifejezi azon meggyőződését, hogy az értekezésében felvetett problémák lényegileg végleges megoldást nyertek, de hozzáteszi: „És ha ebben nem tévedek, akkor e munka értéke másodszorban éppen abban áll, hogy megmutatja – milyen kevés intéződött el ezeknek a problémáknak a megoldásával.”

⁴¹ Max Weber: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth. Bp.1995. 30-31.o.

ARCHÍVUM

Nekrológ: Ferenczi Sándor (1933)*

*John Rickman***

Dr. Ferenczi Sándor halálával a Társaság egyik legvakmerőbb elméleti gondolkodóját veszítette el. Több mint 30 éven át közölt (először magyarul, később németül és angolul) tanulmányokat a mentális energia fizikai formában való megjelenéseiről, az ösztönkésztetések megváltozott fiziológiai állapotokként való kifejeződéséről. Egészében véve nem annyira azon tényezők érdekelték, amelyek a kifejezés szokatlan fizikai eszközeinek alkalmazásához vezettek, hanem sokkal inkább a „lelkiből a szomatikusba való átalakulás” mechanizmusai, tehát középponton volt azon kutatók között, akiknek legfőbb érdeklődése a szorongás és a bűn mentális életre gyakorolt hatása (a pszichoanalízis jelenlegi törekvése) és azok között, akiknek munkája leginkább a pszichikus kutatás leíró területét érinti.

* A fordítás alapjául szolgált: Rickman, J. (1933): Obituary: Sandor Ferenczi. In: *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 28: 124–125.

** John Rickman (1891-1951), brit pszichiáter és pszichoanalitikus. 1922-ben lett tagja a Brit Pszichoanalitikus Egyesületnek, amelyben vezető szerepet játszott, 1947 és 1950 között elnöke volt. Fontos szerepe volt a londoni pszichoanalitikus intézet megalapításában (1924). Miután 1920-ban Freud analizálta, 1928 és 1930 között többször is volt analízisben Ferenczinél, később, 1941-ben pedig Melanie Kleinnél is, akinek elméletei egy időben közel álltak hozzá, azonban végül az úgynevezett "középső csoporthoz" ("Middle Group") csatlakozott, amelynek Bálint Mihály is tagja volt. 1927-ben ő szerkesztette Ferenczi Sándor második angol nyelvű *Further Contributions to Psychoanalysis* című gyűjteményes kötetét. "John Rickman hírnevét a pszichoanalízis nagy-britanniai megszervezésében betöltött úttörő szerepe..., harcos pacifizmusa, a pszichiátria reformjának megvalósítása érdekében a háború alatt végzett tevékenysége ... általánosságban pedig a kiscsoportok lélektanával kapcsolatos elképzelései alapozták meg" (Elisabeth Roudinesco – Michel Plon: *Dictionnaire de la psychanalyse*. Fayard, Paris, 1997, 904.). Életéről és munkásságáról lásd még Pearl King: *The rediscovery of John Rickman and his work*. In: *No Ordinary Psychoanalyst: The Exceptional Contributions of John Rickman*. Karnac, London, 2003, 1-68., valamint John Rickmanra vonatkozó adat többhelyütt található a *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkel* című kötetben (Thalassa és Imágó Egyesület kiadása, Budapest, 2010).

Legfontosabb hozzájárulása a pszichikus kutatáshoz a *Valóságérzék fejlődésfokai*-ról szóló tanulmánya*, melyben feltárta, hogy a külvilág fejlődő észlelése a fantáziákról való lassú lemondásnak feleltethető meg, és hogy ezek a fantáziák a gyermek saját magáról alkotott képzetén alapulnak. E kutatásaihoz szorosan kapcsolódik azon meglátása, mely szerint az elme annak érdekében, hogy elrejtse maga elől saját védtelenségét – melyet megsemmisítő és szétbomlasztó belső izgalomként él meg – vagy a külvilágnak tulajdonítja azt, ami valójában önmagához tartozik, vagy önmagának tulajdonítja azt, ami valójában külső. Legfőbb felfedezéseit két legkiválóbb tanítványa ültette át azokra a területekre, amelyeket előbb-utóbb minden pszichológusnak meg kell hódítania; Dr. Róheim Géza jelenleg a bennszülöttek mágikus hiedelmeivel foglalkozik, Melanie Klein pedig a civilizált gyermekek hasonló hiedelmeivel.

Freud professzor után senki sem tett hozzá többet a pszichikus kutatás kritikai analízisének pszichoanalitikus megközelítéséhez; első volt azonban az új elképzelések iránti lelkesedésében. A neurológus számára a telepátia fogalma új elképzelés; kutatásra érdemes fogalomként üdvözölte azt. Noha nem publikált általában szupernormálisként osztályozott megfigyeléseket, köztudott, hogy évekig gyűjtött adatokat, ám nem jutott megfelelő bizonyítékhoz, mely megalapozott volna egy tanulmányt. Ha valaki fitymálóan megjegyezte, hogy a telepátia nem más, mint véletlen egybeesés, vagy más kézenfekvő magyarázatot adott, megrótt a fitymálót tudománytalan attitűdjéért, és figyelmeztette őt arra a szinte általános hibára, amelybe a tudomány emberei esnek, ha dogmatizálnak. Ilyenkor rámutatott arra, hogy még a személyes neurotikus előnyt szolgáló vágyteljesülések is objektíven igazak lehetnek.

Amikor a szupernormális jelenségek bizonyítékát kérték rajta számom, melyet oly szívesen látott volna, sajnálatát fejezte ki, hogy a várakozás nem mindig hozza meg a kívánt eredményeket.

Ilyen tudóst veszítettünk el; ám a személyes barát elvesztését is gyászoljuk. A tudományban való tehetsége a barátságra való képességéből fakadt, abból a tehetségéből, hogy elfogadjon és teljes egészében élvezzen mindent, ami előtte volt, anélkül, hogy bolonddá tennék. Éleselméjűségével mindenkiben meglátta, ami zseniális, produktív és szilárd, ugyanúgy, ahogyan az öregasszony meséjében is meglátta a tudományos elméletet. Élete az elme és a szív együttműködésének ritka egysége volt. Lelkes és romantikus vérmérséklete még a szenvedés éveiben is megőrizte fiatalosságát és jóságát, még akkor is, ha szembeálltak vele vagy félreértették.

Gyimesi Júlia fordítása

* Ferenczi S. (1913): A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük [Entwicklungsstufen des Wirklichkeitssinnes]. Legújabbán lásd in: *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s.a.r.: Erőš Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000, 97-105.

***Jung, Freud és egy újonnan
felfedezett 1909-es levél a Poltergeist-témáról
(1963)****

*Fodor Nándor***

Személyes büszkeséggel és elégedettséggel tölt el, hogy beszámolhatok egy hosszú és rendkívül érzelmes levél felfedezéséről, amelyet Freud írt Jungnak azután, hogy Jung bemutatta a fantasztikus „Poltergeist” jelenséget Freud dolgozósobájában 1909. március 25-én.

E levél szinte hihetetlen tartalma lehet az oka annak, hogy Ernest Jones Freud-életrajzában néhány, csupán futó megjegyzéssel siklik át felette.

Köszönettel tartozom Ernest L. Freudnak, hogy a Sigmund Freud Copyrights Ltd. nevében engedélyezte e figyelemre méltó levél teljes megjelentetését. – F. N.

Mikor negyed évszázaddal ezelőtt válaszúthoz érkeztem, Freud mentett meg egy szégyenletes helyzettől. Kollégáim kifogásolták, hogy pszichoanalitikus elveket alkalmazok a parapszichológiai kutatásban és lemondattak a londoni Pszichikus Kutatás Nemzetközi Intézetének kutatási igazgatói posztjáról.

A Thornton Heath-i kopogó szellem kevert ebbe a bajba. Ahogy azt már néhány évvel ezelőtt leírtam¹, Freud beleegyezett, hogy elolvassa a kutatásomról szóló kéziratomat és nagylelkű szavakkal méltatta azt. Mindez azzal a közvetlen hatással járt, hogy elhallgattatta az ellenségeimet, és igazolta azt a döntésem, hogy a parapszichológiát a pszichoanalízisre cseréltem.

* A fordítás alapjául szolgált: Nandor Fodor (1963): Jung, Freud, and a Newly-Discovered Letter of 1909 on the Poltergeist Theme. *The Psychoanalytic Review*, 50B: 119-128. A szövegletes zárójelekben lévő jegyzetek a jelen fordítás szerkesztőjétől származnak.

** Fodor Nándor (született 1895. május 13., Beregszász – elhunyt 1964. május 17., New York) magyar származású, angol és amerikai pszichikus kutató, pszichoanalitikus, író és újságíró, a Poltergeist-jelenség, a kísértettjárta házak és más paranormális jelenségek vezető kutatója. Pszichoanalitikusként elsősorban a prenatális fejlődéssel és az álomelemzéssel foglalkozott, hírnevét azonban elsősorban fő művének az *Encyclopedia of Psychic Science* [Pszichikus tudomány enciklopédiája] című könyvének köszönheti.

¹ Nándor Fodor: Freud and the Poltergeist. In: *Psychoanalysis*, Vol. II, No. 4, 1955-56.

Egy ideig ismeretlenek voltak számomra a motívumok, amelyek arra késztették az akkor már ágyban fekvő Freudot, hogy elolvassa bonyolult kéziratomat. Deus ex machina volt számomra és kérdés nélkül elfogadtam, hogy csodálatos módon belépett az életembe. Nem volt okom arra gyanakodni, hogy a Poltergeist bármilyen személyes jelentéssel bírna Freud számára. Csak 1957-ben, mikor megjelent Ernest Jones Freud-életrajzának harmadik kötete, csak akkor fedeztem fel álmélkodva, hogy a Poltergeist szó egy rejtélyt idéz fel Freud korábbi életéből. Úgy gondoltam, hogy ez lehetett az oka annak, hogy Jones, saját fordításában, megjelentette Freud nekem szóló levelét². A rejtély egy Freud és Jung között megtörtént eseménnyel volt kapcsolatos, amelyről Jones a következőképpen számolt be³:

1909. március 25-én, egyik első látogatása során Jung megdöbbenő tapasztalati szórakoztatta Freudot, és bemutatta Poltergeist-képességét azáltal, hogy különböző zajokat idézett elő a bútorokon. Freud bevallotta, hogy nagy hatást gyakorolt rá a jelenség és megpróbálta utánozni azokat Jung távozása után. Azt találta azonban, hogy nyilvánvaló fizikai okoknál fogva semmilyen hangot sem tud előidézni, és megállapította, hogy hiszékenysége eltűnt Jung személyiségének varázsával. Együttal levelet is írt barátjának, hogy figyelmeztesse, ne vesztse el a fejét az ügyben.

Freud valójában nem azonnal írt. Pontosan három hétbe telt neki, hogy visszanyerje higgadtságát. Jones, az okkult iránti személyes előítéletei okán, olyan fölényesen próbálta meg kétségbe vonni és semmibe venni e figyelemre méltó történetet, ahogyan csak tudta. Mivel Freud nem tudta, mit tegyen saját zavarával, megengedte magának, hogy növekedjen szkepticizmusa a napok múlásával, és Jonest követte. Mikor néhány évvel később Jung Freud jóváhagyását kérte, hogy (Ferenczivel együtt) felfedezzék a miszticizmus területét, Freud a következőket írta Ferenczinek (1911. május 11.)⁴:

Úgy látom, egyikőjüket sem lehet visszatartani. Legalább egymással összhangban járjanak el – veszélyes expedíciók ezek, és ide nem tudom követni Önöket.

² Jones, E.: *The Life and Work of Sigmund Freud*, Vol. III. 396. Jones a saját fordítását használja. A *Psychoanalysis*-ben megjelent fordítás Theodore Reiké. Ernest Jones hibásan a *Haunted People, The Story of the Poltergeist Down the Centuries* című könyvet idézi. Ez egy korábbi írás. A szóban forgó kézirat címe *On the Trail of the Poltergeist* (Citadel Press, New York, 1958).

³ Jones, E.: *The Life and Work of Sigmund Freud*, Vol. III. 383-84.

⁴ Idézi E. Jones: *The Life and Work of Sigmund Freud*, Vol. III. p. 387. [A teljes levelet lásd magyarul, in: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor Levelezés. I/1. kötet (1908–1911)*. Szerk.: E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch, A. Haynal. A magyar kiadást s. a. r. és szerk.: Erős Ferenc és Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2000, 399.]

Könnyű kitalálni, hogy a megdöbbenő tapasztalatok, amelyekről Jung számolt be Freudnak, a pszichikus jelenségekkel kapcsolatos kalandjait érintették. A levél, melyben Freud azt javasolta Jungnak, hogy „ne veszítse el a fejét”, zárva ejtő volt Jones számára. Ebben ugyanis Freud túllépett egy határt, és – a későbbi események fényében – kínos helyzetbe hozta magát. Ez a levél és annak az eseménynek a teljes története, mely nyomán megszületett, nem volt ismert egészen az *Atlantic Monthly* múlt novemberi számáig. Ebben, Jung posztumusz *Emlékek, álmok, gondolatok* című művének egy előzetesen kiadott fejezetével együtt jelent meg a levél.⁵

Ahogy Jung titkára, Aniela Jaffé idézi⁶, Jung a következőképpen számolt be a Freudnál történt emlékezetes látogatásáról:

Nagyon érdekelték Freud nézetei a prekognícióról és általában a parapszichológiáról. Amikor 1909-ben ellátogattam hozzá Bécsbe, megkérdeztem, miként vélekedik róla. Materialista előítéletéből kiindulva az egész kérdéskomplexumot elutasította mint esztelenséget, és közben oly mértékben felszínes pozitívizmusomra hivatkozott, hogy nehezemre esett viszonylag higgadtan válaszolni. Még jó egynehány év telt el, míg Freud felismerte, hogy mennyire komoly dolog a parapszichológia, és mennyire valóságosak az „okkult” jelenségek.

Mialatt Freud az érveit sorolta, sajátos érzésem támadt. Mintha a rekeszizmom vasból volna és átizzana – izzó rekeszizom boltozatá válna. Ebben a pillanatban akkora robaj tört fel a közvetlenül mellettünk álló könyvszekrény felől, hogy mindketten szörnyen megijedtünk. Azt hittük, ránkomlik a szekrény. Hajszálla úgy hangzott.

– Ez az úgynevezett katalitikus extreriorizációs jelenség – mondtam Freudnak.

– Ugyan – válaszolta erre –, ez maga a megtestesült téboly!

– Szó sincs róla – feleltem –, téved, professzor úr. És annak bizonyítására, hogy igazam van, előre megjósolom: hamarosan ugyanilyen robajt fogunk hallani! – És csakugyan: alighogy szavaimat kimondtam, felhangzott a szekrényben ugyanaz a robaj!

Ma sem tudom, honnan vettem ezt a biztonságot. De teljes bizonyossággal tudtam, hogy a csattanás meg fog ismétlődni. Freud csak bámult rám döbbenten. Nem tudom, mit gondolt vagy mit nézett! Ez az élmény mindenesetre felébresztette bizalmatlanságát irántam, én pedig úgy éreztem, hogy megbántottam valamivel. De erről soha többé nem beszéltem vele.

⁵ C. G. Jung: *Memories, Dreams and Reflections*. Pantheon Books, New York, 1963.

⁶ *The Atlantic*, Nov. 1962, pp. 51-52. Idézve a Pantheon Books kiadójának a szerzőhöz (F.N.) 1963. március 7-ei engedélyével. [Idézet a magyar kiadásból: C. G. Jung: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa Kiadó, 1987, 193-194.]

Freud Junghoz szóló újonnan felfedezett levele

Ez egy nagyon különleges mese. Mielőtt elmondanánk fel kell tárnunk a másik részét a titoknak, amelyről az *Atlantic*-ban megjelent cikk szigorúan hallgatott. Erre az a levél világít rá, amelyet Freud írt Jungnak. Íme a teljes szöveg⁷:

Vienna IX, Berggasse 19 / April 16, 1909

Kedves Barátom,

Figyelemre méltó, hogy azon az estén, amikor formálisan örökbe fogadtam mint legidősebb fiamat, utódommá és koronaherceggé szentelve – *in partibus infidelium* – akkor és ott meg kellett fosztatnia atyái méltóságomtól. Úgy tűnik számomra, hogy e megfosztás éppen annyi örömet okozott Önnek, mint a személyébe való beruházás nekem. Most félek, hogy ismét vissza kell lépnem az apa szerepébe Önnel szemben azzal, hogy feltárom nézeteimet a Poltergeist jelenségről. Ezt azért kell megtennem, mert az én elképzeléseim különböznek attól, amit Ön szeretne gondolni.

Nem tagadom, hogy az észrevételei és a kísérlete erőteljes hatást gyakoroltak rám. A távozása után úgy döntöttem, hogy néhány megfigyelést teszek, és a következő eredményekhez jutottam. Az utcai szobámban folyamatos recsegő hangok vannak, amelyek nyilvánvaló oka, hogy a két nehéz egyiptomi táblám ránehezedik a könyvespolc tölgyfadeszkájára. A második szobában, ahol a nagy robajt hallottuk, az efféle zajok nagyon ritkák. Először hajlottam valami jelentőséget tulajdonítani annak, hogy a hangot oly gyakran hallottuk, amikor itt volt, és soha többé a távozása után. De azóta újra és újra megtörtént, ám sosem a gondolataimmal összefüggésben, és sosem akkor, amikor Önön vagy különleges problémáján tűnődtem. (Most sem, teszem hozzá.) A jelenség lassan elvesztette jelentőségét számomra, és valami másra irányította figyelmemet. A hiszékenységem, vagy legalábbis az igyekezetem, hogy higgyek, eltűnt személyes jelenlétének varázsával; még egyszer, különböző belső okoknál fogva, teljesen valószínűtlennek tűnik számomra,

⁷ Ernest L. Freud egy 1963. március 3-án kelt személyes levelében közölt engedélyével; köszönet a Pantheon Books-nak az 1963. március 12-ei kefélenyomatért.

hogy bármi ilyesmi előfordulhat. A bútor lélektelenül és halottan fekszik előttem, mint ahogy a költő előtt a természet a görög istenek távozása után, némán és istentelenül.

Ezért újra magamra öltöm szarukeretes atyai szemüvegemet és figyelmeztetem kedves fiamat, hogy ne veszítse el a fejét. Inkább ne értsen meg valamit, semmint hogy oly nagy áldozatokat hozzon a megértésért. Bölcs szürke fürtjeimet is megrázom a pszicho-szintézis kérdése felett, és azt gondolom: Nos, ilyenek a fiatal népek; csak akkor élvezik igazán a dolgokat, ha nem kell magukkal vonszolniuk minket oda, ahová gyenge lélegzetünk és fáradt lábunk nem tudja követni őket.

Most kihasználom az éveim adta előnyöket és beszámolok önnek még egy dologról égen és földön, amit nem lehet felfogni. Néhány évvel ezelőtt a fejembe vettem, hogy 61 és 62 éves korom között fogok meghalni, ami abban az időben még kellemesen távolinak tűnt. (Ma csak nyolc év van hátra.) Röviddel ezután Görögországba utaztam a bátyámmal, és tökéletesen kísérteties volt látni, ahogyan a 61-es vagy a 60-as szám az 1-essel és a 2-essel összefüggésben állandóan felbukkant mindenben, aminek száma volt, különösen a járműveken. Lelkiismeretes lejegyeztem ezek az alkalmakat. Mire megérkeztünk Athénba, depressziós lettem. A szállodánkban megkaptuk a szobáinkat a második emeleten, és azt reméltem, fel-lelegezhetek – legalább nem lehetett esélye a 61-es számnak. Ám kiderült, hogy a 31-es szobát kaptam meg (amit végzetes módon a 61-62 feleként értelmeztem). Ez a körmönfont és okos megoldás még jobban üldözött, mint az első.

Attól a naptól kezdve egészen a közelmúltig hű maradt hozzám a 31-es szám, a 2-es pedig túl gyakran társult hozzá. De mióta pszichés rendszeremben vannak olyan területek, amelyeken belül pusztán tudásra sóvárgok és egyáltalán nem vagyok babonás, megpróbáltam elemezni ezt a meggyőződésemet. A következőre jutottam. Az egész 1899-ben kezdődött. Két esemény esett egybe akkor. Az első az *Álomfejtés* című írásom megszületése volt (amit, mint tudja, 1900-ra előre dátumoztak); a második, hogy új telefonszámot kaptam, ami mind a mai napig megvan: 14362. Könnyű megtalálni a kapcsolatot e két esemény között: 1899-ben, amikor az *Álomfejtést* írtam, 43 éves voltam. Mi lehetne nyilvánvalóbb annál, hogy a telefonszámom többi eleme az életem végét jelöli, tehát a 61-et vagy a 62-t? Hirtelen rendszer jelent meg ebben az örületben. A babona,

hogy 61 és 62 éves korom között fogok meghalni, azonossá vált azzal a meggyőződéssel, hogy az álmokról szóló könyvvel beteljesítettem életművem, már nincs mit mondani, és békében meghalhatok. El fogja ismerni, hogy ez után az analízis után már nem tűnik értelmetlennek az elképzelésem. Mellesleg Wilhelm Fliess hatása is szerepet játszik ebben; a babona abból az évből származik, amikor ellenem fordult.

Íme még egy eset, amiből megbizonyosodhat miszticizmusom specifikusan zsidó karakteréről. Eltekintve ettől, csak azt akarom mondani, hogy az olyan kalandok, mint az enyéme a 62-es számmal, két dologgal magyarázhatóak. Az egyik a tudattalan rendkívül felfokozott élénksége, aminek eredményeképpen Faust is minden nőben Helent látta. A második a „véletlen események tagadhatatlan együttállása”, ami ugyanazon szerepet játssza a téveszmék létrejöttében, mint a szomatikus együttműködés a hisztériás tünetekben vagy a nyelvi együttműködés a szójátékokban.

Ezért örömmel nézek elébe, hogy többet halljak a kísértet-komplexusról való vizsgálódásairól; az érdeklődésem egy kedves téveszme iránti érdeklődés, amelyet én magam nem osztok.

Szívből jövő üdvözetem Önnek, feleségének és gyermekeinek,
tisztelettel, Freud

Jung mint a pszichikus jelenségek médiuma

A levél patetikus. Igen jól illusztrálja, hogy Freudot milyen mélyen érinthette, mikor három évvel később Jung szakított vele. Számtottevő eltérésekre is rámutat Freud és Jung beszámolóí között az 1909. március 25-ei eseményeket illetően.

Abban a három hétben, ami Freud levelének megírása előtt telt el, a pesszimizmus elvégezte a leértékelés munkáját. Mindazonáltal Freud javára írható, hogy beszámolója dátumozott, így objektívebbnek tekinthető, mint Jung visszaemlékezése, amit nem örökített meg rögtön papíron, így feltehetően átszínezett látható nárcizmusa. Ám a visszaemlékezés problémája csak egy része e borzongató történetnek. Jung testileg és lelkileg is bevonódott. Emlékezete szerint megjósolta a második robajt, és szomatikus válaszát jelöli meg magyarázatként. Az utóbbit nem tárta Freud elé, aki mint neurológus feltehetően erősen érdeklődött volna ez iránt, mivel az megnyitotta volna annak lehetőségét, hogy Jung varázslatos demonstrációját az abnormális fiziológia terminusaiban értelmezze. De pontosan a helyzet ezen aspektusa az, amitől jó

oka volt Jungnak visszariadni. Beszámolni testi reakciójáról Freudnak azonos lett volna annak bevallásával, hogy patológiás szervezettel bír, amely nem különbözik a spiritizmus úgynevezett fizikai médiumainak szervezetétől.

Jung nem színlelte a Poltergeist jelenséget (Freud, és őt követve Jones, rossz szót használt). Telekinetikus jelenséget mutatott be, az úgynevezett P. K.* (pszichokinetikus) erőt, amit Rhine kockadobásos kísérleteiben⁸ a Duke Egyetemen demonstrált. Rhine e kísérletek nyomán azt feltételezte, hogy a távolbahatásban a biológiai energia ismeretlen módon való felhasználása történik meg.

Még többet árul el az esetről J. B. Rhine *The Reach of the Mind*⁸ című könyvének következő részlete (i.m. 89-90.):

Amikor elkezdtünk kísérletezni a pszichokinézissel, levelezésben álltam egy világhírű pszichiáterrel, aki az otthonában előálló furcsa fizikai jelenségekről számolt be. E jelenségek idején éppen azt tervezte, hogy vizsgálat alá von egy tőle néhány mérföldre lévő médiumot. A szokatlan megnyilvánulások egyike egy nagyon régi, jól kikészített asztallap széthasadása volt, amit pisztolyszerű durranás kísért. Senki sem volt az asztal közelében a széthasadás idején, és semmilyen módon nem volt magyarázható a furcsa történet. Mindazonáltal a fa is széthasadhat természetes okoknál fogva. Valóban szokatlan, de nem lehetetlen. De amikor azt olvastam a pszichiáter levelében, hogy egy régi, acélpengéjű kés szintén darabokra esett szét ugyanabban az időben, hasonló robbanásszerű dörejjel kísérve, őszintén zavarba jöttem. Van egy fényképem a késről, amelyen világosan látszik, hogy a penge négy részre tört. A mai ismereteim szerint a jelenség még mindig megmagyarázhatatlan. A pszichiáter e történéseket a pszichokinézis eseteinek tekinti, amelyek valamilyen módon összefüggésben álltak a médiummal, noha maga sem tudja, hogyan jött létre a hatás.

A világhírű pszichiáter nem lehet más, mint Jung. Nagyon valószínű, hogy Rhine azért tartózkodott attól, hogy név szerint utaljon rá, mert levelezésük ekkor bizalmas volt. Oeri azonban kifecsegte a titkot, Aniela Jaffé pedig nyomatékosította azt Oeri állításainak megjelentetésével. Oeri beszámolója szerint a jelenségek akkor ütötték fel fejüket, mikor Jung doktori disszertációját írta. Ez ellentmond Rhine idézetének, miszerint a szokatlan események akkor kezdődtek „mikor éppen azt tervezte, hogy vizsgálat alá von egy tőle

* A pszichokinézissel való azonosítás nem önkényes. Oeri feltárása megkérdőjelezhető, mivel Jung jóváhagyása nélkül történt. [E jegyzet az eredetiben az írás végén található. (A szerk.)]

⁸ Rhine, J. B.: *The Reach of the Mind*. William Sloan Associates, New York, 1957. 89-90. A szerző engedélyével idézve.

néhány mérföldre lévő médiumot”. Jung vizsgálata akkor fejeződött be, mikor megírta doktori disszertációját. Az ellentmondásnak azonban nincs nagy jelentősége. Fontosabb az a tény, hogy a jelenség Jung fejében összekapcsolódott a médiummal és a médiumi képességekkel.

Vajon azt jelenti-e ez, hogy Jung médium lett volna? A jungi iskola képviselői igen rossz néven vennék ezt a minősítést – és helyesen tennék. Jung ugyanis nem próbált közvetíteni az élők és a holtak között. Mindig óvatoss volt a halál utáni élet lehetőségével kapcsolatban. Szigorúan elválasztotta a pszichikus jelenségek és a halál utáni élet problémáját.

Mindazonáltal, a sötét szeánsz-szoba, a résztvevők csodavárása és az ezzel járó pszichológiai problémák ismerősek voltak számára. Eufemizmus lenne Jungot nem médiumnak, hanem parafenoménnek nevezni. Aniela Jaffé beszámolt Jung médiumi képességeinek minden adalékáról.⁹ Eszerint Jung nagyapja, nagyanyja és édesanyja egyaránt kísértetlátók voltak, akik körül rengeteg spiritisza jelenség történt. Édesanyja, Emilie hátrahagyott egy könyvet pszichikus élményeiről. Eszerint kislánként meg kellett védenie Jung nagyapját, Samuel Preiswerket (1799–1871), a bázeli református gyülekezet vezetőjét attól, hogy a kísértetek megzavarják, míg ő imáit írta. Jung édesapja mint evangélikus lelkész egy további vallásos komponenst tett hozzá pszichikus örökségéhez. Jung nem csupán korán megismerkedett a spiritisza irodalommal, de kedvenc témája is volt a barátaival. 1899-ben egy spiritisza médiumról írta doktori disszertációját.¹⁰ Ez klasszikusnak számít az asztaltáncoltatás irodalmában, és a tudattalan „autonóm komplexusainak”, valamint a tudatos események tudattalan kompenzációjának első megfogalmazása. Ám Jung nagyon ügyelt arra, hogy titokban tartsa orvostársai előtt (noha Bleuler maga végig tudta), hogy a 15 és fél éves médium, akinek a szeánszain részt vett, saját unokatestvére. Mint Freud esetében később, ekkor is félt, hogy örökletes terheltséggel vádolják majd.

Albert Oeri fedte fel az unokatestvér kilétét, tanítványa és barátja, a svájci parlament későbbi tagja és a *Basler Nachrichten* szerkesztője. Oeri¹¹ arról is beszámolt, hogy miközben Jung disszertációját írta, két okkult jelenség is történt megözvegyült édesanyjával és nővérével megosztott otthonában:

Az első alkalommal egy családi bútor, egy nehéz dió asztal hasadt szét nagy robajjal. A második alkalommal egy fiókban tárolt kenyérvágókés – megmagya-

⁹ [A. Jaffé: C. G. Jung und die Parapsychologie] *Zeitschrift für Parapsychologie und Grenzgebiete der Psychologie*, Vol. VI., No. 1, 1960; angol fordításban a *Tomorrow* magazinban, 1961/4.

¹⁰ On the Psychology and Pathology of So-Galled Occult Phenomena, *Psychiatric Studies*, Vol. I., The Collected Works of Jung, Pantheon Books, 1957.

¹¹ *Tomorrow*, 9.

rázhatatlan módon – nagy csattanással négy részre hasadt. Jung és édesanyja mindkét esetben jelen voltak. A kés négy része ma is a birtokában van.

Ugyan lehetséges, hogy e két alkalommal Jung édesanyja szolgáltatta a „pszichikus elemet”, Jung Freud dolgozószobájában bemutatott demonstrációja után nem kételkedhetünk abban sem, hogy ő maga is ijesztő erővel bírt. Ezért van okunk feltenni a fantasztikus kérdést: vajon ugyanezen erők voltak-e felelősek azért a két esetért is, amelyek során Freud Jung jelenlétében elájult?

Az első Brémában¹² történt 1909-ben, röviddel a Freud dolgozószobájában történt drámai performansz után, a második Münchenben¹³ 1912. november 24-én. Mindkét esetben vitára került sor, amelyben Jung veszített. Brémában Freud és Ferenczi tapintatlan módon vájkáltak Jung magánéletében. Jung antialkoholista volt, de Freud és Ferenczi nem fogadták ezt el, és rávették, hogy borozzon velük. Ennek, ahogy arról Jones beszámol, súlyos következményei lettek Jung és Bleuler kapcsolatára nézve. Vajon mondhatjuk-e azt, hogy Jung tudattalan pszichikus agresszióval válaszolt? Csak annyit tudunk biztosan, hogy Freud hirtelen öntudatlanul esett össze. A müncheni eset hasonló volt. Freud azzal vádolta Jungot, hogy a halálát kívánja. Jung tagadta a vádat, és Freud hirtelen újra összeesett.

Tudjuk, hogy amikor a vitának vége van, veszekedés következik. Tekintetbe véve a tudattalan kompenzációs törvényét, melyet doktori értekezésében fejtett ki, vajon lehetséges-e, hogy pszichikus győzelemmel kompenzálta verbális kudarcát? A halálöszton viszonylag ártalmatlan egy átlagemberben. De Jung nem volt átlagos és pszichésen sem volt kiegyensúlyozott. Egy időzített bomba volt. Oeri története az otthonában négy részre hasadt késről riasztó lehetőségeiről árulkodott.

Noha tagadta, hogy Freud halálát kívánta volna, később eltűnődött ezen egy álma után, melyről az *Atlantic*-ban¹⁴ számolt be. Ebben „divatja múlttá” tette Freudot azzal, hogy szellemként látta. Freud iránti ellenségeségéről egy másik visszaemlékezéséből is megbizonyosodhatunk. Ahogy az *Atlantic*-ban¹⁵ szerepel, Freud dogmává tette a szexualitás elméletét, és 1910-ben arra kérte Jungot, bátyaként tartsa meg azt „az okkultizmus fekete szennyáradatával szemben”. Ezzel nem értett egyet Jung. De mivel növekvő ellenségeségét titokban tartotta, mire eljött a Freuddal való szakítás ideje, megfelelő mennyiségű bűntudat gyűlt össze benne.

¹² Jones, Vol. II. 146.

¹³ Jones, Vol. I. 317.

¹⁴ *The Atlantic*, November, 1962, 53.

¹⁵ *The Atlantic*, November, 1962, 50.

Első könyvében, mely a szakítás után született, a *Tudattalan pszichológiájában*¹⁶, Jung megpróbált kesztyűs kézzel bánni Freuddal. A Beatrice Hinkle-től származó bevezető meglepően mentegetőző módon tárgyalja az ödipális helyzetet. A könyvben Jung kitér Anatole France *Jardin d'épiqueure*-ében szereplő Oegger abbé Júdással való kényszeres megszállottságára: vajon valóban örök kárhozatra ítéltetett vagy Isten végül megbocsájtott neki? Miután természetfeletti élményben volt része, kiment a világba Isten halhatatlan kegyelméről prédikálni azoknak, akik elárulták a hősüket. Itt következik a kinyilatkoztatás, mely a jámbor abbét egy idő után elválasztotta a katolikus egyháztól és swedenborgiánussá tette. Jung a következőket mondja:

„Szívünk mélyén mindannyian a hős halálát kívánjuk.” Így folytatja: „Júdás volt az, aki elárulta az Urát. Ehhez először meg kellett bizonyosodnia az isteni kegyelemről, hogy békében lehessen Júdás... Vajon mit válaszolt volna Oegger, ha bizalmasan megsúgják neki, hogy ő maga is Júdás szerepére készült?”¹⁷

Ugyanígy feltehetjük a kérdést: mit válaszolna Jung, ha azt mondanánk neki, hogy azóta Júdás szerepére készült, mióta Freud visszautasította, hogy osztozzon parapszichológiai hitében?

Gyimesi Júlia fordítása

¹⁶ Dodd, Mead & Co., New York, 1916. [*Wandlungen und Symbole der Libido* címmel 1912-ben, az angol kiadás *Psychology of the Unconscious* címmel 1916-ban jelent meg.]

¹⁷ Dodd, Mead & Co., New York, 1916, 37-41.

***A felfelőlő varrat, avagy
az egymást adaptáló médiumok****

Sághy Miklós

Dolgozatomban Szomjas György 1968-ban bemutatott *Diákszerelem* című filmjét elemzem, mely különös adaptációs, vagy talán helyesebben: intermedialis viszonyt létesít az azonos című, kötetben 1965-ben publikált Mátyás Iván novellával. Nem mindennapi ez a kapcsolat, mert maga a novella is egy filmről szól, egészen pontosan a *Diákszerelem* című korabeli film leírására, verbális rekonstruálására vállalkozik – sikertelenül. A szöveg története szerint ugyanis egy külvárosi kis filmszínházban elszakad, elég a film, a mozi bátor jegyszedőnöje pedig azzal próbálkozik, hogy a vászon elé ülve elmesélje, miről szól az alkotás, aminek a megtekintésére a nézők jegyet váltottak. Az előadott történetet nem sikerül azonban (neki se) befejeznie, mert a nézők megvádolják, hogy nem is a *Diákszerelem* című filmet meséli, ő pedig a vádaskodások hatására elnémul, vagyis a nézők lényegében beléfojtják a szót. Tudomásom szerint, se a *Diákszerelem* című film, se a szövegben megnevezett főszereplők, Norman Wilson, Gloria Colman nem léteztek, így e karakterek és a nevezett mozgókép-alkotás csupán az elbeszélés (filmtörténeti) múltba vetített valóság alap nélküli fikciója. A Szomjas György adaptáció pedig ezt a fiktív film-leírást veszi alapul, és részben (a jegyszedőnő elbeszélése alapján) rekonstruálja a soha nem létezett, *Diákszerelem* című filmet, amire a csalódott mozinézők a kerettörténet szerint jegyet váltottak. Izgalmas intermedialis játéktérnek mutatkozik tehát Szomjas György és Mátyás Iván *Diákszerelem* című alkotásainak kölcsönviszonya.

Egy korábbi munkámban részletesebben elemeztem Mátyás Iván *Diákszerelem* című írását, melynek a Szomjas-adaptáció szempontjából fontos következtetéseit az alábbiakban röviden összefoglalom (Sághy, 2009, 83–97). Meglátásom szerint a szöveg alapvetően két részre osztható. A belső és a külső, avagy más szóval a keretelbeszélésre. Az utóbbi a filmszakadás történetét írja le, melynek során a pórul járt nézők (mivel a film nem folytatható tovább) először a pénzüket követelik vissza, majd felháborodottan a felelősök kilétét firtatják. Aztán színre lép a jegyszedőnő, aki a folyamatos nézői kommentárok kíséretében megpróbálja

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

előadni a *Diákszerelmem* történetét, ám ez nem sikerül neki, mert a nézők a történet hihetetlenségére hivatkozva beléfojtják a szót. A belső történetből pedig, vagyis a jegyszédőnő által elmeséltekből kiderül, hogy Norman és Gloria idilli szerelmi viszonya akkor ér véget, amikor szegény fiúnak a frontra kell távoznia, kedvese pedig magára marad. Walter, a gaz csábító ugyanis „felkarolja” a magányos, védtelen hölgyet és a bűn útjára tereli, minek eredményeképpen Gloria ópiumfüggővé válik, és mást sem tesz többé, mint félájultan fekszik egy ópiumbarlangban, és annyira elszakadt már mindentől és mindenkitől, hogy a frontról visszatérő kedvesét, Normant sem ismeri meg. A történetnek ezen a pontján fojtják a jegyszédőnőbe a szót a nézők, mondván: „Olyat nekem ne mondjon, hogy azt a fiút nem ismerte meg!” Valamint követelik, hogy Gloriát gyógyítsák ki az örületéből, és házassodjon meg Normannal. A jegyszédőnő pedig azt mondja, hogy ezt a módosítást nem teheti meg, hiszen a történet az általa elmondott módon zárul, ám a nézők kötik az ebet a karóhoz, és az egyre hevesebb vita eredményeképpen a jegyszédőnő végül teljesen elnémul. „A jegyszédőnő lehetetlenül összezsugorodva ült a hatalmas, fehér vászon előtt, és hallgatott” – ez a történet zárata.

Elemzésemben rámutattam, hogy milyen fontos szereppel bír a *tekintetek* viszonyrendszere a szóban forgó Mándy-novellában – akár a szerelemes, akár a nézői tekintetről legyen is szó. A belső történetben a szerelmi összefonódások és hódítások drámája a férfi és női tekintet hatalmi struktúrájaként, vagy ha tetszik, harcaként is leírhatónak látszik. A csábító Walter tekintete, mint megtudjuk a szövegből, „rabul ejtő”, „ellenállhatatlan”, „szívtipró”, „nem lehet tőle szabadulni”, egyszóval uralkodó, hódító és leigázó. E hatalmi viszonyban, melyet a tekintetek létesítenek, a férfi, vagyis Walter az úr, és a nő, Gloria az alárendelt. Mindemellett, amennyiben Gloria aláveti magát e tekintetnek, egyben fel is ismeri (vagy ha tetszik: el is ismeri) azt mint hatalmat, és ezáltal – mintegy oppozícióként létezve – szavatolja a tekintet leigázó erejét. Másképpen fogalmazva: Walter a lány alávetettségében ismerheti fel saját hatalmát, a nő alávetettségéből következő passzivitásában hódító férfi erejét.¹

Ezzel szemben, mikor korábbi szerelmese, Norman Wilson hazatér a harcmezőről, Gloria *nem ismeri fel* mint rá irányuló tekintetet, ebből következően a férfi nem kerülhet vissza abba a *hatalmi* pozícióba, melyet elutazása előtt – éppen a szerelmes tekintetek összefonódása által – birtokolt. Sőt, a tekintet létrehozta kapcsolat hiánya nemi identitását is megkérdőjelezheti, mert az örületbe hullt nő

¹ Noha a *tekintet* fogalma az elemzett Mándy-novellában ismétlődő szövegelemként, motívumként is megjelenik, az interpretációban végül jóval általánosabb szinten, a történetben szereplő szubjektumok leírásánál, jellemzésénél válik meghatározó terminussá. Az utóbbi értelmében a *tekintet* fogalmát elsősorban oly módon igyekeztem használni, amiképpen azt Jacques Lacan a vizualitás, a láthatóság terében megjelenő szubjektum leírására alkalmazza (vö. Lacan, 1994, 65–119). Másodsorban pedig ennek a lacani terminusnak a feminista továbbgondolását, interpretációját vontam be a novella értelmezésébe, amiképpen ezt az alábbiakban idézett Shoshana Felman tanulmány is bizonyítja majd.

nemcsak mint hódítót (vagyis mint szerelmesét) nem ismeri fel Normant, de „vak-sága” – lévén „elszakadt mindentől és mindenkitől” – a férfi nemi szerepére is kiterjed. Norman *férfi* tekintete ugyanis Gloria számára többé nem létezik. A nő nem tükröz többé a férfi-*tekintet* számára, melynek szerepe e hatalmi viszonyban, hogy a férfit „reflektálva igazolja az ő szubjektumként való elégségességét, s közvetítőként szolgáljon a saját magával való tükörszerű viszonyban” (Felman, 1997, 400).

A belső és a kerettörténet közti kapocs, meglátásom szerint, éppen a hatalmi viszonyokban, vagy még pontosabban: azok elvesztésében keresendő. A nézők akkor szakítják meg a jegyszédőnő elbeszélését, amikor arról értesülnek, hogy Norman nincsen már semmilyen hatással Gloriára, és ennek az elfogadhatatlan viszonynak az azonnali orvoslását követelik a mesélőtől, vagyis azt, hogy Glóriát mielőbb gyógyítsa ki valaki az örületéből. Miért ilyen égetően fontos ennek a szerelem és egyben hatalmi viszonynak a visszaállítása a nézők számára? E ponton reflexív módon értelmezhetjük a két történet (külső, belső) összefonódását – amiképpen ezt idézett tanulmányomban meg is tettem –, és a filmszakadás eseményét a néző hatalmi pozíciójának elvesztéseként is leírhatjuk. A nézők ugyanis a filmszakadás következtében kiesnek a voyeur helyzetből, melyet a kamera – mint a látvány enyészpontja – felkínál nekik. A kamerával történő probléma-mentes azonosulás egyben a látottak feletti uralmat is biztosítja a nézők számára, mégpedig a kamera-optika által létrehozott perspektivikus látásmód segítségével. A kamera tudniillik (a fényképezőgéppel egyetemben) mint a szem metaforája, leginkább ahhoz a kiemelt nézőponthoz hasonlítható, melyet a reneszánsz vagy más szóval centrális perspektíva enyészpontja határoz meg.² A reneszánsz idején feltalált középpontos perspektíva ugyanis „az észlelőt egy, a világon kívül eső pontban tételezi, olyan objektummá téve így a világot, ami látszólag ellenállás nélkül kiszolgáltatottja lesz a szemlélő kénye-kedvének” (Lüdekin, 1997, 292). Merleau-Ponty szavaival: a reneszánsz perspektíva feltalálása egy „uralt világ” (1997, 151) megteremtését jelenti, ahol minden az emberi látásnak van megfelelően és egyben alárendelve.³ A filmszakadás tehát azt az azonosulási folyamatot szakítja meg, mely a nézőt a geometriai projekció centrumába helyezkedve a látvány fölött uralkodó *tekintet* birtokosává teszi. A jegyszédőnő elbeszélése ebben az értelmezésben a filmszakadás nyomán láthatóvá vált közönségről is szól, akik az azonosulási centrum megszűnésével nézői tekintetük *hatalmát* veszítik, akárcsak a belső, verbálisan, mozgókép-leírás formájában megidézett filmben a szerelmes főhős. Meglátásom szerint ezen a ponton találkozik a két történet.

² Vö. „a szem, melyet Alberti a kép vonatkozási pontjává tett, merev és élettelen szem. Nem élő szervként, hanem optikai instrumentumként van csak figyelembe véve. Ugyanaz a funkciója, mint a fényképezőgép lencsájének” (Lüdekin, 1997, 292).

³ A kamera, illetve az annak „szívét” adó camera obscura és a centrális perspektíva összefüggéseiről részletesebben írok a fentebb már idézett munkámban (2009, 102–105).

Hiszen amiképpen Norman, úgy a nézők sem tudnak változtatni elvárásaikon. Az utóbbiak azt szeretnék, ha visszakapnék biztonságot és látottak fölött hatalmat adó voyeur pozíciójukat, a „happy end”-et, a műfaji jegyeket, egyszóval mindazt, amire befizettek. Norman pedig azt szeretné, ha Gloria ugyanúgy nézne vissza rá, mint a háború előtt, azaz hódolattal, szerelemesen és *odaadóan*.

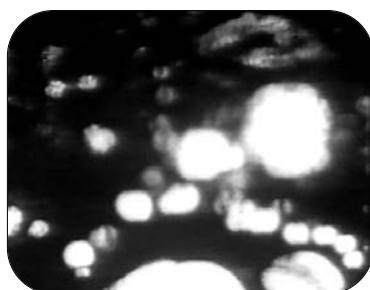
Végezetül arra hívtam még fel a figyelmet a *Diákszerелеm* elemzése során, hogy a különböző médiumok (verbális, vizuális) ütköztetése a szövegben, akár a Mándy-novella saját olvashatósági feltételeire is rámutat reflexív módon. Mind a belső és külső történet egy erőszakos gesztussal akarja azt a figyelmet, értelmezési munkát, nyitottságot elutasítani, melyet az idegenhez, a másikhöz, a „nem megszokott” műalkotáshoz odafordulás mindenkor igényelne. Norman nem hajlandó Gloria „örültségét”, betegségét, függőségét elfogadni, hanem olyan kedves kislánként szeretné hajdani kedvesét újra viszontlátni, aki határtalan szerelemmel és epekedéssel tekint rá újfent. A nézők pedig nem hajlandók a jegyszedőnő történetét akceptálni, hanem a bevett műfaji sablonokat kérik számon rajta, és nem adnak teret az eltérésnek, az újszerűségnek, a szokatlannak. Így a filmet – vagy általánosabban fogalmazva – a műalkotást tükörnek és nem „beszélgető társnak” tekintik; vagy ha tetszik, nem *megismerésre*, hanem *elismerésre* törekcszenek, mégpedig saját tárgyiasító törekvéseiknek az elismertetésére. Ám amennyiben a befogadói tekintet valóban a maga hatalmát akarja felismerni a szövegben, akkor éppen úgy jár (póru), mint Norman Gloriával az ópiumbarlangban: képtelen szóra bírni, képtelen bármiféle dialógust kezdeményezni vele.

A novellaelemzés tömör összefoglalásaként azt lehetne mondani, hogy az elbeszélésben kiemelt jelentősséggel bírnak a szubjektumokat, történetbeli karaktereket összekapcsoló, szétválasztó tekintetek, valamint a (film)nézői tekintet eltűnésének következményei, feltételei, és nem utolsó sorban az utóbbi jelenség reflexív funkciója. A továbbiakban a novellaelemzés ezen tanulságait figyelembe véve – és ennek megfelelően elsősorban a történeten belüli és kívüli (azaz nézői) tekintetek viszonyrendszerére fókuszálva –, arra a kérdésre keresem a választ, hogy mit kezd a már eleve (inter)mediális áttételeket tematizáló Mándy Iván szöveggel a Szomjas György adaptáció?

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy a *Diákszerелеm* című film, nagyon pontos feldolgozása a Mándy-novellának; ezért talán nem meglepő, hogy a mozgóképi történet pontosan ott kezdődik, ahol a szöveg elbeszélése a kezdetét veszi: a filmszakadás eseményénél.⁴ Akárcsak a szövegben, (a filmbeli nézőkkel együtt) „látjuk” az „öreg”, „kissé elhanyagolt kertet”, ahol a két szerelmes Norman, és Gloria sétálnak. Aztán megállnak, egymásra néznek, és a frontra készülő Norman

⁴ „Norman Wilson finoman remegni kezdett, akárcsak szét akarna foszlani, mint egy öreg felöltő, aztán egyszerre csak felpattant a levegőbe, és eltűnt. Vele együtt tűnt el a szőke Gloria is meg a kedves, öreg, kissé elhanyagolt kert, ahol kart karba fűzve sétálgattak. Mindez eltűnt, és csak a mozi vászna világított bágyadt, derengő fénnel.”

– a novella szavait meglehetősen pontosan idézve – azt mondja: „A diáksapkát katonasapkával cserélem fel, de senki és semmi nem szakíthat el bennünket egymástól”. Erre Gloria meghatottan és epekedve *tekint* Normanra, és ebben a pillanatban a film égni kezd (1–2. kép). Még néhány másodpercig Norman fél-szubjektív nézőpontjából láthatjuk Gloria szerelmes tekintetét, majd amikor e beállításra az ún. ellenbeállítás következne, és ily módon szemügyre vehetnénk a nem kevésbé szerelmes Norman tekintetét, akkor a film elszakad, és láthatóvá válnak a nézők; először a sötétben majd pedig a megvilágított nézőtéren. Két dolog is történik egyszerre a filmszakadás eseményével egy időben. Először is a (belső) történetbeli szerelmes tekintetek viszonyrendszere megsemmisül (a lángok martalékává lesz), másodsorban pedig a nézők kihullnak sötétben rejtőzködő, voyeur helyzetükből. Meglátásom szerint a film hátralévő része olyan megoldás-kísérletként is értelmezhető, ha szabad így fogalmazni, mely e kettős-trauma feloldását célozza mind a belső, mind pedig a kerettörténet szintjén.⁵

1–2. kép

A nézői és a filmbeli (azaz a keret- és a belsőtörténetbeli) tekintetek vizsgálatának szempontjából a következő fontos jelenet a két szerelemes búcsúja a vasútállomáson. Noha ezt az eseményt már a jegyszedőnő elbeszéléséből (film-rekonstrukciójából) ismerjük meg, a szavai nyomán (szó szerint) megelevenedő történet ugyanúgy szcenírozódik, mintha az elszakadt film tényleges folytatása volna. E jelenet során Gloria a két férfi között áll, és tekintetét nem Normanra, hanem folyamatosan Walterra veti, kinek tekintete a jegyszedőnő szerint: „rabul ejtő”, „ellenállhatatlan”, „szívtipró”. Nem csoda hát, hogy Gloria nem tudja róla levenni a szemét, és éppen ezt illusztrálja a film is. Közeliből, alsó gépállásból látjuk Walter „hódító” tekintetét, amint igézően lefelé néz Gloriára, majd pedig ezt követi az ellenbeállítás, mely megmutatja Gloria behódoló, zavartan pislogó

⁵ A szóban forgó film e vonatkozásban is nagyban rokonítható az alapul vett Mándy-szöveggel. Hiszen, mint említettem már, abban is az egyik fő kérdés, hogy a nézők vissza tudják-e szerezni „eredeti” nézői pozíciójukat, valamint, hogy Norman vissza tudja-e szerezni Gloria szerelmes tekintetét?

tekintetét (3–4. kép). Beállítás és ellenbeállítás kapcsolja, fonja össze ily módon a két karaktert mintegy vizuálisan jelezve a kettőjük közt éppen kialakulóban lévő drámai (és egyben hatalmi) viszonyt.

3–4. kép

Amennyiben a film nyitójelentét úgy írtam le, hogy abban a filmszakadás éppen a (Gloria és Norman tekintete közt oszcilláló) beállítás-ellenbeállítás pár bemutatásának lehetőségét gátolja, illetve megállapítottam, hogy az utóbbi esetben ez a filmnyelvi eljárás megvalósul (Gloria és Walter tekintete közt), akkor talán érdemes alaposabban megvizsgálni, hogy miképpen működik a *Diákszerelem* című filmben az egyszer megghiúsuló máskor pedig megvalósuló beállítás-ellenbeállítás eljárása.

A beállítás-ellenbeállítás viszonyrendszerének alapjellemezője, hogy abban két beállítás úgy követi egymást, hogy a második beállítás azt a helyet mutatja, ahonnét az első beállítás fel lett véve. A másodikként elemzett jelenetben például először Walter lefelé néző, szinte hipnotizáló tekintetét látjuk, majd a következő beállításban Gloria felfelé pislogó arcát figyelhetjük meg éppen azon a helyen, *ahonnét* az előbb Walter „szívtipró” tekintetét láthattuk. A szóban forgó filmnyelvi eszközt alaposan elemző úgynevezett varratelmélet képviselői a következőképpen írják le ennek az eljárásnak a néző általi megértését. Az első beállításban, például, amikor Walter arcát látom, akkor legelőször is átadom magam a látottak élvezetének. Ezt az idillikus stádiumot váltja fel egy szorongó fázis, amikor rájövök, hogy igazából nem a valóságot látom (például Waltert az életben szemtől szemben), „hanem egy képet látok, amit valaki a tér egy bizonyos pontjáról néz. De ki az, aki mindezt nézi? Esetleg senki, és csak egy kamera által felvett képet nézek? Ez a kellemetlen mozzanat azonban nem tart sokáig, mert nemsokára feloldja a beállításváltás, amikor az új beállításban éppen azt látjuk, hogy ki nézte az első beállítást.” Jelen esetben: Gloria. „Megnyugszom tehát: mégsem egy személytelen nézőpontból láttam az első beállítást, hanem nagyon is személyes nézőpontból” – Gloria nézőpontjából. Az első lépés tehát a befogadás során az azonosulás, majd a második stáció által előidézett szakadást az önfeledt befogadás folyamatában az ellenbeállítás szépen

összevarrja (innét az elnevezés), azaz a filmes illúzió újra összefércelődött.⁶ A beállítás-ellenbeállítás dinamikájában tehát fontos az a pillanat, amikor a néző mintegy kiesik az illúzióból, hiszen az ellenbeállítás ennek az állapotnak a felszámolását hajtja végre.⁷ Vagy amiképpen Jean-Pierre Oudart, a varratelmélet egyik kidolgozója fogalmaz: „A varrat lényege, hogy egy beállítás-ellenbeállításra tagolódó egységben először felbukkan a hiány valaki (a Hiányzó) formájában, majd a felbukkanását követően egy vele azonos térben elhelyezkedő valaki (vagy valami) meg is szünteti ezt a hiányt (mindez ugyanannak a térnek vagy inkább ugyanazzal a kameramozgással megmutatott filmi helyszínnel a keretei között történik)” (2005, 23).⁸

Visszatérve a Szomjas György filmhez az imént vázoltak tükrében azt lehetne mondani, hogy a film kezdőjelenetében a hiány feloldatlan, elvarratlan marad, hiszen a film elszakad, és a történetbeli nézők kihullnak az összefércelt fikció szintjéről. Az utóbbi jelenetben azonban, melynek során Walter elcsábítja Gloriát, a beállítás-ellenbeállítás pár zökkenőmentesen bevarrja a nézőket a filmes illúzióba. Az önfeledt befogadás működésének élményét, egyszerűen a filmbe varrt nézőket – mintegy a metafikció szintjén – nagyon érdekes módon mutatja meg a Szomjas-film. Nemcsak olyan beállítás-ellenbeállítás képeket láthatunk ugyanis a szóban forgó alkotásban, melyek Walter szívtipró tekintetére válaszul Gloria olvadozó (meghódított) tekintetét mutatják, hanem olyat is, amelynek során Walter vagy Gloria közeliben mutatott arcára a nézők tekintete válaszol. Éppen úgy, mintha ők néznének vissza Walterra, vagy éppenséggel Gloriára. Más szóval a nézők szinte szó szerint be vannak varrva a beállítás-ellenbeállítás párok segítségével a film fikciójába. Ily módon (és metafiktiiv szinten persze) szinte láthatóvá válik a nézők filmbe varrotsága a *Diákszerелем* című Szomjas-film világában. Vagyis újra átszellemült tekintettel nézik

⁶ Itt nagyban (több helyütt szó szerint) támaszkodom Nánay Bence jól érthető példájára, melyet Annamária és Erzsébet beállítás-ellenbeállítás segítségével történő bemutatásaként ír le (2005, 8–9).

⁷ Jóllehet az alábbiakban javarészt a varratelmélet meglátásaira hivatkozom – az elemzett Szomjas-filmben ugyanis kiemelt filmnyelvi eszköznek tekinthető a beállítás-ellenbeállítás, a szóban forgó elméleti iskola fő vizsgálati területe –, fontosnak látom megjegyezni, hogy a varratelmélet meglátásai igencsak korlátozott módon alkalmazhatók filmelemzésekkor. Imént vázolt alaptézisének következetes alkalmazása szerint például annak a „nyugtalanító” pillanatnak, melyet az első beállítás hoz létre, és amelyet az ellenbeállítás „megszemélyesítő” funkciója szüntet meg, minden objektív (személytelen) beállításnak a sajátja kell hogy legyen. És valljuk be, a legtöbb filmben sokkal több objektív, mint szubjektív beállítást látunk, mégsem érezzük ezeket a mozgóképi reprezentációkat eredendően nyugtalanítóknak vagy „megszüntetésre váró” hiánnyal terheseknek.

⁸ Vö. még: A varrat, mely a hiányzót szünteti meg visszamenőleges hatású, mert „egy jelen lévő képmező és egy hiányzó képmező közötti szemantikai csere eredményeként jön létre, ahol a jelen lévő képmező mintegy a hiányzó képmező helyébe lépve jelenik meg (egy beállítás-ellenbeállítás többé-kevésbé merev keretei között).” (Uo.)

képzeletük mozivásznát, ahol a jegyszédőnő szavai nyomán megelevenedik a szerelmesek története.⁹

A következő „szakadás” a fikció létrejöttében akkor következik be, amikor Norman visszajön a frontról és a szerelme, Gloria nem ismeri meg. Ekkor ugyanis a nézők a jegyszédőnőt hazugsággal vádolva végleg megakasztják a történet menetét. Érdekes megfigyelni, hogy a Szomjas-adaptációban a nevezett esemény miképpen kerül bemutatásra. A bekötözött fejű, katonaruhás Norman benyit Gloria szobájába, és a lány ágyához lép. Belebámul „abba a megkínzott arcba”. Ezt az eseménysort félközei beállításban látjuk, majd egy hosszan kitarított közeli kép következik Gloria arcáról, ahogy lassan hajdani szerelme felé fordul, majd hirtelen, mintha valami szörnyet látott volna, gyötrődve elkapja tekintetét (5–6. kép). És e ponton nem ellenbeállítás következik, mely Norman csalódott tekintetét mutatná, hanem újra félközeliben, kissé távolról látjuk a lányt és az ágyánál térdeplő fiút. Norman tekintete egyszerűen nem válik láthatóvá ebben a jelenetsorban, és ebből következően nem is fonódik egybe (a beállítás-ellenbeállítás segítségével például) Gloriáéval. Ehelyett Gloria tekintete éppen olyan, mint amiképpen a jegyszédőnő leírja: „elszakadt már mindentől és mindenkitől.” Beleértve persze Norman tekintetét is, aki éppen ezért – vagy legalábbis ezen a viszonyon keresztül – nem kerülhet vissza abba a hatalmi pozícióba, melyet elutazása előtt birtokolt. Norman *férfi* tekintete Gloria számára többé nem létezik. A nő nem tükör többé annak a *férfi-tekintetnek*, mely a szerelmes lány tekintetében önmagát ideális szubjektumként szeretné viszontlátni. A frontról visszatérő férfi tehát joggal csalódott.¹⁰

5–6. kép

⁹ Az itt elemzett jelenethez hasonló módon, a beállítás-ellenbeállítás pár segítségével akkor is bevarratnak a nézők a fikcióba, amikor váratlanul hazajön a frontról, és látogatást tesz Gloriánál. A filmbeli láttatás hasonló, mint a hódítás pillanatában: Walter rabul ejtő tekintetére válaszul Gloria behódol és egyben vergődő tekintetét látjuk közeli beállításban. Sőt, Gloria egyszer, mintegy menekülve Walter erőszakos tekintete elől teátrálisan a távolba réved, éppen úgy, akárha a fronton harcoló kedvesének, Normannak a jóságos tekintetét keresné reménytelenül.

De csalódottak a filmbeli befogadók is. Nemcsak azért, mert nem úgy alakul a mozgóképi történet, ahogy szerették volna, hanem azért is, mert nincsenek *bevarrva* a filmi illúzióba. Amennyiben elfogadjuk a varratelmélet azon elképzelését, miszerint a beállítás-ellenbeállítás pár megértése a hiány és a hiány megszűntetésének – fentebb vázolt – logikája mentén működik, akkor azt mondhatjuk, a szóban forgó jelenetben a hiányt nem oldja fel az ellenbeállítás, hiszen *nem* látjuk Normant tekintetét, aki „őrületbe hullt” kedvesére tekint. Vagyis: a befogadóban Gloria „őrült” tekintetét szemlélve felmerül a kérdés, ki az, aki mindezt nézi? A „gazdátlan” (gépi) tekintet hiányt szül benne, és erre válaszul nem következik az ellenbeállítás, mely a személytelen, gépi tekintetet a fikció egy szereplőjéhez, jelen esetben Normanhoz kötné, visszakapcsolva, visszavarrva ily módon a nézőt a fikció szintjére. Az ellenbeállítás hiányában ugyanis a néző a „filmes” szférájában marad, azaz a reflexió, a hiány szintjén, egyszóval a történeten kívül, mintegy abból kiszakadva.¹¹

Amikor a jegyszédőnőbe fojtják a szót, akkor tehát nem csak a Gloria és Norman szerelmi, hatalmi viszonyát akarják orvosolni, hanem saját magukat is be akarják varratni a fikcióba. Az „őrült”, férfi tekintetet nem viszonzó nő ugyanis az ő hatalmi pozíciójukat is veszélyezteti, mert amiképpen Gloria nem látja, azonosítja Norman arcát, úgy a nézők sem láthatják és azonosíthatják azt mint a Gloriát mutató tekintet forrását. Más szóval, nem kap felismerhető arcot a gépi tekintet.

A filmben – akárcsak az annak alapját adó szövegben – ezen a ponton találkozik a belső- és a kerettörténet. Hiszen amiképpen Norman Gloria őt szerelmesként azonosító és elismerő tekintetére vágyik, úgy a nézők a filmtől azt várják, hogy őket az elvárásaiknak megfelelő (műfaji) nézőkként pozicionálja. Azaz vágyott szerepeik elismerésére (és részben megkonstruálására) töreksenek a nézők és Norman is – eltérő intenzitással és tétellel persze.¹²

A Szomjas-film szépen példázza, hogy a fikció és a reflexió szintje milyen módon kapcsolható össze a beállítás-ellenbeállítás pár segítségével, valamint, hogy

¹⁰ A tekintet személytelensége mint „hiány” a film végén is problémává válik, hiszen a boldogan korcsolyázó szerelmespárt mutató és a vágyott „happy end”-et sejtető képek vonatkozásában éppen az a probléma, hogy nem tudjuk azokat senkihez sem kötni. Vajon a nézők vágyait látjuk, vagy a jegyszédőnő fejében villannak fel e képek a nézők követelésének hatására, vagy az elszakadt film tényleges végét mutatja a vászon? Erre a Szomjas-film nem ad választ, és így a képek nem is „varródnak” be egyértelműen a fikcióba.

¹¹ A „filmes” és „fikció” fogalmait Daniel Dayan munkája alapján használom. A nevezett szerző ugyanis többek között éppen a beállítás-ellenbeállítás pár működéséről mondja, hogy az észrevétlenül is folyamatosan becsapja a nézőt, „azáltal, hogy a fikció szintjéhez kapcsolja a filmes helyett” (2005, 41).

¹² Ám amiképpen végül Gloria nem ismeri fel Normant, úgy a nézők sem nyerik vissza fikcióba varrottságukat. Egyszóval: nincs szerelmes tekintet, nincs nézői önkény, hanem csak női őrület van, és az egyszerűsítő törekvéseknek ellenálló szöveg, mint amiképpen erről már a korábban idézett írásomban hosszan értekeztem.

ez a filmnyelvi eszköz, mily módon képes színre vinni, manifesztálni a Mándy-szöveg fikció és reflexió közti szintváltó és egyben médiumváltó játékait.

Az általánosítás magasabb fokáról tekintve a vázolt reflexív, szintváltó szituációt a filmben, a keret és a belső történet egy másik rokonságára is felfigyelhetünk – továbbra is nagyrészt a varratelmélet meglátásaira támaszkodva. A belső történetben ugyanis részben arról van szó, hogy Norman szubjektuma „traumát szenved” mégpedig azért, mert Gloria nem néz rá vissza epekedve, így nem teljesíti azt a – Norman által vágyott – szerepét, hogy a férfit „reflektálva igazolja az ő szubjektumként való elégségességét, s közvetítőként szolgáljon a saját magával való tükröszerű viszonyban” (Felman, 1997, 400). Vagyis Gloria örületének következménye Norman nemi identitásának, férfi szerepének megkérdőjelezése is kiterjed.

A kerettörténetben pedig, a reflexió/metafikció szintjén ugyancsak a szubjektum drámája zajlik, ám ez esetben már nem Norman, hanem a mindenkor nézői szubjektum története kerül a középpontba. A varratelmélet szerint a beállítás-ellenbeállítás és a hozzá hasonló „szakadás-elfedő” alakzatok teremtik meg a filmnézői szubjektumot, mely ugyanúgy az imaginárius terméke, mint amiképpen minden szubjektumkonstelláció az imaginárius működésére vezethető vissza.¹³ Mert amiképpen „a tükröző, egyesítő imaginárius működés hozza létre egyfelől a megfelelő testet a szubjektum számára, másfelől pedig azokat a korlátokat és azt a közös alapot, amely nélkül a nyelvi szintagmák s paradigmák feloldódnának a különbségek végtelen tengerében”, ugyanúgy a varrat megteremti a filmnézői szubjektum egységét, más szóval: „Az ellenbeállítás varrja be azt a lyukat, amit a Hiányzó észlelése ejtett a nézőnek a filmes mezővel létesített imaginárius kapcsolatán” (Dayan, 2005, 35, 39). Vagy amiképpen Oudart fogalmaz a beállítás-ellenbeállítás pár működését elemezve: a filmnézés során „a szubjektum struktúrája »lűktetésekre, kihagyásokra« tagolódva jelenik meg, »ahogy a számok sorát megnyitó és lezáró mozgás az 1 szám képében útjára indítja a hiányt, hogy az utána következőben megszüntesse azt« (így a szubjektumot a nullához hasonlítjuk, mely hol hiányosság, hol szám, s amely »összevarrással pótolja a Hiány helyét, mely a reprezentáció és a jelen-nem-lét váltakozó mozgásának megfelelően közvetítődik a [szám]lánc révén«)” (Oudart, 2005, 25). A varratelmélet szerint tehát, a varrat alkotja meg a filmnézői szubjektumunkat, és ez a filmnézéshez kapcsolódó, hiányokon és hiányok elfedésén keresztül „teremtő”, „konstruáló” működésmód nagyban rokonítható azzal a tevékenységgel, ahogy életünk során a *tényleges* szubjektumunkat létrehozuk.¹⁴ Ebből következően a filmnézői szubjektum és a beállítás-ellenbeállítás kérdése sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint amiképpen

¹³ Az imaginárius fogalmát lacani értelemben használom, amit elsősorban az indokolhat, hogy az itt alkalmazott varratelméleti megfontolások mindenekelőtt Jacques Lacan szubjektum-felfogását veszik alapul.

¹⁴ Vö. A varratelmélet szerint „a varrat alkotja meg a filmes szubjektumunkat, amely ugyanúgy csak a képzeletünkben létezik, mint az Én Lacaniánus koncepciója” (Nánay, 2005, 10).

azt az első pillanatban gondolnánk. A hiány, a szakadás megmutatkozásában majd elfedésében (jelen esetben az ellenbeállítás segítségével) – amiképpen erről a varratelmélet szerzőinél olvashatunk – a (nézői) szubjektum saját működése mutatkozik meg.¹⁵ Látható, hogy e ponton a varratelmélet már elszakad a konkrét formanyelvi elem, beállítás-ellenbeállítás pár vizsgálatától, és a nevezett filmnyelvi eljárás tanulmányozásakor levont következtetéseit az általánosítás magasabb szintjén az emberi szubjektum működésének leírására alkalmazza. A beállítás-ellenbeállítás pár e tágabb értelmezése az abban megmutatkozó varrat működését olyan „prototipikus” eseményekkel rokonítja, mint például a – lacan által leírt – tükör stádium, melynek során a szubjektum (imaginárius) egysége megteremtődik.¹⁶ A varrat felelős ugyanis azért, hogy a filmnéző egységes szubjektuma létrejöjjön – amiképpen a tükörstádium pedig azért, hogy az egységes emberi szubjektum létrejöjjön.

A varrat elmélet hívei azonban nemcsak a filmnézői szubjektum létrejöttének leírását alkalmazzák „magasabb” szinten, hanem magát a beállítás-ellenbeállítás párt is hajlamosak olyan eszközként látni, melyben az összes többi filmnyelvi eljárás alapműködése megfigyelhető.¹⁷ Mindazonáltal az általánosításnak ez a szintje nem mentes attól az előfeltevéstől, hogy a filmnyelvi eljárások lényegében olyan „trükkök”, melyek a hiány, a szakadás eltüntetését, elfedését és ezzel egyidejűleg a néző filmbe *varrását* szolgálják. A koherencia „észrevétlen technikákon” keresztüli megteremtése elsősorban a hollywoodi produkciókat jellemzi, és ezért

¹⁵ Vö. Oudart, 2005, 24. Illetve: Stephen Heath Oudart értelmezése, miszerint: Oudart egy konkrét film (Janne d’Arc pere) elemzéséből bontja ki a filmi-, majd az általános értelemben vett szubjektum működését: „Oudart [...] a szimbolikus és az Imaginárius kapcsolódásának specifikus birodalmát, illetve a szubjektumhoz való specifikus visszatérést írja le (amely nagyon is a szemszögek szerinti vágás kiaknázásán múlik). Ily módon – miután ennek a (domináns) specifikációnak adottak a feltételei – a hiányzót (vagy a Hiányzót) a Másik helyébe helyezi, és ez utóbbi eltűnik a képletből. Oudart rendszerében a különbség beépül a hiány és a hiánykompenzálás szerkezetébe, és a visszanyert szubjektum állandóságának – konzisztenciájának (az Imaginárius definíciója ugyanis, hogy összeáll, hogy konzisztens) – biztosítása érdekében. A hiányzó ennek a garanciastruktúrának egy eleme, és a szimbolikus fedeti: a nézőnek bele kell bonyolódnia a folyamatba – egyrészt a film szubjektumaként, másrészt a mozgás beépítése révén, amellyel a film kiegészíti a fényképet. Ez lesz tehát a kép mozgása, a beállítás egymásutánisága egy narratív cselekményben és a cselekmény valódi látványaként, a kettős ábrázolás – szubjektum ábrázolása és a szubjektum számára történő ábrázolás –, amelyre Oudart leírása azzal válaszol, hogy a fő hangsúlyt a néző szerepére és bizonytalanságára helyezi” (2005, 53–54).

¹⁶ Vö. „a tükörstádium és a nyelvbe való belépés egyaránt a varrat prototípusai” (Caroll, 2005, 62).

¹⁷ Vö. „bár a varratelmélet eredetileg csak a beállítás-ellenbeállítás-struktúrával és a néző-pont alapú vágással való nézői asszimiláció konceptualizálására vezették be, hamar odáig jutott, hogy a mozgóképi kifejezés minden eszközt és konvencióját a varrat fogalmával magyarázná meg” (Caroll, 2005, 65).

mondják a varratelmélet hívei, hogy ezeknek a filmeknek az ideológiáját is fogyasztjuk öntudatlanul, amikor a fikcióba bevarrnak bennünket, nézőket. A varrat ideológiai jelentősége – fogalmaz Noel Carrol – ebből fakadóan legalább kettős: „egyrészt eltakarja a narráció műveletét, és ezáltal fokozza a film feltételezett átláthatóságát, másrészt olyan ideológiai hatást illeszt hozzá, amely a filmbe varrt, a filmbe pozícionált egységes szubjektumot hoz létre” (2005, 60).¹⁸

Visszatérve a Szomjas György adaptációhoz, a varratelmélet következtetéseinek perspektívájából azt lehetne mondani, hogy a filmbeli nézők, mivel – a fentebb leírt okokból adódóan – nem varródhatnak be a történetbe, a fikcióba, ennek következtében a nézői szubjektumuk (imaginárius egysége) sem jön létre, és akár ezt is nehezményezhetik a nézőtéren ülők (mintegy reflexív módon), amikor a jegyszédőnőtől a történet azonnali módosítását követelik. A jegyszédőnő által előadott történet ugyanis nem elégíti ki azokat a műfaji, hollywoodi konvenciókat, melyek segítségével a nézői szubjektum problémamentesen bevarródhat a fikcióba. A jegyszédőnő mozgóképként megelevenedő története szimbolikusan létrehozta ugyanazt a „szakadást”, amit a film tényleges elszakadásakor átéltek a nézők. Ám e pillanatban nemcsak a nézői szerepük, hanem a szubjektumuk fiktív egysége is kockán forog, hiszen a varrat felfeslése a saját szubjektivitásának illuzórikus/imaginárius működését is láthatóvá teszi – legalábbis a varratelmélet (imént vázolt) általánosító logikája szerint. Egyszóval, amiképpen Norman Gloria tekintetét keresve a belső történetben saját szubjektivitását érzi veszélyeztetve, ugyanúgy a nézők is a saját nézői szubjektumukat látják veszélyeztetve a történet jegyszédőnő által előadott verziójában. Mert az egy olyan fikciót körvonalaz, mely nem a megszokott, kényelmes nézői szubjektumpozíciókat rajzolja ki, hanem éppen azok konstruált/imaginárius/illuzórikus voltára, és ezzel egyidejűleg azok ideológiai működésmódjára mutat rá.

Egyszerűbben fogalmazva: amiképpen a Szomjas-alkotás reflexív módon utal arra, hogy milyen nézői attitűdöt utasít el az 1968-as *Diákszerelem* című film, ugyanúgy a Mándy-novella is utal arra a befogadói helyzetre, mely a „megszakított folyamatosság” időszakát jellemzi, és egyúttal Mándy Iván kényszerű elhallgattatását eredményezte.¹⁹ Hiszen némi egyszerűsítéssel élve akár a „pártideológia” által vezérelt kánonnak magát alávetni nem akaró író alakját is tetten érhetjük a jegyszédőnőben, akibe az erőszakos, a saját befogadói elvárásait számon kérő

¹⁸ Ebből adódóan a varratelmélet normatív elmélet, hiszen azt állítja, „hogy azok a filmek, amelyek sok beállítás-ellenbeállítást használnak, ideológiailag gyanúsak, és morálisan elítélendők, mert a beállítás-ellenbeállítás varratán keresztül beengedik az ideológiát. Azok a filmek viszont, amelyek elutasítják a beállítás-ellenbeállítás használatát, ideológiailag példamutatók és dicséretesek, mert megpróbálják az ideológiai hatást minimalizálni” (Nánay, 2005, 18).

¹⁹ A „megszakított folyamatosság” Kulcsár Szabó Ernő elnevezése az 1948 és 1960 közti, „művészeti pártideológia” által vezérelt periódusra a magyar irodalomban. (Vö. Kulcsár Szabó, 1993. 31–37.)

nézők beléfojtják a szót. Más szóval elnémítják azt, aki nem az ő (ideológiai) ízlésüknek megfelelően mondja a történetet.²⁰ Furcsa és egyben ironikus gesztusa a novellának, hogy egy hollywoodi film-történetet használ a magyar irodalom tényleges és Mátyás számára valóban egzisztenciális drámájának megjelenítésére; vagyis annak szemléltetésére, színrevitelére, hogy miképpen kéri erőszakos módon számon az ideológiai sematizmust attól az alkotástól, amely ennek megfelelni nem akar és nem is tud.

Szomjas György adaptációjának érdeme, ha szabad ilyen normatív módon fogalmazni, hogy nemcsak a történetet adaptálja hűen és pontosan, hanem Mátyás szövegének ironikus látásmódját is színre viszi. A jegyszédőnő elbeszélése nyomán meglevencedő mozgóképek ugyanis enyhén túlhúzva imitálják a korabeli, hollywoodi némafilmek teátrális elbeszélésmódját és színészi játéktílusát.²¹ Azaz komikussá teszik, és egyúttal kifigurázzák a nézők által követelt műfaji, (filmi) jellegzetességeket, és ezzel egyidejűleg a hollywoodi alkotásokból kiolvasható ideológiát.

Az érdekes és izgalmas intermediális játék elemzésének összefoglalásául elmondható, hogy amiképpen a Mátyás szöveg a film médiumának színrevitelével saját befogadási, fikció-keletkezési feltételeire mutat, kérdez rá, úgy a Szomjas-adaptáció is saját filmnyelvi működésmódját állítja reflexív módon előtérbe. Mindazonáltal a fentebb vázolt számtalan adaptációs párhuzamon kívül fontos mediális különbségnek látszik, hogy amíg a szöveg csupán metaforikusan beszél a tekintetekről, a tekintetek viszonyrendszeréről, addig a film manifestálni, ténylegesen láttatni is képes azt. Nem hiszem persze, hogy a filmbeli kamera, mely a film fikciójában szereplő karakter tekintetét helyettesíti, kevésbé volna metaforikus, mint a szövegben ábrázolt tekintet. Ugyanakkor a kamerával összefonódó filmi szubjektum mégis mintha jóval élethűbb modellje volna a

²⁰ Mátyás Iván és a korabeli (öt elnémító) esztétika konfliktusának meglehetősen ironikus színrevitelét figyelhetjük meg például *A Brancs* című önéletrajzi novellában. A szóban forgó szöveg egy „irodalmi” összejövetelet ábrázol, ahol egy Bartos nevű író így rohan ki a Mátyás alteregónak tekinthető Mátyás ellen: „Valami mégiscsak történt a háború óta, valami megváltozott. Itt vannak az új telepések, aztán akiknek a földjeit szétosztották. A házban egymás mellett lakik az élmunkás a bélistás ezredessel. Ki kéne menni a bányászokhoz, az üzemekbe, népi kollégiumokba. Megismerni! Megismerni! – Bartos fölkapta a fejét. – Úgy írsz, Mátyás, mintha negyvenöt óta nem láttál volna embert!” (Mátyás, 2003, 369.) A szocialista realizmus, a termelési regény esztétikáját számon kérő Bartos ez esetben akár az elbeszélőt elnémító és egyben kirekesztő hangként is értelmezhető volna, mely ugyanolyan erőszakosan fojtja a történetben szereplő Mátyásba a szót, mint amiképpen a nézők a jegyszédőnőbe a *Diákszerelmem* című szövegben.

²¹ E tekintetben akár Sándor Pál *Régi idők focija* című filmjével is rokonítható a Szomjas-adaptáció, ugyanis az előbbi alkotás nem csak *A Pálya szélén* című regény Csempe-pempéjének történetét eleveníti meg a filmvásznon, hanem a *Régi idők mozija* és a *Zsámok mozija* című kötetekben leírt némafilmek hangulatát, stílusát is adaptálja.

„valós” vizualitás terében létrejövő szubjektumnak, mint a film alapját adó szövegben. A vizuális médiumok korában ugyanis a szubjektumkonstruáló folyamatok sokkal inkább a vizuális, mint verbális, szövegbeli terekben zajlanak, s ezek megjelenítésekor mégiscsak előnyt élvezhet egy vizuális médium. Ennyiben talán adekvátabb reflexiók forma korunkban a film, mint a szöveg. És nem utolsósorban a film képes színre vinni a „valódi” (nézői) tekintet és a gépi tekintet szétválaszthatatlan összefonódottságát, mely a technikai képek által uralt korszakot, vagyis a 20. század második felét jellemzi, és egyúttal előidézi – Baudrillard szavával – a szimuláció korának kezdetét. Ennek a szétválaszthatatlanságnak a tematizálását a beállítás-ellenbeállítás pár is szépen példázza, hiszen abban – ahogy erre a varratelmélet képviselői rámutatnak – folyamatos felcserélődés figyelhető meg a konkrét és a metaforikus jelentés, a gépi és szubjektív tekintet, a hiány és a hiány megszüntetése, bevarrása között. Egyszerűen ugyanazt a mozgást fedezhetjük fel benne, mely a vizuális érzékelés és a vizuális médiumok által uralt térben meghatározott szubjektum imaginárius működését is alapvetően jellemzi.

IRODALOM

- CAROLL, NOEL (2005): A varrat. Ford. Liszka Tamás. *Metropolis*, 2005/1. 58–68.
- DAYAN, DANIEL (2005): A klasszikus filmművészet irányító kódja. Ford. Papp Orsolya. *Metropolis*, 2005/1. 32–41.
- FELMAN, SHOSHANA (1997): A nő és az örültség: a kritika téveszméje. Ford. Hódosy Annamária. In *Testes könyv II.* Szerk. Kiss Attila et alia. Ictus – JATE Irodalomelméleti csoport, Szeged, 281–406.
- HEATH, STEPHEN (2005): A varratról. Ford. Kis Anna. *Metropolis*, 2005/1. 48–57.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1993): *A Magyar irodalom története 1945–1991.* Argumentum Kiadó, Budapest.
- LACAN, JACQUES (1994): *The Four Fundamental Concepts of Psycho-analysis.* Ford. Alan Sheridan. Penguin Books, London.
- LÜDEKIN, KARLHEINZ (1997): Irányok között (Elmélkedés a „képek vitája” aktuális frontvonalairól). Ford. Német Andrea. In *Kép – Fenomén – Valóság.* Szerk. Bacsó Béla. Kijarat Kiadó, Budapest, 285–299.
- MÁNDY IVÁN (2003): Brancs. In uő: *Novellák I.* Palatinus, Budapest, 363–372.
- MERLEAU-PONTY, MAURICE (1997): A közvetett nyelv és a csend hangjai. Ford. Szávai Dorottya. In *Kép – Fenomén – Valóság.* 142–177.
- NÁNAY BENCE (2005): A beállítás és ellenbeállítás filozófiája. A varratelmélet kritikai vizsgálata. *Metropolis*, 2005/1. 8–20.
- ODART, JEAN-PIERRE (2005): A varrat. Ford. Simon Vanda. *Metropolis*, 2005/1. 22–30.
- SÁGHY MIKLÓS (2009): *A fény retorikája. A technikai képek szerepe Mándy Iván és Mészöly Miklós munkáiban.* Tiszatáj Kiadó, Szeged.

English Summaries

The present issue is edited and introduced by Júlia Gyimesi, and is devoted mostly to the connection between psychoanalysis and modern occultism. The aim of the issue is to call attention to the problematic nature of the relationship between some branches of modern occultism, psychical research, parapsychology and psychoanalysis.

The **MAJOR ARTICLES** section starts with **SIGMUND FREUD**'s classic essay, **Psychoanalysis and Telepathy** (1921). In his paper on telepathy Freud expresses his basic ambivalence towards the question of occult phenomena, but also accepts a possibility of the psychoanalytic significance of them. In Freud's view psychoanalysis, as other fields of sciences, has to face with the problem of occult phenomena, but also has to be cautious in dealing with the occult, since occultism could threaten the scientific worldview. The core of his argument is telepathy and the possible psychoanalytic mechanisms behind the phenomena. He presents three cases in which telepathic experiences may have psychoanalytical significance, since they refer to the repressed wishes and complexes of the patients.

Freud's article followed by an other classic contribution, **ISTVÁN HOLLÓS**'s article, **Psychopathology of Everyday Telepathic Occurrences** (1933). In his article Hollós gives account of his telepathic experiences occurring during the psychoanalytic situation. His analysis is based on his own telepathic experiences from 20 years of psychoanalytic practice. According to Hollós, telepathic phenomena emerge in strong transference situations when the analyst is unable to focus on the patient. Thus telepathic phenomena are integral part of the psychoanalytic situation and refer to the hidden thoughts and emotions of the analyst or the patient.

We also publish two contributions of present day authors. **JÚLIA GYIMESI**'s article, **Politics of Science, Telepathy and the "Medical Hypnotist" of Freud** calls attention to the boundary works and the problem of demarcation in the history of psychoanalysis. Focusing on Freud's attitudes and Ernest Jones' cautions towards the so-called occult, the author claims that the problem of occultism was a significant aspect of the development and scientific reception of psychoanalysis. Despite the efforts of Freud and others to demarcate psychoanalysis from the field of the occult, in the eye of some critics and lay practitioners of psychology psychoanalysis was still connected to some kind of mysticism or occultism. An example for the latter is the case of Ferenc Polgár, which is presented in the article.

VERA BÉKÉS in her essay “**Modern Occultism and the Narcissistic Blows of Humanity**” compares those most important drives – using Freud’s words “narcissistic blows” – that make modern human beings open to spiritualism and parapsychology. Psychoanalysis proves that the ego is not a master any more in his house. Ferenczi refers to an other, forth narcissistic blow of humanity, according to which intelligence, which is the basis of psychoanalytic rationality, is also not our property. The significance of this supposed “forth blow” is discussed in the article.

The **ARCHIVES** section contains two more texts of which the originals had been already published earlier.

JOHN RICKMAN, Obituary. Sándor Ferenczi (1933). In this obituary on Ferenczi Rickman claims that with the death of Sándor Ferenczi the Society for Psychical Research has lost one its most adventurous speculative researchers. According to Rickman Ferenczi stood midway between the representatives of present-day psychoanalysis and those researchers whose work lies more especially in the descriptive field of psychical research. In Rickman’s point of view, Ferenczi’s most important contribution to psychical research was his theory on the development of the sense of reality.

NÁNDOR FODOR, Jung, Freud, and a Newly Discovered Letter of 1909 on the Poltergeist Theme (1963).

The Hungarian born psychical researcher and psychoanalyst Nándor Fodor gives account of a then newly discovered (1963) letter of Freud according to which Jung’s famous demonstration on Poltergeist phenomena in Freud’s study influenced Freud deeply, much more than it was described by Ernest Jones in his biography of Freud. According to Fodor the different standpoints of Freud and Jung concerning the reality of occult phenomena played an extraordinary role in the relationship and the split of Freud and Jung.

The **WORKSHOP** section contains **MIKLÓS SÁGHY**’s article **Sutures undone or the mutual adaptation of mediums.**

The essay analyses *Diákszerelem* (“Students’ love”, 1968), a film by György Szomjas, which adapted the short story by Iván Mándy of the same title. Suture, a concept in psychoanalytic theory provides the basis for the interpretation of the film focusing mainly on the investigation of the ideological role and function of the shot/countershot filmic technique. In the Szomjas’s film, as Sággy claims, the shot/countershot device has a significant position, since it does not work “properly,” and does not let the viewers be “sutured” in the fiction. On a more general level, the essay also investigates the ideological effect of this reflective “rupture” on the viewer’s subject.

Contents

Introduction (<i>Júlia Gyimesi</i>)	3
---	---

MAJOR ARTICLES

<i>Sigmund Freud</i> : Psychoanalysis and Thelepathy (1921)	7
---	---

<i>István Hollós</i> : Psychopathology of Everyday Telepathic Occurrences (1933)	21
---	----

<i>Júlia Gyimesi</i> : Politics of Science, Telepathy and the “Medical Hypnotist” of Freud	39
---	----

<i>Vera Békés</i> : Modern Occultism and the Narcissistic Blows of Humanity	55
--	----

ARCHIVES

<i>John Rickman</i> : Obituary. Sándor Ferenczi (1933)	71
--	----

<i>Nándor Fodor</i> : Jung, Freud, and a Newly Discovered Letter of 1909 on the Poltergeist Theme (1963)	73
---	----

WORKSHOP

<i>Miklós Ságby</i> : Sutures undone or the mutual adaptation of mediums . . .	83
--	----

ENGLISH SUMMARIES	97
-----------------------------	----

Felhívás publikálásra

Az *Imágó Budapest* szerkesztősége folyamatosan vár tanulmányokat az alábbi témakörökhöz kapcsolódóan:

- a pszichoanalízishez és határterületeihez kapcsolódó újabb kutatási eredményekről
- a pszichoanalízis és kultúra (irodalom, film stb.) találkozásának interdiszciplináris területeiről
- a pszichoanalízis és az aktuális társadalmi kérdések kapcsolatáról
- a pszichoanalízis történeti múltjának kutatásáról
- a pszichoanalízis mint terápiás módszer modern elméleti kérdéseiről

Az *Imágó Budapest* peer-reviewed folyóirat, a benne megjelenő tanulmányok tudományos publikációként fogadhatók el. A beküldött kéziratok szerkesztői előszűrésen, majd lektorálási folyamaton mennek keresztül.

A kéziratok formai követelményeiről a szerzők a honlapon tájékozódhatnak a <http://www.imagoegyesulet.hu> címen, illetve pdf-ben letölthetik az alábbi címről: www.imagoegyesulet.hu/write/files/Imago-Budapest-kozlesi-feltetelek.pdf.

A kéziratokat az imago@imagoegyesulet.hu e-mail címre várjuk.

E számunk szerzői

Békés Vera, filozófus, tudományos főmunkatárs, MTA Filozófiai Kutatóintézete.
E-mail: bekes@webmail.phil-inst.hu

Gyimesi Júlia, PhD pszichológus, Kodolányi János Főiskola, Pszichológiai Tanszék.
E-mail: juliagyimesi@gmail.com

Sághy Miklós, irodalomtörténész, filmteoretikus, SZTE Vizuális Kultúra és Irodalomelmélet Tanszék. E-mail: saghy.miklos@hung.u-szeged.hu

Ára: 800,— Ft

TARTALOM

Bevezetés (Gyimesi Júlia) 3

TANULMÁNYOK

Sigmund Freud:

Pszichoanalízis

és telepátia (1921) 7

Hollós István:

A mindennapi telepatikus jelenségek

pszichopatológiája (1933) 21

Gyimesi Júlia:

Tudománypolitika,

telepátia és Freud

„orvosi hipnotizőre” 39

Békés Vera:

A modern okkultizmus

és az emberiség narcisztikus

sérülései 55

ARCHÍVUM

John Rickman: Nekrológ:

Ferenczi Sándor (1933) 71

Fodor Nándor:

Jung, Freud és egy újonnan

felfedezett 1909-es levél

a Poltergeist-témáról (1963) 73

MŰHELY

Sághy Miklós: A felső varrat,

avagy az egymást

adaptáló médiumok 83

ENGLISH SUMMARIES 97

CONTENTS 99

E számunk megjelenését
anyagi támogatásukkal segítették:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Imago International
London